

МИЛЛАТИМИЗНИНГ ОҒРИҚЛАРИ

Тошкент
«Akademnashr»
2022

УЎК: 303.1(575.1)

323.1(575.1)

КБК: 66,4(5Ў)

М 50

М 50 Миллатимизнинг оғриқлари [Матн] / нашрга тайёрловчи А.Серобов.
– Тошкент: «Akademnashr», 2022. – 176 б.

ISBN 978-9943-8349-3-4

УЎК: 303(575.1)

323.1(575.1)

КБК: 66,4(5Ў)

Ҳар бир жамиятда ютуқлар билан бирга камчиликлар ҳам бўлиши табиий ҳол. Даволаниш эса, ўзингизга маълумки, аввало, дард мавжудлигини тан олишдан бошланади. Ушбу китобда ана шу қусурлар ҳақида фикр билдирилиб, уларнинг келиб чиқиш сабаблари ва даволаш йўллари кўрсатиб ўтилади. Кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Нашрга тайёрловчи:

А.Серобов

ISBN 978-9943-8349-3-4

© «Миллатимизнинг оғриқлари»

© «Akademnashr» 2022

“

Қизиқ томони, ҳеч ким ўзини фаросатсиз деб ўйламайди, қилаётган ишлари, айтаётган гапларининг аксарияти фаросатсизлик эканлигини билмайди. Билмаганга олар, эҳтимол.

**ΦΑΡΟΣΑΤ,
ΕΧ, ΦΑΡΟΣΑΤ**

«Киши фаросатга қанча ногирон,
Айбини оқлашда шунча билағон».

Хусрав Деҳлавий

Бу дунёда фақат инсонларга хос бўлган хусусиятлар талайгина. Шулардан бири — балки, энг муҳимидир — фаросат ҳисобланади. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида фаросатга қисқача шундай таъриф берилган: кишидаги тез ва тўғри фаҳмлай олиш қобилияти; сезгиси; фаҳм; заковат; дид.

Афсуслар бўлсинки, бугунги кунда одамларимиз орасида фаросат деган тушунча қаҳат бўлиб боряпти. Бунга кўча-кўйда, тўй-маъракаларда, бозорда, турли тадбирларда, ижтимоий тармоқларда гувоҳ бўлишимиз мумкин.

Қизиқ томони, ҳеч ким ўзини фаросатсиз деб ўйламайди, қилаётган ишлари, айтаётган гапларининг аксарияти фаросатсизлик эканлигини билмайди. Билмаганга олар, эҳтимол.

Яқинда бир воқеани ўқиб қолдим.

«У йилларча ётоққа михланди. Чорасиз, шипга термилганча ўтган кунларини ҳисоб қилади. Ёшгина боши билан ҳаёт лаззатларидан маҳрум бўлган. Фарзандларини ўйлайди. Уларнинг келажagini ўйлаб йиғлайди. Қайнонасининг, эрининг жонкуярлиги кўнглига тасалли беради. «Бу инсонларнинг кўлида фарзандларим хор бўлишмайди», — дейди. Уни кўп куйдирадиган бошқа нарса бор: овсини ҳар сафар ярақлаб келади. Тилла тақинчоқларию ҳашаматли кийимларини кийиб уни кўргани келади. Ҳар келганида бемор оғринади. Унга ҳаваси келади. Овсини кетгач: «Мен ҳам ту-

залиб кетсам, кийимларимни янгилайман. Ҳар хил қилиб кияман», – деб пичирлаб қўяди. Ичидан эзилади, йиғлайди. Бир аҳвол бўлиб ётишига ачинади. Ҳеч қанча ўтмай яна бефаросат овсин товланиб кириб келади. Кетгач, у яна сиқилиб, эзилиб қолади. Бешафқат ўлим уни барибир олиб кетди. Тақдир уни орзулари билан бирга кўмди».

Бу воқеани ўқиган одамга алам қилади. Аммо бунақа фаросат-сизликка билиб-билмай ҳар биримиз йўл қўямиз. Ўйлаб-ўйламай у ёки бу ишга қўл урамиз. Бизга фахр туйғусини бераётган кийим-кечак, уй-жой, машиналаримиз кимнингдир дилини ўкситаётганини ўйлаб ҳам кўрмаймиз.

Яна бир ҳолат. Ҳозир айрим ёши катта аёллар ёшларга тақлидан ортиқча пардоз-андозга ружу қўйишаётгани кузатиляпти. Оқ тушган сочлар, ажин босган юзлар ақлни кўпроқ ишлатишга туртки бўлади, аслида. Лекин баъзи аёллар буришиб-тиришиб қолсалар ҳам, қариликни бўйинларига олишни истамайдилар. Бунақалар бир оёғи гўрдалигини билиб туриб ҳам ўйин-кулгида, айш-ишратда, зеб-зийнатда ёшлардан қолишмасликка интилиб бебаҳо вақтини кўкка совурадилар.

Бир бойнинг ўғли кийишга оддий пойабзал олиб беришни сўрабди. Шунда отаси: «Бу нима деганинг, чет элдан олиб келган хилма-хил пойабзалларни нима қилдинг? Нега уларни киймаяпсан?» – дебди. Ўғил: «Уларни кийишга ўртоқларимдан уяламан, уларнинг кўнгли ўқсийди», – деб жавоб берган экан.

Қани энди шу боладаги фаҳму фаросат айрим катта ёшдаги одамларда ҳам бўлса! Кўпчилигимиз кимўзарга кийинишга, тўймаърака қилишга, уй безашга интиламиз. Кўп амалларимизга риё аралашган. Аллоҳ розилиги учун эмас, ном чиқариш, одамлар кў-

риши учун, мақтаниш учун қиламиз. Йўқчиликка сабр қилиш осондир, балки, аммо «семизликни қўй кўтаради» деганларидек, борчиликда ҳар балони ўйлаб топамиз.

Кейинги пайтларда фейсбук ва бошқа ижтимоий тармоқларда соқолли мусулмон эркак ва рўмолли аёл бир-бирига эҳтирос ва меҳр-муҳаббат билан қараб турган, бир-бирининг орқа тарафидан келиб, икки қўли билан кўзларини юмиб ҳазил қилаётган ёки нафаслари аралашиб кетадиган даражада юзларини яқин олиб келган ҳолатдаги расмлар жуда кўпайиб кетяпти.

Буни тарқатаётганлар ўзларича динга хизмат қиляпмиз деб ўйлаяптилар. Шу билан гўёки эр-хотин ўртасидаги муҳаббатни кучайтиришга хизмат қилмоқчилар.

Лекин бундай вазиятларда туриб, учинчи одамга атайин суратга олдириш бироз ажабланарли.

Агар эътибор берсангиз, бундай неомусулмонча романтик суратларда савлат тўкаётганларнинг аксари Россия, Кавказ, Туркия, Эрон ва айрим араб давлатларининг аҳолиси бўлиб чиқади.

Бу жуда ҳам ғалати. Чунки, биринчидан, Ислом динидаги кўзни тийишга бўлган буйруқ ва бегоналардан ҳижобланиш ҳақидаги буйруқнинг моҳияти кишилар онгини шахвоний ҳислар эгаллаб олиб, жамиятда фасод тарқалишининг олдини олишдан иборат. Бундай «ҳижобли» беҳаё суратлар эса бу мақсадга хизмат қилмайди, балки акс таъсир кўрсатади. Яъни буларни кўрганда инсоннинг ҳирси кучайиб, шахвоний истаклари жунбишга келади. Бу эса ҳижоб ва кўзни тийиш ҳақидаги ояти карималарда кўзланган мақсаднинг мутлақ тескарасидир.

Бу фаросатсизлик ва беҳаёлик оқибатидир. Ҳатто Совет пайтида, атеистик мафкура ҳукмрон бўлган даврларда ҳам бундай

фаросатсизлик ва ҳаёсизлик кузатилмаган. У вақтнинг ўзбек аёллари ҳижоб ўрамасалар ҳам, ҳеч қачон кўча-кўйда ўз эри билан ошиқ-маъшуқ қилиқларини қилмаган. Буни қўйинг, ҳатто эр-хотин кўчада бир-бирининг қўлидан тутиб юришга ҳаё қилган. Бу ҳам халқимиз коммунистик тузум туфайли гарчи энгидаги ҳижобидан айрилган бўлса-да, қалби ва онгидаги ҳижобига соҳиб чиққанлигини ва тасаттур тушунчасининг дақиқ-дақиқ жойларигача идрок этганлигини тасдиқлайди.

Бизнинг урфимизда яхши одамлар кўчада ўз хотинини эркалаб, қучоқлашиб, ҳамманинг диққатини тортмайдилар. Бир киши шундай ғалати ҳолатни Туркияда кўрганини айтади. У ёқларда жамоат жойларида соқолли йигит ҳижобли хотини билан ўйнашиб, ўпишиб юраверар экан. Бу ҳақиқатан ғалати. Ҳижоб ўрагани нима-ю, бундай шаҳвоний хатти-ҳаракатлар билан бегоналарни ўзига қаратгани нима деган савол туғилади ўз-ўзидан. Ўша ерларда ҳижобдаги аёлларнинг ресторанларда эри билан сигарет ва чилим чекиб ўтирганини кўриш янада ҳайратланарли.

Тўғри, демократия, шахс эркинлиги деган важлар бор. Аммо ташқи кўринишидан диндор бўлиб кўринган одам ўзгалар кўз ўнгида Ислом ҳақида салбий фикрлар пайдо бўлишига сабабчи бўлиб қолмаслиги ҳам мақсадга мувофиқдир. Чунки ўзгалар Ислом ҳақида мусулмонларнинг сийратига қараб ҳукм чиқарадилар.

Инсонга ато этилган ақл-заковатнинг энг олий нуқтаси фаҳм-фаросат бўлса керак. Айтайлик, суҳбатда, овқатланишда, кўчада, уйда, қисқаси, ҳамма вақт, ҳамма жойда фаросат бўлмаса, хароб бўлишимиз тайин.

Фаросат ва фаросатсизлик орасида катта масофа бор. Фаҳм-фаросат. Инсоннинг инсон бўлишига сабаблардан бири шу.

Фаҳм – ақлнинг воқеликка реал вақтда муносабат билдириши бўлса, фаросат – шу ҳолат юзасидан бирон ҳаракатни амалга ошириш дейиш мумкин. Фаросат ҳақида оғзимизни тўлдириб гапирсак ҳам, насиҳат қилсак ҳам, аслида, кўпчилигимиз ўша нарсага муҳтожмиз. Мен фаросатлиман, деб даъво қилувчиларнинг кўпчилигида фаросат йўқ. Фаросатли бўлиш учун нафақат кўп билиш, кўп нарсадан хабардор бўлиш, билган ўша нарсаларни яхши-ёмонга ажрата олиш керак.

Шу ўринда айтиш мумкинки, фаросат ёшга боғлиқ эмас. Баъзан ёш боланинг фаросати етган нарсага кап-катта одамларнинг фаросати етмагани одамни лол қолдиради.

Ўғлини у истамаган ўқишга ёки ишга қўймоқчи бўлган ота-она, қўшнисининг арзимаган хатосига ёпишиб олганлар, қудасидан иллат қидиришни касб қилганлар, бирор хулоса айтишдан олдин бир тўхтаб, ўйлаб кўринг, ўша одамнинг ўрнига ўзингизни қўйинг, феълингизни бироз кенг қилинг... Кўп ўтмай бошқача одам бўласиз.

Бир шоҳнинг яккаю ёлғиз зурриёти бўлиб, у шунчалар уқувсиз эканки, унга салтанат тугул, оддий бир ишни топшириш ҳам амри-маҳол экан. Ўғлимни қандай ҳунарга ўргатсам экан, деб шоҳ узоқ бош қотирибди ва охири фолбинликни маъқул кўрибди. Устоз фолбинлар бу мушкул вазифани чор-ночор ўз зиммаларига олишибди.

Орадан йиллар ўтиб улар шаҳзодани саройга бошлаб келишибди, шоҳ олдида таъзим қилиб:

– Олампаҳоҳ, ўғлингиз фолбинликнинг барча сирларидан воқиф бўлди, нимаики билсак, унга ўргатдик, – дейишибди.

Шоҳ узугини кафтига яшириб, ўғлини синовдан ўтказибди:

– Қани, айт-чи, қўлимдаги нима?

Шаҳзода кумга чизиб, фол очибди.

– Қўлингиздаги нарсанинг ўзи думалоқ, ўртаси тешиқ, – дебди ниҳоят.

Шоҳ бундан роса мамнун бўлибди.

– Баракалла, ўғлим! Лекин сен унинг фақат аломатларини айтдинг. Энди отини ҳам айт-чи.

Шаҳзода ўйлай-ўйлай:

– Тегирмон тоши, – деб жавоб берибди.

Бу гапни эшитган шоҳ пешонасига уриб фарёд чекибди:

– Билим кучи билан барча аломатларини топдинг, лекин тегирмон тоши одамнинг кафтига сиғмаслигига фаросатинг етмади.

Фаросат – ярим каромат, дейди донолар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам комил ва мухлис банданинг Аллоҳ таоло томонидан иззат-икром қилинишини, унга ҳақ билан ботил орасини ажратиш учун фаросат берилишини хабар берганлар. У зот: «Мўминнинг фаросатидан эҳтиёт бўлинглар», – дея буюрганлар. Бу қуйидаги маъноларни англатади: маъсиятларнинг ошкорасидан ҳам, махфийсидан ҳам сақланинглари, эҳтимол, мўмин киши халойиқдан яшираётган нарсаларингизни билиб турар, натижада унинг олдида шарманда бўласизлар. Чунки мўмин киши сизлар яшираётган нарсага Аллоҳ таоло чароғон қилган қалб кўзи билан назар солади ва ҳақиқатни ҳис этади.

Ислом уламолари фаросатни икки қисмга бўладилар.

Биринчиси Аллоҳ таоло Ўзининг валий бандалари қалбига солган кароматдир. Ушбу каромат орқали инсонларнинг ҳолатини билиб турадилар.

Уламолар бунга мисол қилиб Усмон розияллоҳу анҳунинг ҳаётларида содир бўлган қуйидаги воқеани келтирадилар.

Бир куни у зотнинг ҳузурига бир киши кирди. Шунда Усмон розияллоҳу анҳу:

– Сизлардан бирингиз кўзларидаги гуноҳ асари билан кириб келмоқда, – деди. Ҳалиги киши ҳайрат билан:

– Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин ҳам ваҳий борми?! – дея ғалати ҳолатга тушиб қолди. Усмон розияллоҳу анҳу:

– Йўқ, лекин содиқ фаросат бор, – деди.

Иккинчиси далил, асос ва тажрибалар, инсонларнинг хулқ-атвори, ташқи кўриниши орқали ўрганиладиган қисмдир. Мана шу билан инсонларнинг ҳолатини билиб туради.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, одамлар ичида ўзини ўткир ақл-фаросат эгаси деб даъво қилаётган баъзи фирибгарлар, найранг-бозлар, гипноз ёки фокус каби кўзбўямачиликлар қиладиган кимсалардан эҳтиёт бўлиш лозим. Уларнинг жинлар билан алоқаси бўлиб, одамларга турли алдов ва найранглар билан таъсир ўтказдилар.

Фаросатсизликка яна бир мисол. Кўпчилик одамлар жамоат жойларида бемалол томоғини қаттиқ қириб, туфлайверишади. Бу маданиятга, умуман, инсонийликка тўғри келмаслиги ҳақида ўйлаб ҳам ўтиришмайди. Айтиш керакки, дунёнинг кўплаб давлатларида жамоат жойларида, кўчада туфлаганлик учун жарималар белгиланган. Баъзан, автобус, метро ё маршрутқада кап-катта эркаклар, аёллар оғзини ланг очиб эснаганига кўзимиз тушади. Бу ҳам фаросатсизлик. Динимизда ҳам, дунёвий маданиятда ҳам йўталиш, эснашнинг маълум қоидалари бор. Энди ўйлаб кўринг, катталар шундай эътиборсизлик қилса, улардан ибрат олиши керак бўлган ёшлардан нимани кутиш мумкин?!

ҚЎРҚАҢГА ҚЎШ КЎРИНАДИ(МИ?)

Инсон олдига қўйган мақсадларига эришиш учун ҳаракат қилар экан, бу йўлда унинг олдида кўплаб тўсиқлар учрайди. Бу тўсиқларнинг аксарияти ташқи томондан бўлса, баъзиларини инсоннинг ўзи ҳосил қилади. Ана шундай тўсиқлардан бири кўрқувдир.

Бу кўрқувни нималарда кўришимиз мумкин?

Аксарият одамлар:

бирон иш бошлашдан;

ҳаққини талаб қилишдан;

жамоа олдида гапиришдан;

касал бўлиб қолишдан;

қамалишдан;

хотини ёки эри ташлаб кетишидан;

оч қолиб кетишдан;

бехосдан машина босиб кетишидан;

дилидагини яқинларига айтишдан ва бошқалардан кўрқишади.

Булар инсоннинг ўзидаги ички кўрқув. Кўрқишга ҳеч қандай сабаб бўлмаса ҳам кўрқаверишади.

Инсондан мураккаб, жуда оғир йўллارни босиб ўтиш талаб қилинади ҳаётда. Ана шундай машаққатдан чўчимай фақат олдинга интилганларгина бирор натижага эриша олади.

«Кўрқувнинг кўзлари катта», «Кўрққанга қўш кўринади» деган гапларни кўп эшитгансиз.

Кўрқув – инсондаги руҳий ҳолатлардан бири; нарса ва ҳодисаларнинг асл моҳияти, кўриниши тўғрисида аниқ тасаввурнинг

йўқлиги туфайли безовталаниш, ҳадиксираш, ташвишланиш кечинмаларининг юзага келиши. Қўрқув кўпинча одамларда юрак уришининг ортиши, баданнинг тер билан қопланишида ўз ифодасини топади. Қўрқув инсонларда фавқулудда вазиятларда, невротик ҳолатларда, руҳий шикастланишда учраб туради. Қўрқувдан одам ўзини нохуш, ноқулай ҳис этади, кўпинча ўзини ўзи назорат қила олмайди. Чуқур ҳаяжонланиш оқибатида киши руҳан қаттиқ азобланади. Психологияда қўрқувнинг ҳар хил турлари ўрганилган. Қўрқувнинг асосий кўринишлари: касал бўлиб қолишдан қўрқиш, кўпчиликдан изза бўлишдан қўрқиш, қизаришдан қўрқиш, уйда ёлғиз қолишдан қўрқиш, транспорт воситаларидан қўрқиш, шифокордан қўрқиш, низодан қўрқиш, мазордан қўрқиш, ҳайвонлардан қўрқиш, сукунатдан қўрқиш, мурдадан қўрқиш, ҳуқуқ-тартибот ходимларидан қўрқиш ва бошқалар. Инсонни табиат ва турмушдаги воқеликларни тўғри тушунишга, идрок этишга ўргатиш, машқ қилдириш орқали қўрқувни камайтириш мумкин. Шахснинг суст, заиф асаб тизимини жонлантириш, тана аъзоларини машқ қилдириш, нохуш кечинмаларни бартараф этиш орқали қўрқувнинг ташқи ифодасини камайтирса бўлади. Психотерапевтик таъсир ўтказиш воситалари ёрдами билан қўрқувни аста-секин йўқотиш имконияти мавжуд.

Мияга ўрнашиб қолган қўрқув фобия деб айтилади. Оддий қўрқувдан фарқли ўлароқ, фобия бирмунча узоқ давом этади. Фобиянинг тури кўп: канцерофобия – рак бўлиб қолдим деб қўрқиш, кардиофобия – юрагим касал деб қўрқиш, лисофобия – руҳий хасталикка чалиндим деб қўрқиш, клаустрофобия – ёпиқ жойдан қўрқиш (масалан, лифт кабинаси, кичик хона), агорофобия – очик жойлардан қўрқиш ва ҳоказо. Баландлик, метрода юриш, бирор

юқумли касалликка чалиниш, ифлос бўлиш ва одамлар олдида сўзга чиқишдан қўрқиш каби симптомлар ҳам фобия учун хосдир.

Қўрқув қандай пайдо бўлади? Дастлабки қўрқув муайян вазиятларда пайдо бўлади ва у мияга ўрнашиб қолади. Масалан, бемор ҳаммаёқни кўриш учун томга чиқади ва пастга қараган заҳоти қаттиқ қўрқиб кетади, боши айланади, гўё пастга қулаб тушаётгандек хавфсирайди. Бунинг оқибатида баландликдан қўрқиш мияга ўрнашиб қолади ва кейинчалик у бошқа вазиятларда ҳам пайдо бўлаверади. Фобия пайтида беморнинг юзи қизаради ёки ранги ўчади, оғзи қуриydi, юраги тез-тез уради, артериал босим ошиб кетади, тер босади, кўз қорачиқлари кенгаяди.

Ички аъзоларнинг бирорта оғир касаллиги пайдо бўлишидан қўрқиш, одатда, психосоматик симптомлар билан бирга кечади, яъни бемор ўз саломатлигига ҳаддан ортиқ эътибор беради. Масалан, кардиофобияда юрак уришини эшитиб туради, томир уришини санаydi ёки қон босимини ўлчаyверади, ҳар сафар юраги нотўғри ишлаётганидан гумонсираб терапевтдан ЭКГ қилишини ва пухта текширув ўтказишини илтимос қилади. Жигарим шишиб кетган ёки қуриб боряпти деб ультратовуш текширувлардан ўтади, рак бўлиб қолдим деб шифокордан шифокорга қатнаб юради, ҳадеб компьютер томографияга тушаверади. Докторларга ишонмай кўяди. Бундай беморлар ё профессорга қатнайди, ё оддий қишлоқ докторини афзал кўради. Баъзи беморлар кучли профессорда даволана олмадим деб узоқ вилоятдаги табиб ёки врач муолажасидан тузалиб кетади. Чунки уларга антиқа даволаниш усуллари яхши таъсир қилади. Касаллик хуружи кўзғалиб қолишидан қўрқиб бемор йўлда одамлар бор жойдан юради, тиббиёт муассасаларига яқин бўлган йўлни танлайди, йўл-йўлакай дорихонага кириб

туради, у ерда юрак дорилари ва тиббий ходимлар борлигини кўриб тинчланади.

Шуни унутмаслик керакки, агар инсонда диабетга мойиллик бўлса ва у кучли қўрқувни бошдан кечирса, бу инсонда касалликка чалиниш эҳтимоли бор. Сурункали давом этувчи стресс ҳолатлари, уйқусизлик, гипертония касаллиги ҳамда қандли диабетнинг 2-турига мойил бўлганларда айрим дори препаратларининг (айниқса, глюкокортикоид гуруҳига кирувчи) мунтазам қўлланиши ушбу касалликнинг ривожланишига сабаб бўлиши мумкин.

Меъёрдан ортиқ овқат истеъмол қилиш ва энергияни сарф қилмаслик натижасида организмда энергия баланси бузилади. Одатдагидек сарф бўлмаётган энергия организмда гликоген ва ёғлар кўринишида тўпланиб боради. Бу жараён кучайгани сари организмда инсулинга сезувчанлик камайиб боради ва бу ҳолат углеводлар алмашинувининг бузилишига олиб келади. Яъни қандли диабетнинг 2-тури пайдо бўлиши ижтимоий ҳолатга эмас, балки камҳаракатлик, носоғлом ва ортиқча овқатланишга боғлиқ.

Олимларнинг ҳисоб-китобига кўра, ҳозир Ўзбекистонда жуда кўп инсонларда диабет бор, лекин кўпчилик бундан беҳабар. Бунга асосий сабаблардан бири ўша биз таъкидлаётганимиз ички қўрқувдир.

Душманга қаршилиқ кўрсатиш учун унинг уруш олиб бориш усулларини ўрганиш муҳим. Фақат рақибнинг усулларини билган ҳолдагина ҳимояланиш ва унга қаршилиқ кўрсатиш мумкин. Сир эмаски, замонавий уруш – ахборот уруши. «Жаҳон ҳукумати», «Уч юзлар қўмитаси» ва бошқа майда ҳукмрон ташкилотлар айнан ахборот қуроли ёрдамида бизни қулликда ушлаб туради. Қулдорларнинг асосий воситаларидан бири эса қўрқувдир.

Агар инсон ўзи ва атрофдаги олам билан уйғунликда, ўзининг табиий ритмида яшаётган бўлса, унга ўз хоҳиш-ихтиёрини ўтказадиган ҳукмдор керак эмас. Бундай одам эркин бўлиб, ўз ҳаётига доир қарорларни ўзи қабул қилади. Бундай одамнинг ёнига бориб: «Кел, мен сени бошқараман», – десангиз, бунга кўниши амримаҳол. Шу сабабли ҳар қандай ҳукмдор структура ўзининг мавжудлигини асослаб бериши, оқлаши ва бу ишни айёрлик билан бажариши лозим. Улар одамнинг ёнига келиб, дейдилар: «Биласанми бу дунёда яшаш қанчалик кўрқинчли эканлигини? Қара, ҳамма жойда зўравонлик, ёлғон, шафқатсизлик. Лекин мени ўз ҳукмдоринг қиладиган бўлсанг, сени буларнинг ҳаммасидан ҳимоя қиламан».

Моҳиятан ҳукумат бизга ўзи ўйлаб топган кўрқувни сотади. Бунинг эвазига у эркинлигимизни, мустақиллигимизни олиб кўяди. Ва одам ўз ҳаётидаги қимматли хислатларни жон деб бўлишади, қарор қабул қилиш учун жавобгарликни осонлик билан ҳукуматга ёки кўрқитаётган томонга топширади, чунки у кўрқиб қолган.

Ушбу бошқарув механизмини мана шундай қилиб соддалаштирилган тарзда тавсифлаш мумкин. У минглаб турли вариантларда намоён бўлади ва уларнинг ҳаммасини билиш лозим. Бунга бир нечта мисоллар келтириб ўтамыз.

Уруш, ташқи таҳдидлардан кўрқитиш кэнг тарқалган кўрқувлардан ҳисобланади. Собиқ Иттифоқ даврида бутун Ғарб дунёси ва уларнинг ҳукуматлари «қизиллар хавфи» билан кўрқитиларди. Собиқ Иттифоқда эса, ўз навбатида, чириётган капитализмнинг атом қуроли ҳақида, уларга қарши бирлашиш ва қуролланиш зарурати ҳақида гапиришарди. Ҳозир, турли ривожланган мамлакатлар фикрига кўра, асосий хавф араб мамлакатларидан келиб чиқмоқда. Шу тариқа ҳукуматлар терроризмни ўйлаб топдилар ва у

кўрқитиш учун амалий натижа берадиган воситага айланди. Гарчи ҳар қандай соғлом фикрли одам тушунадики, ўлим кўрсаткичлари орасида терроризмнинг улуши жуда кичик.

Касалликлардан кўрқиш асносида тиббиёт жуда катта пул ишлаб топади, ваҳоланки, статистикага кўра, инсоният тиббиёт фанининг оламшумул муваффақиятларига қарамай, касаликка чалиниш камаймаган. Қимматбаҳо дори-дармонларнинг фойдаси ҳам шубҳали. Охириги мисоллардан бири – чўчка гриппидан кўрқиш, бу баҳонада вакцина ишлаб чиқарувчилар жуда катта фойда топмоқда.

Маиший ҳаётда эса кўплаб майда кўркувлар амал қилади. Милиция ўз мавжудлигини бандитлар борлиги билан, компьютер антивирусларини ишлаб чиқарувчилар хакерлар билан, юристлар ҳуқуқбузарликлар билан изоҳлайди ва ҳоказо – бу рўйхатни чексиз давом эттириш мумкин.

Бизнинг жамиятда ҳаттоки соф кўркувда, ҳеч қандай фойдали маҳсулот ишлаб чиқармасдан пул қиладиган махсус тармоқ мавжуд. Яъни моҳиятан у жамият ҳисобига яшайди, паразитлик қилади. Бу суғурта бўлиб, унинг рус тилида номланишида (страхование) ушбу бизнеснинг моҳияти намоён бўлади. Суғурта агентининг маҳорати ҳам айнан одамларни имкон қадар кўрқитишдан иборат. Уларнинг тезроқ ишониши учун суғурта агенти агар суғурта сотиб олинмаса, одамнинг бошига хаёлига ҳам келмайдиган бало ва офатлар ёпирилишини айтади. Бу бизнес жуда катта фойда келтиради ва давлат томонидан фаол илгари сурилади. Кўплаб суғурта турларини рад этиш қийин, ҳатто имконсиздир. Бу ўша машъум мажбурий автосуғурта, самолёт ёки поезд чиптаси нархига кирадиган бахтсиз ҳодисалардан суғур-

та ва ҳоказолар ҳисобланади. Суғурта соҳасининг молиявий айланмаси кўпинча реал маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхоналар бюджетидан катта бўлади.

Қўрқув ёрдамида, шунингдек, ўзгача фикрлашга қарши курашилади. Ҳукуматга ёқмайдиган биронта фикр айтиб кўринг – сизни дарҳол руҳий хаста деб эълон қилишади ва жамиятдан четлаштириб қўйишади. Қайси одам булардан кўрқмайди? Бизда яқинлар томонидан четлаштириш, қабул қилмасликдан кўрқиш кучли, бизга атрофдагилар фикри муҳимдир. Албатта, бу кўрқувдан ҳам бизни жиловлаб туриш учун «керакли» одамлар томонидан фойдаланилади.

Бу ерда шуни айтиб ўтиш керакки, аввалбошдан инсон дунёқараши замонавий жамиятда шундай шакллантириладики, у кўрқув олдида заиф бўлиб қолади. Унга дунёнинг улкан муаммолардан иборат мозаикасимон тасвири кўрсатилади. Ҳаётнинг мазмуни ва унда бажариш лозим бўлган вазифалар ҳақида ҳеч ким гапириб бермайди. У қўлдан чиқаришдан кўрқадиган моддий неъматлар ва ҳузур-ҳаловатга боғлаб қўйилади. Мактабданоқ у ёмон баҳолар, бир синфда иккинчи йилга қолдириш, институтга ўқишга кира олмаслик билан кўрқитилади. Кейинроқ иш берувчи турли жарималар ва ишдан бўшатиш билан кўрқита бошлайди. Бизнинг тасаввур оламимизда одамни номаълум нарсалар билан кўрқитиш мумкин бўлган сунъий тешиklar яратилади.

Жамиятда кўрқув уйғотиш ва кенг тарқатишда ОАВнинг роли катта. Телевизор орқали жиноятлар тафсилотини кўришнинг ўзи кўчалар бўйлаб сайр қилишни кўрқинчли қилиб қўяди. ОАВ орқали глобал кўрқувлар – терроризм, чўчка гриппи ва ҳоказолар кенг тарқатилмоқда.

Биз ўзимиз яқинларимизни қўрқув орқали манипуляция қилишни ўрганиб оламиз. Бола ота-онасига: «Мен сиз билан кўчага чиқмайман!» – дейди. Хотин эрига: «Сиз билан ажрашаман, кейин орқамдан югуриб юрасиз», – дейди. Оиладаги кўплаб муносабатлар эркинлик ва ҳамкорликка эмас, балки қўрқув ва қарамликка асосланади.

Кўплаб одамлар турли-хил қўрқувлар билан бебаҳо йилларини ҳавога совуришади. Улар бахтсиз яшашади, ўз ҳаётларини ўзгартира олишмайди, чунки ўзгаришлардан қўрқишади.

Қўрқув кўп қиёфалидир – битта қўрқувни ҳал қилишинг билан ордидан бошқаси чиқиб туради. Шу сабабли қўрқувга бўйсуннишдан қочиш учун одам ўзини ўзгартира олиши керак. Биринчи навбатда, соғлом фикрлаш ёки ҳушёрликка эга бўлиш лозим. Албатта, қисқа мақолада «қандай қилиб кучли шахс бўлиш»нинг тўлақонли рецептини топиш имконсиз. Лекин айтиш мумкинки, бу йўлдаги асосий жиҳатлардан бири ўз тажрибасига ишонишни ўрганишдир. Биринчи қадам сифатида қайтадан ўйлаб чиқиш учун ўзига вақт бериш, ҳаётини ва тўпланган тажрибасини қайтадан кўз олдидан ўтказиш лозим. Бундай ёндашув ўз-ўзидан нотўғри тасаввурлар ва хаёлий қўрқувлар тўпламидан халос этади. Сўнг-ра масъулиятни ўз зиммасига олиш, жумладан, янги, олинанидиган тажрибани режалаштириш, ўз ҳаётини стратегик ташкил қилишни ўрганиб олиши зарур. Агар одам бу йўлга қадам қўядиган бўлса, ҳаётнинг ўзи унга ёрдам беради – унинг ривожланишидан манфаатдор бўлади.

Қўрқувдан тўлиқ халос бўлишнинг имкони йўқ, лекин уни ўз ўрнига қўйиб қўйиш мумкин. Ўз қўрқувига қарата қўйидаги сўзларни айта олиш лозим: «Мени хавф ҳақида огоҳлантирганинг учун раҳ-

мат. Мен бундан вазиятни таҳлил қилишда фойдаланаман. Лекин қарорни ўзим қабул қиламан, сен эмас». Кескин ўзгармаслик ва ўзига ёки атрофдагиларга жасурлигини исботлаш учун ўйламасдан таваккал қилмаслик лозим.

Шундай қилиб, қўрқув ва тажриба билан ишлаган ҳолда одам аста-секинликда, лекин ишонч билан идрок қилишини ўзгартиради. Ажойиб фурсатлардан бирида у ҳайрат билан шуни кўриши мумкинки, унинг тасавурида нимадир ўзгариб қолган бўлади. Янги устуворликлар ва қадриятлар пайдо бўлади. У моддий эмас, маънавий неъматларни кўзлайди. Аксарият қўрқувлар ҳушёрлик нуқтаи назаридан йўқолиб кетади. Ўзига ишонган ва ўз тажрибасига таянган ҳолда у нима яхши, нима ёмон эканлигини яхши билади. Атрофдагиларнинг маъқуллашига эҳтиёж сезмайди, чунки нимани ва нима учун қилаётганини ўзи яхши билади. Асосийси – ҳаётини ўзи бошқара бошлайди, бошқа биров эмас.

Маълумот ўрнида: «Калвин Уайт – руҳий саломатлик бўйича канадалик мутахассис. У қарийб бир йил давомида Чегара билмас докторлар ташкилоти руҳшуноси сифатида Қорақалпоғистонда яшаган. Бу ерда силнинг ўта қўрқинчли мутант шаклига чалинган беморларга руҳий ёрдам беришга уринган Уайт янги китобида ўзбекистонликларнинг тузалмас қўрқув дардига чалинганини ёзади.

«Бу мамлакатда қўрқувнинг сон-санови йўқ. Одамлар касал бўлишдан қўрқишади. Касаллар ўлишдан, ўзининг касаллигини бошқалар билиб қолишдан, дори ичишдан қўрқишади. Касалларнинг оилалари бу хабарни эшитганлар ўзларидан юз ўгиришдан қўрқишади, одамлар ҳукуматдан қўрқишади, қашшоқликдан қўрқишади, хуллас, улар қўрқадиган нарсалар рўйхатини узоқ давом

эттириш мумкин», – дейди Ўзбекистондаги кўрган-кечирганлари ёзилган «Қўрқув юртидан мактублар» номли китобини тақдим этишни бошлаган Калвин Уайт Канада матбуотига берган интервьюсида.

P.S. Келвин Уайт 2014-2015 йилларда Ўзбекистонда бўлган. Юқоридаги маълумот хориж сайтларидан олинди.

Шуни ҳам айтиш мумкинми, кўпчилигимиз «қўрқув» сўзининг ўзидан ҳам кўрқамиз, аслида, унинг ижобий жиҳатлари бор. Қўрқув ўзига хос табиий жараён бўлиб, инсоннинг дунёқараши, руҳий ҳолати ва билимига кўра ё яшашга халақит қилади, ё ёрдам беради. Бу инсоннинг кўрқувга бўлган муносабатига боғлиқ. Агар инсон омадсизликлардан қочиш, кўнгиладан қолмаслик учун кўрқиш ҳиссидан халос бўлмоқчи бўлса, қаерга бормасин, нима қилмасин, барибир кўрқув бутун танасини эгаллаб олаверади. Ана шунда унинг ҳаёти кўрқув олдида кўрқишдан иборат бўлиб қолади. Шу билан бирга, кўрқув фойдали йўлдошга айланиши ҳам мумкин. У аниқ, зийрак, хайрихоҳ, сабрли, эътиборли бўлиш каби инсонга хос сифат ва фазилатларни шакллантиради. Инсондан фақат мақсад сари интилишда кўрқувни тўғри йўналтира олиш талаб қилинади, холос.

Кўрқув. Бу каттаю кичик, эркагу аёлда мавжуд бўлган руҳий ҳолатдир. Агар у болаларда меъёрида бўлса, ижобий баҳоланади, чунки болани ҳар хил фалокатлардан ўзини эҳтиёт қилишга ва хавф-хатардан омонда бўлишга ундайди.

Ўзини сабабсиз айбдор ҳис қилиш. Болаларда учрайдиган руҳий ҳолат бўлиб, у туғма ҳамда касаллик, нотўғри тарбия ёки ои-

ладаги баъзи муаммолар оқибати бўлиши мумкин. Бундай ҳолат боланинг жамиятдан ажраб, боши берк кўчаларга кириб қолишига сабаб бўлади.

Агар биз болада учрайдиган барча салбий ҳолатларнинг сабаблари ва ечимларини ўрганадиган бўлсак, ушбу руҳий муаммони алоҳида тафсилоти билан кўриб чиқишимиз керак. Бола ўзини айбдор ҳис қилишига олиб келадиган омиллар асосан қуйидагилардир:

- Таҳқирлаш.
- Ортиқча эркалаш.
- Болаларнинг биридан иккинчисини устун қўйиш.
- Тана аъзоларидаги нуқсонлар.
- Етимлик.
- Камбағаллик.

Ҳақорат қилиш, таҳқирлаш болани руҳий хасталикка олиб келадиган, ўзига ишончини йўқотадиган сабаблардандир. Кўпинча болалар бирон ножўя иш қилиб қўйсалар, ота-оналари уларни қаттиқ койишади. Албатта, бола ўша ишни атайлаб эмас, билмасдан, ҳаётий тажрибанинг йўқлигидан қилиб қўяди. Баъзан мажбур бўлади ҳам. Ота-онасидан қўрққанидан танбеҳ эшитмаслик учун ёлғон ҳам гапириб юборади. Шунда ота-она: «Сен ёлғончисан, икки дунёда ҳам одам бўлмайсан», – деб яна уришади. Аслида, боланинг ёлғон гапиришига, айбини бўйнига олмаслигига катталарнинг ўзи сабабчи бўляпти. Халқимизда «сен» ҳам, «сиз» ҳам бир оғиздан чиқади, деган нақл бор. Бола ҳадеб «сен» ланаверса, силтанаверса, қўрс, «ичимдагини топ» бўлиб қолади.

Болаларни, айниқса, ака-укалари, тенгдошлари, таниш-билишлар, қариндошлари олдида уялтирмаслик, койимаслик керак. Бу ҳол болани ўзига паст назар билан, бошқаларга эса адоват ва ҳа-сад билан қарайдиган, қўрқоқ қилиб қўяди.

“

Одамлар касал бўлишдан
қўрқишади. Касаллар ўлишдан.

ТЕЗ БОЙ БЎЛИШ ВАСВАСАСИ

Дунёдаги бошқа миллатлар каби халқимиз вакилларида ҳам бир васваса бор. Бу тезда бойиб кетиш васвасаси. Авваллари бу унчалик билинмасди. Аммо бугунги кунга келиб, афсуски, ҳар беш кишидан икки нафари тезда бой бўлиб кетиш орзусида юрибди. Айниқса, бу ҳолат ёшлар орасида кўп кузатилмоқда.

Бу ҳар хил фирибгарликларнинг кўпайишига, «орзуга тезда эришиш», «бирпасда бой бўлиб кетиш»ни ўргатадиган сохта тренингчиларнинг урчишига сабаб бўлмоқда.

Натижада жамият бор-йўғини сотиб, тўрт баробар кўпайтириб олиш ниятида фирибгарга қўшқўллаб топшириб қуйиб қолаётганлар, кимлардандир қарз-қавола қилиб бир соати фалон юз долларлик тренингларга кираётган лақмаларга тўлиб боряпти.

Бизнес ҳақида, иқтисод ҳақида бошланғич даражада ҳам тасавури бўлмаган, заррача билими йўқ, бу борада бирор китоб ўқиманган кимсанинг бир ҳафта тренингга қатнаб катта бизнесмен бўлиб кетиши тасаввурга сиғмайди. Тренингларга қатнаётганларнинг кўпчилиги бошқа соҳалар каби тадбиркорлик ҳам катта билим, тажриба талаб этишини тушунишмайди.

Бир донишманддан сўрашибди:

– Бу дунёда энг катта бойлик нима?

Донишманд жавоб қилибди:

– Кўнгил хотиржамлиги ва саломатликдан ортиқ бойлик йўқ.

Албатта, бу ҳикматдан англашиладики, бу икки неъмат инсон ҳаётида тенгсиз ва бебаҳо. Чунки хотиржамлик ва саломатлик осу-

да ҳаётнинг асосидир. Аммо ҳаётда шундай иллатлар борки, улар инсонни ана шу бебаҳо неъматлардан маҳрум қилади.

Гиёҳвандлик воситасини сотиб, бир зумда бойиб кетишдек хом-хаёлга берилганлар ҳам кўпчиликни ташкил этади жамиятимизда.

Одамлар хомхаёллардан, асоссиз орзулардан халос бўлмагунларига қадар ҳаётда бирор натижага эришиши мушкул.

Катта билим ва тажрибага эга тадбиркорлар доим бир гапни айтишади: агар тадбиркорликни бошламоқчи бўлсангиз, энг аввало, бирдан бой бўлиб кетиш фикридан халос бўлинг. Чунки бирдан бой бўлиб кетиш фақат киноларда, эртақларда бўлади.

Аслини олганда, юз минг ишлаб топиш учун қанчалар машаққат талаб қилинади. Бунинг учун кимнингдир хизматини у истагандек адо этиш, бирор маҳсулот етиштириб ёки тайёрлаб сотиш зарур.

Бугун тезда бой бўлиш васвасасига гирифтор бўлган ва бўлаётганларнинг мана шу оддий қоидаларни тушунишмаётгани ачинарли.

Зулматни лаънатлагандан кўра битта шам ёққан афзал, дейди донолар.

Дунёда яшаётган миллатлар турлича, уларнинг маданияти ҳам, урф-одатлари ҳам ўзига хос. Етти марта йиқилдингми, саккизинчи марта ҳам тур. Ақли ва саховати камлигидан ҳали ҳеч ким нолимаган. Аммо қайта-қайта уринадиганлар жуда кам.

Бир қишлоқчада кичкина, томлари тешик уйлар бор. Улардан ёмғир ўтади. Кишиларнинг баъзиси ёмғирни сўкади, бошқалари эса индамасдан томини ямайди, тузатади. Яна ёмғир ёғса, биринчи уйнинг томидан яна чакка ўтади. Иккинчи уй эса қуруқ бўлади. Биринчи инсон оламни ўзгартиришни ва осмондан ёмғир ёғишни тўхтатишни истайди. Чунки унинг томи тешик. Иккинчи инсон

муаммони ёмғирда кўрмайди. Муаммо унинг тешик томида эканлигини англаб, уни тузатади.

Дунё қиёматгача ана шундай бўлиб қолади. Ёмғир ёғишдан тўхтамайди. Суюкли кишиларимиз абадий яшашмайди. Университетлар бепул бўлмайди. Шифохоналарга пули йўқ инсон кира олмайди. Иш дегани доимо машаққатли бўлади. Муваффақият қийин кечади. Дўконлар текинга нарса бермайди. Уйларда келишмовчиликлар содир бўлиб туради. Инсон қарз олишга мажбур бўлади.

**ҲАМ ДУНЁВИЙ,
ҲАМ ДИНИЙ ИЛМ
ЗАРУР**

Жаҳондаги ҳар томонлама ривожланган мамлакатларни ўргансак, бир муҳим фактга дуч келамиз. У ерда яшовчи одамларнинг интеллект даражаси ҳасад қиларли даражада юқори. Ҳа, ростдан ҳам ҳасад қиларли даражада. Тарихни билади, сиёсатни тушунади, ўз она тилида равон ва беҳато ёзади, гапирди. Биз оддий одамлари ҳақида гапиряпмиз. Зиёлилари улардан ҳам билимли ва тафаккурли. У ерлардаги оддий одамларнинг билимли бўлишидан ташқари яна бир муҳим жиҳат бор. Улар ўз динларини жуда ҳам яхши билишади. Мусулмон бўлса, Ислоннинг талаб-қоидаларини, насроний бўлса, насронийликни, яҳудий бўлса ўз динини жуда мукамал билади.

Шу ўринда бир оғриқли савол юракни тирнаб ўтади. Бизда-чи?

Бизда оддий одамлар тугул, ўзини зиёли атайдиганларнинг аксариятида билим йўқ. Борларининг кўпчилиги ҳам чала. Диндан хабардорлик даражасини айтмаса ҳам бўлади. Динни номигагина билади. «Намоз ўқиб турса бўлади», «Рўза ҳам тутиш керак» деган гаплардан нарига ўтмайди биздагиларнинг фикрлари. Сал чуқурроқ савол берсангиз, сизни радикалга, мамлакатни иккинчи Афғонистонга айлантиришга уринаётганликда айблайди.

Диннинг асл моҳиятини авомга ўргатиши зарур бўлган имомларнинг кўпчилиги «таҳоратни билмайдиган авомга ақоидни ўргатиш» билан банд. Баъзилари эса бундан ҳам баттар. Халққа мутлақо фойдасиз мавзуларда, кераксиз гапларни ютуб ёки фейсбукда гапиргани-гапирган.

Диёнатли мусулмонлар шаръий илмларни яхши ўзлаштиради, фарзанд тарбиясида ҳам шаръий аҳкомларга алоҳида эътибор қаратади. Бу яхши, албатта. Аммо дунёвий илмларни Исломдан айириш динимизга бегона, умматимизга хос бўлмаган ҳолат. Ислом уммати шаръий илмларсиз ҳаёт кечиролмаганидек, дунёвий илмларсиз ҳам яшай олмайди.

Ўтган асрларда мусулмонлар «фойдали илм» тушунчасини нотўғри талқин қила бошлашди. Улар онгига фақат шаръий илмлар фойдали деган фикр ўрнашиб қолди. Аслида, дунёвий илм ҳам Китобу суннатда мақталган мутлақ илмга киради. Бироқ баъзи инсонлар диний илмларда савоб бор, дунёвий кўринишида эса йўқ деб тушунишди. Кейинчалик «диний илм», «дунёвий илм» деган термин пайдо бўлди.

«Дунёвий илмлар» деган термин кўпчилик диндорларда Исломдан узоқлаштирувчи илм деган тасаввур уйғотади. Худди физика, кимё, биология каби фанларга диндан чалғитиш учун ўқитилганидек муносабатда бўлишади.

Бу ваҳималар асоссиз, ботил хаёллардир. Агар мўмин ниятни тўғри қилса, физика, кимё, биология каби илмлар орқали ҳам жаннатга кириши мумкин. Дунёвий илмлар мусулмонларни азиз қиладиган диний илмдир.

Пайғамбарлар, саҳобаларнинг ҳам турли хил касблари бўлган: Одам алайҳиссалом деҳқон, Довуд алайҳиссалом темирчи, Нуҳ ва Закариё алайҳимуссалом дурадгор, Идрис алайҳиссалом тикувчи, Мусо алайҳиссалом чўпон бўлганлар. Улар охират ишини ҳам, дунё ишини ҳам баробар олиб борганлар.

Дунёвий илмларда қолоқлигимиз сабаби нотўғри тушунча экан, келинг, динимиз ва ақидамиз талабига кўра тўғри, аниқ, мустаҳкам

асосларга таянамиз. Аввало, бу ёғига «дунёвий илмлар» термини ни ишлатмаймиз, ўрнига «хаётий илмлар» терминини қўллаймиз. Бу илмлар ҳаётимиз фаровонлиги учун Аллоҳ бизга ўрганишни буюрган илмлардир.

Бу ҳаётий илмлар ер ободлиги, инсоният манфаатини таъминлаш, аёллар ҳуқуқини таъминлаш каби муҳим жиҳатларни ўзида жамлайди.

Илм олиш динимизда фарз қилинган, бирон-бир дин илм олишга Ислом динидек тарғиб қилмаган. Ислом дини жаҳолатга қарши илм-маърифат билан курашишга буюрган. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга илк бор «Ўқи» деб нозил бўлган оят сўзимизга далил бўла олади. Илмнинг калити ўқишдир.

Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло илм билан инсониятни жаҳолат зулматидан Ислом нурига олиб чиқди. Ислом дини илмни иймонга тасдиқ, амалга эса йўлбошчи қилган диндир. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ҳар бир мусулмон кишига илм талаб қилиш фарздир», – деганлар.

Ислом дини диний ва дунёвий илмга умумий даъват қилади. Шу сабабли илм олишни бу диний, бу дунёвий деб чеклаш мантиқан хато.

Улуғ зотлардан бири: «Кимда-ким ўзининг билмаслигини яшириб, илм олишдан бош тортса ёки касалини яшириб, даволанишдан бош тортса, у ўзига ўзи хиёнат қилибди», – деган эди.

Ислом дини инсоннинг дунё ҳаёти учун лозим бўлган барча илмларни ўрганишни фарз даражасига кўтарган. Дунёвий илмлар фарзи кифоя ҳисобланади. Бу илмлар билан машғул бўлаётган кишилар фарз ибодатини бажаряпман деган ниятда машғул бўлишса, дунёвий манфаатларни қўлга киритишдан ташқари улкан

ажр-савобларга ҳам эришадилар. Худди шунингдек, турли ишлаб чиқариш ва саноатга доир илмлар ҳам фарзи кифоядир. Демак, ҳозирги замонда мусулмонлар фан-техника соҳасида ҳам барча дақиқ илмларни кифоя қиладиган даражада билишлари зарур бўлади. Чунки давлатнинг куч-қудрати, ўзга давлатларга қарам бўлиб қолмаслиги илм-фаннинг ривожига ва тараққиётига боғлиқдир. Ислом динидаги бу ҳукмлар аёл-қизларни ҳам четлаб ўтмаган. Чунки жамиятнинг ярмидан кўпини аёл-қизлар ташкил қилади. Уларни илмсиз қолдириш жамиятни илмсиз қолдириш демакдир. Айниқса, келажак авлод тарбияси аёл-қизларимизга боғлиқдир. Улар билимли бўлишса, улар тарбиялаган авлод ҳам билимли бўлади. Улар одобли бўлишса, улар тарбиялаган авлод ҳам одобли бўлади.

Ривоятларда айтилишича, бир киши бир улуғ зотнинг ҳузурига келиб: «Ҳазрат, менинг бир ўғлим ва бир қизим бор. Улардан ҳар иккисини ўқитишга қурбим етмайди, фақатгина биттасини ўқитишга имконим бор, қайси бирини ўқитай?» – деб сўрабди. Шунда у улуғ зот: «Қизингни ўқит, чунки у келажакда фарзанд тарбия қилади. Агар ўғлингни ўқитсанг, бир кишини ўқитган бўласан, қизингни ўқитсанг, бутун бир жамиятни ўқитган бўласан», – деб жавоб берган экан.

Биз фарзандларимиз, айниқса, қизларимизнинг таълим-тарбиясига катта аҳамият қаратишимиз лозим. Фарзандларимизга мактабга бориб таълим олишнинг зарур эканини билдиришимиз керак. Устоз, ўқитувчи ва мураббийлар ҳам ўзларига юклатилган бурч ва масъулиятни яхши англаб, таълим ва тарбияни пухта олиб боришлари зарур. Мактабда берилаётган дарсларни пухта ўзлаштиришга алоҳида эътибор қаратиш ота-она ва устозларнинг масъулиятидир. Уларни ўз ҳолларига ташлаб қўйиб, қаерда юргани,

кимлар билан ўртоқлашаётгани, нималарга қизиқаётганидан огоҳ бўлмасликнинг оқибати аянчли бўлади.

Жаҳолат зулм ва хавф-хатар экан. Ундан қутулишнинг ягона йўли эса илм олишдир. Демак, инсон фақат илм билан жаҳолатдан нажот топади. Имом Бухорий раҳматуллоҳи алайҳ: «Илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмагай!» – деганлар. Дунёда ҳам, охиратда ҳам инсонга илмдан кўра кўпроқ фойда келтирадиган нарса йўқ. Жаҳолатдан-да кўра зарар берувчи нарса ҳам йўқ. Али розияллоҳу анҳу: «Инсонларнинг энг қадрли ози илми озидир», – деганлар. Илмсизлик, жаҳолат инсониятни ҳалокатга олиб бориши муқаррар. Инсон илм орқали охирати ва дунёсини обод қилади. Алҳамдулиллаҳ, юртимизда барча соҳаларга оид китоблар нашрдан чиқмоқда. Фарзандларимизни китоб ўқишга тарғиб қилайлик. Фақат интернет билан чекланиб, илмни юзаки ўрганмасдан, китоб мутолаасига ҳам эътибор қаратиш зарур.

Фарзандларнинг илм-маърифатли бўлишида энг катта масъул ота-оналар эканлигини зинҳор унутмаслик керак.

Сан-Диего университетининг сиёсатшунослик профессори Ахмет Куру 2019 йилда Cambridge University Press нашриётида чоп қилинган «Ислом, авторитаризм ва қолоқлик: глобал ва тарихий таққослаш» китобида мусулмон аҳолиси кўпчиликни ташкил этувчи 50 та мамлакатдаги авторитаризм ва ижтимоий-иқтисодий қолоқлик муаммоларини муҳокама қилади. Китоб 2 та академик мукофотга сазовор бўлди ва 9 тилга таржима қилинди. Ахмет Куру SAAN сайтга берган интервьюсида қандай омиллар мусулмонлар кўпчиликни ташкил этувчи жамиятлардаги умумий қолоқликни, шунингдек, эрта мусулмон маърифатини тушунтириб бериши мумкинлиги ҳақида ҳикоя қилади.

Китобда асосий далил сифатида мусулмонлар кўпчиликини ташкил этувчи жамиятлардаги умумий қолоқликни Ислом дини пешволари (уламо) давлатнинг таркибий қисми бўлгани келтириб ўтилади.

Шунингдек, китобда Марказий Осиё IX – XI асрларда, яъни мусулмон илми ва иқтисодиётининг олтин асрида етакчи роль ўйнагани батафсил тавсифланиб, Фаробий, ал-Хоразмий, Ибн Сино, Беруний ва бошқа мусулмон эрудитлари (кенг қамровли билимга эга кишилар) фалсафа, математика, тиббиёт, оптика ва фаннинг бошқа турли соҳаларига илғор ҳисса қўшгани тушунтириб берилди. Ўша олтин даврда мусулмон жамиятларида ҳам қитъалараро савдо-сотиқ қилган, чеклар, тўлов векселлари сингари молия институтларини ривожлантирган тадбиркорларнинг тиниб-тинчимас синфи ривожланган. Ўша мусулмон тараққиёти даврида Ғарбий Европа ҳам илмий, ҳам иқтисодий жиҳатдан қолоқ бўлган.

Китобда Марказий Осиё, Яқин Шарқ ва Шимолий Африкада IX – XI асрлар ўртасида илмий ва иқтисодий тараққиётнинг 2 та ўзига хос хусусияти таъкидлаб ўтилади.

Биринчидан, бундай ривожланишга диний келиб чиқиши турлича – сунний мусулмонлар, шиа мусулмонлари, агностиклар (Худонинг мавжудлигини инкор қилмайдиган, аммо бирор дин вакиллари ёнини олмайдиган кишилар), христианлар, яҳудийлар ва бошқаларнинг бирга саъй-ҳаракатлари шарофати билан эришилди. Мусулмонлар ҳукмронлик қилишган, лекин улар бошқалар билан ҳамкорлик қилиш баробарида улардан ўрганишган ҳам. Иккинчидан, ўша даврда Ислом уламолари билан давлат ҳокимияти ўртасида муайян ажралиш бор эди. Уламоларнинг аксарияти, жумладан, Абу Ҳанифа, Молик, Шофий ва Ибн Ҳанбал давлат хиз-

матидан воз кечган. Мана шу дин билан давлатнинг ўзаро ажралгани кўп жиҳатдан олтин асрнинг фалсафий динамизмига ёрдам берди.

Шунга қарамай, XI асрдан сўнг Марказий Осиё, Эрон ва Ироқда кўп даражали эврилишлар бошланди. Ўша вақтдаги иқтисодий таназзул ердан олинадиган даромадлар, «иқто» тизимини тақсимлашнинг марказида давлат турган тизим сифатида институционаллашишга олиб келди. Айна пайтда, Бағдоддаги аббосий халифалар сунний султонлар ва уламоларни бирлашишга даъват этди. Улар ўша даъват доирасида айрим шиалар, илоҳиёт мутахассислари – муътазалийлар ва файласуфларни эътиқодидан қайтган кишилар деб эълон қилди – улар қатл этилиши керак эди. Ушбу даъват янги ҳарбий куч – яқинда Туркияда қарор топган ва Марказий Осиё, Эрон, Ироқ ва Онадўлининг аксарият қисмида ҳукмронликни қўлга олган Салжуқийлар империясида қабул қилинди. Салжуқлар ярим феодал «иқто» тизимини кенгайтди, у илгари мустақил исломий уламоларни молиявий жиҳатдан таъминлаб келган савдогарларнинг ижтимоий ролини чеклаб қўйди.

Салжуқларнинг вазири аъзами Низомулмулк молиявий бўшлиқни тўлдириб «низомия» деб аталган қатор мадрасалар қурдирди. Бу мадрасалар илгари ўзаро рақобатлашган ҳуқуқ ва илоҳиётшунослик мактабларини бирлаштириб, суннийлик ортодоксиясини ўрнатишда ёрдам берди. Яна сунний уламолар шиалар ва бошқа «ортодоксал бўлмаган» гуруҳларга қарши давлат билан бирлашди. Яъниким «уламо ва давлат иттифоқи» деб аталган нарса Марказий Осиё, Эрон ва Ироқда салжуқлар ҳукмронлиги даврида пайдо бўлди. XII – XIV асрларда уламо ва давлат иттифоқининг салжуқча модели Сурия, Миср ва Шимо-

лий Африкадаги сунний давлатларга, айниқса, Мамлуклар империясига тарқалди.

XV аср – XVIII аср ўртасида Усмонлилар империяси, Сафавийлар империяси, Бобурийлар империяси уламо ва давлат иттифоқининг ўз талқинларини жорий этди. Бу империялар ҳарбий жиҳатдан кучли эди, аммо улар дастлабки мусулмонларнинг интеллектуал ва иқтисодий динамизмини тиклай олмади. Чунки файласуфлар ва ҳокимиятдан четда бўлган савдогарлар ролини йўққа чиқариб бўлган эди. Бу ҳам етмагандай, улар матбаа технологиясини 300 йилга яқин ўзлаштира олишмади. XIX – XX асрларда Усмонлилар империяси, Миср ва мустамлакага айланган мусулмон мамлакатларида яшаган кўплаб ислоҳотчилар уламо ва давлат иттифоқи мусулмон жамиятлари ривожланишига тўсқинлик қилганини эътироф этган эди. Бироқ уларнинг ислоҳот ўтказишга уринишлари 3 та сабабга кўра амалга ошмади. Биринчиси, уламо кўрсатган қаршилик бўлди. Исмоил Гаспринский ва бошқа жаидлар чор Россиясидаги мусулмонлар таълимини ислоҳ қилишга ҳаракат қилганда мана шу қаршиликка дуч келди. Иккинчи сабаб барча мусулмон дунёсининг мустамлака этилгани бўлди. Учинчи ва сўнгги сабаб ислоҳотчилар йўл қўйган сиёсий хатолар эди. Ҳатто Усмонлилар империясининг сўнгги йиллари ва республикачилар партиясида ҳам ислоҳотчилар авторитар модернизация сиёсатини ҳимоя қилган ва уламони бюрократлар билан алмаштирган эди. Ислоҳотчилар, аслида, интеллектуал синф ва тадбиркорлар синфи пайдо бўлишини ёқламаган.

Кўриб турганингиздек, Марказий Осиё эрта мусулмонликнинг олтин даври – XI асрдан сўнг уламо ва давлат иттифоқи пайдо бўлиши ҳамда уламо таъсирига қарши курашишга қаратилган за-

монавий ислоҳот уринишларини таҳлил қилиш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Муаллиф китобда сиёсий, диний, интеллектуал ва иқтисодий синфлар автоном ҳаракат қилишини тавсия этади – улардан ҳеч бири бошқалари устидан ҳукмронлик қила олмайди. Бундай тизим ижодий интеллектуаллар ва динамик тадбиркорлар юзага келишига сабаб бўлади.

Биринчидан, авторитаризм ва қолоқликнинг замонавий муаммолари нафақат Марказий Осиёда, балки мусулмон оламининг барча минтақаларида мавжуд. Мусулмонлар кўпчиликни ташкил этувчи 50 та мамлакатдан фақат 5 тасида электорал (бошқарув тизими раҳбарлари сайлаб қўйиладиган) демократия мавжуд. Шунингдек, бундай мамлакатларда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг нисбатан паст даражаси кўзга ташланмоқда, бу аҳоли жон бошига ялпи миллий даромад (ЯМД), кутилаётган умр узоклиги, дунёдаги ўртача кўрсаткичлар билан солиштирганда ўқув йиллари миқдори ва саводхонлик даражаси сингари ижтимоий-иқтисодий мезонларда акс этади.

Ушбу мамлакатларнинг муаммолари бўйича 2 та машҳур далил келтирилади. Ўша далилларнинг заиф жиҳатлари тушунтирилади. Ислоҳ динини тараққиётга тўсқинлик қилишда айбланиш, илк даврларда яшаган мусулмонларнинг илмий ва ижтимоий-иқтисодий ютуқларини ҳисобга олсак, далил бўла олмайди, бу ҳақда юқорида гапириб ўтдик. Бундан ташқари, мусулмонлар кўпчиликни ташкил этувчи 50 та мамлакатнинг сиёсий режимлари ва ижтимоий-иқтисодий шароитлари ўртасида фарқ борлиги кўзга ташланмоқда.

Агар биз секуляризмни дин билан давлатнинг бир-биридан конституцион ажратилиши деб олсак, бу ҳам дин, ҳам давлат учун

фойдалидир. Уларнинг ўзаро иттифоқи коррупция, адолатсизлик ва авторитаризмни болалатиб юборади.

Сўнги пайтда болалар тарбиясида илм муҳимми ёки дин деган тортишув кетмоқда. Аслида, бу савол қўйилишининг ўзи нотўғри, чунки дин, айниқса, Ислом дини илмга чақирувчидир. Уларни бир-бирига қарши қўйиш этни тирноқдан айиргандек гап.

Тортишувнинг юзага келиш сабабини ўргансак, яқин ўтмишимизда айнан диний ва дунёвий илмларнинг бир-биридан алоҳида чекланиши ва дунёвий илм эгаларига диний, диний илм олаётганларга дунёвий илм берилмаганидир. Натижада фақат диний илм билан чекланиш, фан натижаларидан беҳабарлик, инсон ҳаёти учун илм ютуқларидан фойдаланишни қоралаш натижасида мутаассиблик юзага чиқди, хурофот кучайди, Улуғбекдек жаҳон тан олган олимни ўз ўғли қатл эттирди. Математика, фалакиёт, тиббиёт, география, адабиёт каби фанлар бўйича кўплаб қомусий олимлар етишиб чиққан замин XIX аср охири – XX аср бошига келиб майда хонликларга бўлиниб кетган, аҳолисининг асосий қисми хусусий мактабларда савод чиқариш билан чекланган қолақ бир ўлкага айланди.

Ундан кейинги даврда фуқароларнинг диний илмлардан бебаҳра қолиши уларнинг руҳий тарбиясига жуда катта салбий таъсир қилди. Оилаларда ота ва онанинг ўрни, катта авлодга муносабат, фарзанд бурчи каби инсонийликни белгиловчи хислатлар ҳақида, силаи раҳм, ватанга муҳаббат, ҳалоллик каби жиҳатлар ҳақида ким қаерда маълумот бериши лозимлиги мавҳум бўлиб қолди. Ҳамма нарсани фақат моддий бойликлар билан ўлчовчи Ғарбнинг таъсири остида «моддиюнчилар» авлоди етишиб чиқдики, мол-давлат, мансаб, обрў каби дунё матоҳлари ин-

сонларда энг катта эҳтиёжга айланди. Уларга етишиш учун баъзи ҳолларда ўзини энг олий инсонман деб санаганлар ота-онаси, жигарлари, ҳаттоки динидан кечганлиги яқин тарихимиздан маълум. Ана энди улар тарбиялаган авлод саҳнага чиқди ва коррупция деган бало кирмаган соҳа қолмади, инсонлараро меҳроқибат ҳам вақти келса пулга сотилмоқда. Ҳаё, иффат тимсоли бўлган аёлларимиз кўчаларда очик фоҳишалик қилмоқда, эркаклик мартабасини даъво қилгучи зотлар эса хориждаги аёли ишлаб топган пулини ҳеч оғринмай, кўз-кўз қилиб сарфламоқда. Ёшлар ўртасида шафқатсизлик, муштурмўрлик, қотилликдан ҳайиқмаслик қаердан келмоқда? Бу маънавий таназулнинг энг жирканч кўриниши эмасми? Бундай ҳолатларни ўйласак, баъзида ваҳима босади.

Таназулга сабаб бўлган асос, яъни диний ва дунёвий илмнинг бир-биридан ажралишига чек қўйиш керак. Яъни болаларга ҳарф ўргатиб савод чиқарар эканмиз, Аллоҳнинг уйи бўлмиш қалбига ҳам диний илм уруғларини экишимиз зарур. Бу жараён қанча эрта бошланса, шунча яхши натижа беради, чунки инсон 15 ёшда шаклланиб бўлади, бу ёшдан кейин унинг одатларини ўзгартириш, ҳаёт тарзи ва дунёқарашини қайта шакллантириш жуда қийин. Агар мактабларимизда бошланғич синфларданоқ боламызга ҳалол ва ҳаром, яхши ва ёмон, раҳм-шафқат, ота-онага ҳурмат, дўстлик ва садоқат каби тушунчаларни сингдирсак, катта ютуқларни қўлга киритишимиз аниқ.

Аллоҳ таоло илмли бандаларининг даражаси ва олимларнинг фазилати ҳақида: «...Айтинг: «Биладиганлар билан билмайдиганлар тенг бўлурми?!» – дейди. Инсон ҳаётида илм нечоғлик катта ўрин тутиши мазкур оятдан ҳам аёнлашади. Чунки ҳар қандай

халқнинг салоҳияти, куч-қудрати ва келажаги унинг илмга эътибори ва илмий тараққиёт даражаси билан белгиланади.

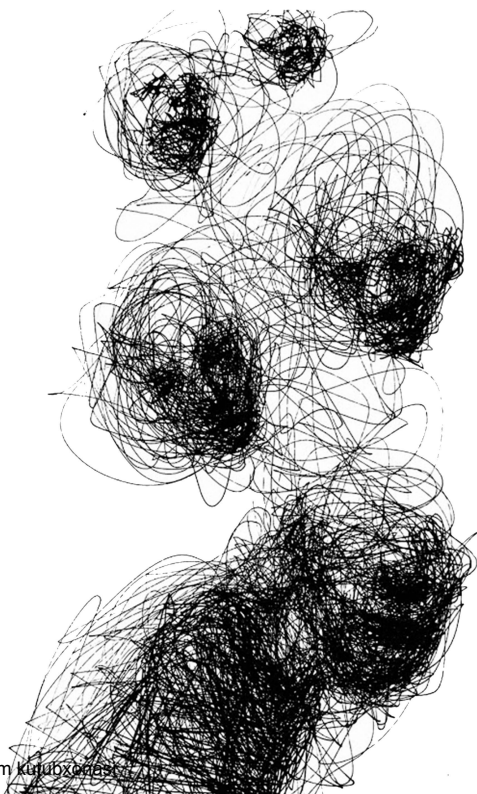
Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Илм олиш ҳар бир эрқагу аёл мусулмонга фарздир», – деб илм эгаллашга даъват қиладилар.

Илмни имкон қадар мукамал даражада олиш воситаларидан бири илм талабида сафар қилишдир. Чунки толиби илм бундай сафар жараёнида турли инсонлар ва турли фикрлар билан танишади.

Глобаллашув цивилизацияларнинг ижтимоий-маданий қиёфасига, фан ва дин, диний ва дунёвий мафкураларига қандай таъсир кўрсатмоқда? Аввало, глобал ижтимоий-маданий макон шаклланмоқда, ўзаро таъсир, ўзаро аралашув, ўзаро боғлиқлик кучаймоқда. Бошқа томондан, маданиятларнинг ўзига хослигини таъкидловчи ўз-ўзини англаш жараёни ривожланмоқда.

“

Бизда оддий одамлар тугул,
ўзини зиёли атайдиганларнинг
аксариятида билим йўқ.

**НЕГА
БИР-БИРИМИЗНИ
АЛДАЯПМИЗ?!**

Шахнинг ривожланиши ҳақидаги китобларда бир қоида бот-бот қайтарилади: «Ҳеч қачон ўзингизни алдаманг». Ўзини алдаган одам ўсишдан тўхтайдди. Шу қоидага мувофиқ келадиган яна бир қоида мавжуд: бир-бирини алдайдиганлар кўпчиликини ташкил этадиган жамият ривожланмасликка маҳкум.

Энди бизнинг бугунги кунимизга назар солинг:

- ўқитувчи ўқувчини;
- ўқувчи бола ота-онасини;
- раҳбарлар одамларни;
- сотувчи харидорни;
- одамлар эса бир-бирини алдайди.

Ҳалоллик ва ошкоралик бўлмас экан, одамларнинг шахсий ҳаётида ҳам, жамиятда ҳам, мамлакатда ҳам ривожланиш бўлмайди. Алдовлар, фириблар ҳаммасини йўқликка элтади.

Ҳаётда ҳалоллик, ошкоралик ва самимийлик жуда муҳим. Умуман, ҳар бир инсон, ҳар бир компания ўзи ишонмаган мақсадни ёки ғояни илгари сурмаслиги, унга аралашмаслиги лозим.

Алдов фақат қисқа муддатга обрў келтириши ёки бошқа мақсадлар учун хизмат қилиши мумкин, аммо у ошкор бўлиб қолса, компаниянинг ёки шахнинг обрўсига тиклаб бўлмайдиган зарар етиши аниқ.

«Volkswagen»нинг автомобилларидаги янги дизел двигателлари эколомик тоза деган алдовнинг аччиқ тажрибаси барчанинг

ёдида. Немис автоулови муҳандислари машиналардаги 11 миллион «яшил» двигателларни ҳақиқий зарарни яширадиган дастур билан жиҳозлаганлари аниқланган, ушбу фирибгарлик оқибатида компания нафақат обрўсини йўқотди, балки миллиардлаб доллар жарима тўлади.

Сизни ҳақиқатан ташвишга солувчи масалани аниқлаб олишингиз, шундан кейингина жамиятга бу муаммони ечишда қандай ёрдам бера олишингизни белгилашингиз муҳим. Агар сизни самимий равишда ташвишлантирадиган ҳеч қандай масала бўлмаса, сохта ишни амалга оширгандан кўра ҳеч нарса қилмаган яхшироқ.

Ўзбекистонда фирибгарлик жиноятлари охириги йилларда икки баробарга кўпайди. Бунга сабаб нима?

Ижтимоий турмушда инсонлар ўзаро бир-бирлари билан муомала қилар экан, улар орасида турли хил муносабатлар ўрнатилди. Айримлар соф, ҳалол йўл билан, ўзгалар ҳақидан кўрққан ҳолда бу муносабатни ўрнатса, айримлар инсонларнинг соддалиги, ишонувчанлигини суиистеъмол қилади. Бундайларнинг ҳам жамиятда ўз номи бор: фирибгарлар ва товламачилар.

Сўнги вақтларда фирибгарлик, товламачилик билан боғлиқ жиноятлар ортгани сир эмас. Охириги 4 йилда ушбу жиноят билан боғлиқ бир нечта шов-шувли ишлар ОАВ орқали ёритилди. «Аҳмадбой иши», «Нимап» ва бошқа қатор хусусий бандлик агентликлари билан боғлиқ ишлар шулар жумласидандир. «Straus House» МЧЖ, «Avto 60 ой», Auto Rental каби қатор фирма ва тадбиркорлик субъектлари билан боғлиқ ишларга ҳам кўп бўлгани йўқ.

Ачинарлиси шундаки, шунча воқеалардан кейин ҳам фирибгар ва товламачилар қармоғига илинаётган ватандошлар сони камайгани йўқ. Қолаверса, тараққиёт юксалгани сари фирибгарликнинг

янгидан-янги турлари ҳам қайд этилмоқда. Ахборот технологиялари, интернет орқали амалга оширилаётган фирибгарликлар ҳам кўп учрапти.

Бундан ташқари, одамлар томонидан оғир дардга чалинган ватандошларимизга ёрдам бериш ва савоб ишларга васила бўлиш мақсадида ташкил этилган хайриялардан тушган маблағларни беморларнинг пластик карточкаларидан ёлғон-яшиқ сўзлар билан, беморлар ишончига кириб олиб, ўмариш ҳолатлари ҳам бир неча мартаба рўй берди.

Хўш, бундай жиноятларнинг келиб чиқиш сабаблари нимада? Фирибгарлар домига тушаётганлар шунчалик соддами ёки фирибгарлар бошқаларни ўта гўл ҳисоблашадими?

ИИВ Жиноят-қидирув бош бошқармаси тақдим этган маълумотларга кўра, 2019 йил январь – июль ойларида республика бўйича 1954 та фирибгарлик жинояти рўйхатга олинган бўлса, 2020 йилнинг шу даврида бу рақам 3881 тани ташкил этган. 2019 йилда 1748 киши қўлга олиниб, фирибгарлик жиноятини очиш 98,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2020 йилда бу рақам 95,9 фоиздан иборат бўлган.

Статистика маълумотлари билан танишар эканмиз, фирибгарлик жиноятини содир этиш услублари диққатимизни тортди. 2020 йилнинг 7 ойи давомида содир этилган фирибгарликларнинг жами 2151 таси пул олди-бердиси билан боғлиқ бўлса, 336 таси чет элга ишга юборишни ваъда қилиш мазмунига эга, 331 таси ўқишга киритишга доир алдовдир.

Жиноятларни кимлар содир этмоқда деган саволга ҳам статистика маълумотида жавоб берилган. Унга биноан, 463 таси аёллар, 511 таси муқаддам судланганлар томонидан содир этилган бўлса,

1277 та ҳолатда ишламайдиганлар фирибгарликка қўл ургани қайд этилган.

Фуқаролар маблағларини ўзлари олиб келиб берган бўлса-да, фирибгарга жазо тайинланади. Фуқаролар пулларини ўз қўллари билан олиб келиб беришади. Улар энгил бойиб кетиш, мулкка эгалик қилиш мақсадида шундай ҳаракатларни содир этишади. Фирибгарлар маълум бир соҳани эгаллаб, билимга эга бўлишади. Шунингдек, уларда актёрлик қобилияти ҳам бўлади. Шу сабабли фирибгарлик ақлли жиноятлар турига кириб, уни ақл-заковатли инсонлар содир этади.

Фирибгарлик турлари. Ҳозирда кўп учрайдиган фирибгарлик турларидан бири чет элга ишга жўнатиш, чет элдаги 3-шахслардан сизнинг маълум миқдордаги пул мукофотини ютиб олганингиз ҳақидаги келадиган хатлар ҳисобланади. Шунингдек, хайрия маблағлари учун ташкил қилинган пластик карталардан пул ечиб олиш ҳолатлари ҳам бўляпти. Ер, уй олди-сотдиси бўйича фирибгарликлар ҳам кўп учраб туради. Фирибгарлар ҳокимиятда таниши борлигини айтиб, уй олиб беришга ишонтариб, одамларнинг пулларини олиб қўйиши кузатилмоқда. Шунингдек, ўқишга ёки ишга киритиш мақсадида ота-оналарни ишонтариб пул олиш ҳолатлари ҳам охириги вақтда кўп учраб турибди.

Пайғамбаримиз: «Алданиб қоладиган ҳолатда бўлсанг, шерингга Исломда алдаш йўқлигини эслатиб тургин», – деганлар.

Албатта, ҳар бир жиноят содир этилишида унинг мотиви, сабаби бўлади. Жиноятчи ҳам ўз-ўзидан жиноятчи бўлиб қолмайди ёки онадан жиноятчи бўлиб туғилмайди. Хўш, фирибгарлик психологияси нима? Оддий, содда бир инсон фирибгарлар қурбони бўлиб

қолмаслиги мумкинми? Фирибгарлик шахсият муаммосими ёки жамият?

Жамият индивидуалликдан шаклланган. Яъни битта хусусийлик вужудга келиб умумийликка айланган. Шу хусусийликнинг ичида товламачилик, фирибгарлик, бировнинг ҳақидан қўрқмаслик тарқалса, бу юқумли бўлади. «Аҳмадбой воқеаси»да ҳам бир киши келиб, шу ишни қилди. Жуда катта натижага эришдим деганидан кейин унга бошқалар эргашди. Бу оломон психологияси дейилади.

Қачонки жамиятнинг ичида фильтр, яъни ўз хавфсизлигини таъминлаш, қонун олдида ҳар бир инсон ўзи жавобгар эканлиги тан олинмаган тақдирда оломон психологияси ишлаб кетади.

Тарбия инсонни фирибгар қилади. Бола раҳмсизликка ўргатилса, у раҳмсизликни ўрганади. Ота-она болани калтаклаб, раҳм қилмай жабр етказса, болада раҳмсизлик шаклланади. Бола ичидаги аламзадалик, нафратни бошқа йўллар билан ўзгаларга қўлай бошлайди. Яъни бир инсон пешона тери билан топган пулини, уйсиз қолаётганини олдиндан билса-да, ниятидан қайтмайди.

Фирибгарлик қандай пайдо бўлади?

Бола ўз қарорини, таҳлилий фикрлаш қобилиятини йўққа чиқариб тарбияланса, унда фирибгарликка мойиллик пайдо бўлади. Бола бирор нарсага дуч келганда бу нима, қонунийми, менга керакми деган танқидий саволларга жавоб бериши керак. Болада бу нарса йўқ қилинса, фильтр йўқолади. Болага кимдир бирор нарсани таклиф қилганида у ўз чегарасини билиб, таклиф қилинган нарсани инкор эта олиши керак.

Фарзанддаги шу чегаранинг ичида «менинг ориятим бор, менинг мулким бор» деган инкор қилиш қобилиятини ота-она шакллантирмаса, жамиятда шаклланиши жуда қийин бўлади. Бу қоби-

лият фақатгина йўқотишлар, азобланишлар билан шаклланади ёки шаклланмай, ўша фирибгарликка дучор бўлган инсоннинг ўзи ҳам бошқаларга фирибгарлик қилиб, йўқотганларини қайтадан топиш илинжи билан яшашни бошлайди.

Жамиятнинг ривожланиши ота-оналарга боғлиқ. Улар фарзандларига раҳм, меҳр, қонун устуворлиги туйғусини тарбия асоси қилишса, бола ҳаётда товламачи ҳам, жабрдийда ҳам бўлмайди.

Осон йўл билан пул топиш тарғиботи нотўғри. Телевидениеда меҳнат қилмасдан эришиладиган кир ювиш машинаси ютиб олишга, енгил автомобиль соҳибига айланишга тарғиб бўляпти. Телевидение, радио бир хил йўналишга ўтиб олишган.

Инсон ўзини алдамаслиги керак. Ҳар бир имзо, ҳар бир қадам яхшилаб ўйлаб кўриб қўйилиши керак. Алданмайдиган инсонлар кўп бўлса, алдайдиганлар ҳеч нима қилолмайди.

“

**Бир-бирини алдайдиганлар
кўпчиликни ташкил этадиган
жамият ривожланмасликка маҳкум.**

ЛОҚАЙДЛИК КАСОФАТИ

«Магар сен ўзгаларнинг қайғусига лоқайдлик ила қарасанг, сен инсон деган номга нолайиқсан», – деган эди Шайх Саъдий ҳазратлари. Одамдаги қусурлардан бири – бу лоқайдлик. Лоқайдлик бурч ва масъулиятни ҳис қилмаслик, атрофдагиларнинг, ўзининг тақдири ва келажагига дахлдор воқеликларга эътиборсизликдир. Барча даврларда зиёлилар бундай иллатга қарши курашганлар, халқни огоҳлантириб келганлар.

Лоқайдлик на муқаддас динимиз моҳиятига, на бошқа тараққиёт қонунларига тўғри келади. Уни яна дангасалик, танбаллик, боқимандалик, боқибеғамлик ва бепарволик каби салбий иллатлар билан боғлаш мумкин. Булар жамиятни тубанлаштирадиган омиллардир. Ҳозирги даврнинг талаби – аниқлик ва янгиликлардан тезкорлик билан хабардор бўлиш. Лоқайдлик эса бунга тамомила зиддир. Бу иллатнинг жамият учун қанчалик зарарли эканини инобатга олиб машҳур шахсларнинг фикрларини келтирамиз.

Соҳибқирон Амир Темур ўзининг тузукларида: «Ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби, азми қатъий, тадбиркор ва хушёр бир киши минглаб тадбирсиз, лоқайд кишилардан яхшидир», – деб таъкидлаган.

Немис ёзувчиси Георг Лихтенберг айтади: «Қаердаки лоқайдлик – у ерда хато, қаердаки совуққонлик – у ерда жиноят».

Юсуф Хос Ҳожибнинг қуйидаги мисралари ҳам кишини хушёр бўлишга чорлайди: «Ҳеч бир ишда ғофиллик қилма, хушёр бўл, ғофилларнинг ишлари ҳеч қачон кўнгилдагидек бўлмайди».

Ҳозирги кунда халқимиз орасида ҳам лоқайдлик ва бепарволик иллатлари учрайди. Аммо ҳеч ким ўз шахсий манфаатлари учун лоқайд эмас. Бироқ бошқаларнинг ножўя хатти-ҳаракатларига нисбатан лоқайдлик бир кун келиб барчага салбий таъсир қилишини унутмаслик лозим.

Инсон учун ниҳоятда хатарли бўлган маънавий таҳдидлардан бири бепарволик ва лоқайдликдир. Жамиятда бепарво, лоқайд кимсалар борлигининг ўзиёқ тараққиётга жиддий хавф солади. Биргина мисол, юртимиз гўшаларидан оқиб ўтаётган зилол сувлар ифлосланиб кетаётгани лоқайдлик, бепарволик оқибати эканлиги кундай равшан. Луқмони ҳакимдан сўрадилар: «Одамларнинг энг ярамаси, энг ёмони ким?». У киши жавоб берди: «Одамларнинг ёмонлик қилаётганини кўра туриб кўрмасликка олгани, бепарво, лоқайд бўлганидир».

Дарҳақиқат, бепарволик ва беғамлик барча даврларда юзага келган кулфат ва мусибатларнинг асосий сабаби бўлган. Донишмандлардан бирининг «Душманлардан қўрқма – нари борса, улар сени ўлдириши мумкин. Дўстлардан қўрқма – нари борса, улар сенга хиёнат қилиши мумкин. Бироқ бефарқ одамлардан қўрқ – улар сени ўлдирмайди ҳам, сотмайди ҳам, фақат уларнинг жим ва бепарво қараб туриши туфайли Ер юзида хиёнат ва қотилликлар содир бўлаверади» деган фикри ҳам лоқайдлик ва бефарқлик келтириб чиқарадиган оқибатларнинг даҳшатини тасаввур қилиш имконини беради.

Шунинг учун фарзандларимиз тарбиясида, маҳалларимиз, юртимиз ободлиги ва кўркамлигида, бир-биримизга меҳр-оқибат кўрсатишда доимо хушёр ва жонқуяр бўлайлик. Ахир миллатимизга хос мардлик, саховатпешалик, ҳамдардлик хислатлари бизнинг

вужудимизга, қон-қонимизга сингиб кетган-ку. Зеро, виждон пок-лиги ва бедорлиги биз – мусулмонларга буюк аждодларимиздан меросдир.

Лоқайдлик биргина оилани эмас, бутун дунёни ташвишга со-лаётган муаммолардан. Лоқайдлик ҳар қандай фаровон ва аҳил жамиятни ҳам ҳалокатга элтувчи, парокандаликка дучор этувчи хавfli иллатдир. Бундан халос бўлиш учун эса динимиз одамлар-га эзгулик улашиш, меҳр-шафқат кўрсатиш, ҳаммага бирдай ях-шилиқ қилиш, дин ва халқ манфаатини ўз манфаатларидан устун қўйишга буюрган. Буни бирор лаҳза бўлса ҳам эсдан чиқаришга ҳаққимиз йўқ!

Айниқса, ҳозирги замонда маънавий нуқтаи назардан «ухлаб ётиш»га, лоқайд бўлишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Барча фожиа ва муаммолар, ватанга, миллатга, келажакка хиёнат айнан лоқайд-ликдан бошланиши қайд этилди.

Бугун болаларни ота-она, боғча, мактаб ёки институт эмас, ак-сарият ҳолларда қўлидаги телефон «тарбиялаётгани» айтилди.

«Мобиль телефон энди оддий алоқа воситаси эмас, кўпинча ёт мафқурани тарқатадиган қуролга айланмоқда. Маънавиятимизга мутлақо бегона бўлган зарарли ғоялар чегарани бузмасдан, бил-дирмасдан хонадонимизга, жамиятимизга кириб келяпти. Булар-нинг барчаси биз учун огоҳлик қўнғироғи бўлиб янграши зарур. Биз ғурури баланд халқмиз. Мана шу бойлигимизни йўқотиб қўй-маслигимиз керак», – деди Президент.

Четда нима ялтироқ бўлиб кўринса, ўшанинг орқасидан чопиш, хорижники экан деб унга қуллуқ қилиш, айниқса, маънавият со-ҳасида ярашмаслиги айтилди. Афсуски, кейинги пайтда бу борада четнинг таъсири, таъбир жоиз бўлса, «импорт»нинг ҳажми ошиб

кетмоқда. Маънавий иммунитетни заиф бўлган баъзи ёшлар юриштиришда ҳам, муомала-муносабатда ҳам бошқаларга кўр-кўрона эргашмоқда.

Бугунги кунда ёшларни ҳар томонлама мукамал қилиб вояга етказиш, таълим-тарбиясига эътибор қаратишда олиб борилаётган ишлар етарли бўлмапти. Бу соҳада ота-оналар, маҳалла ва педагоглар жамоасининг узвий ҳамкорлигини йўлга қўйиш зарур.

Кейинги вақтларда тикув автомашиналарини олиб, пулини бермасдан сотиб юбориш ва ер участкаси олиб бериш билан боғлиқ сохта фирибгарлик ҳолатлари кўпайди. Йўл-транспорт ҳодисаси билан боғлиқ 2 та жиноятнинг биттаси одам ўлими, иккинчиси тан жароҳати билан боғлиқ.

Атрофимизда бўлаётган воқеа-ҳодисаларни кўра-била туриб лоқайд ва бепарво бўлиш жиноят содир қилиш билан баробардир.

Афсуски, ҳаётимизда ҳали-ҳануз беғамлик, лоқайдлик, содир бўлаётган ҳодисаларни кўриб кўрмасликка олиш каби иллатлар мавжудлигини, орамизда тинчлик ва осойишталикни таъминлашни фақат давлатнинг иши, «Бунинг менга дахли йўқ» деб ўйлайдиганлар ҳам борлигини қайд этиш лозим. Машҳур адиблардан бири: «Лоқайдлик дунёдаги энг кучли зилзила ва бўронлардан ҳам ёмон душмандир!» – деб ёзган эди.

Баъзи одамлар тинчлик-осойишталикни асраш деганда қўлда курол билан мамлакат чегарасини кўриқлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлашни тушунишади. Аслида, шундайми? Йўқ, албатта! Тинчликни асраш фақат ҳарбий мудофаа дегани эмас. Окуда ҳаётни ҳимоя қилиш фақат ҳарбийлар, ҳуқуқ-тартибот идораларининг зиммасидаги вазифа эмас! Тинчлик фаровон, осойишта ҳаётимиз, жами эзгу ниятлар ва тилаklarимиз амалга

ошишининг асоси ва манбаи экан, уни асраб-авайлаш ҳамманинг ва ҳар бир кишининг муқаддас бурчидир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда ҳар бир инсон «Юртим тинч – мен тинч» деган ҳақиқат билан яшаши, ўз уйи, маҳалласи, ватанининг хавфсизлигини таъминлаш учун қайғуриши, бу ишни муқаддас бурчи деб билиши зарур.

Ҳозирги кунда фарзандларимиз дунёнинг энг ўткир, фаол, удабурон, ватанпарвар ёшларига айланиши, уларни фидойилик, ватанпарварлик, тадбиркорлик, миллатпарварлик, садоқатга ўргатиш кўп жиҳатдан ота-оналарга боғлиқ.

«Бекорчидан Худо безор» дейди доно халқимиз. Ёшларимиз турли мутаассиб гуруҳлар таъсирига тушиб қолмаслиги учун уларнинг бўш вақтини унумли ўтказиш, касб-ҳунар, фойдали меҳнатга ўргатиш, турли тўғарақлар фаолиятини жонлантириш, спорт клубларида қулай имкониятлар яратиб бериш муҳим.

Беғамлик лоқайдликнинг онасидир. Ҳар қандай фазилат ҳаддан ошса, иллатга: тавозе лаганбардорлик, андиша қўрқоқлик, ибо мутелик, уялиш журъатсизликка айланади. Ер бузилса, деҳқон, бола бузилса, ота-она уялади. Яхши фазилат экиб, парвариш қилинмаса, ёмон сифатлар унади. Фарзанд кўриб, қаровсиз қолдирилса, у фидойи, ватанпарвар бўлмайди, гиёҳванд, жиноятчи ёки мутаассиб бўлади.

Ҳар бир инсоннинг ўз ишини сидқидилдан амалга ошириши, лоқайдлик, бепарволикнинг олдини олиши, ўз атрофида бўлаётган воқеаларга теран нигоҳ билан қараб, ватан тинчлиги йўлида ҳушёр ва огоҳ бўлиб яшаши аجدодларимизга армон бўлиб қолган, биз эришган мустақиллик ва тинчлик-осойишталикни таъминлашнинг муҳим омили ҳисобланади.

Кунларнинг бирида сичқон ферма хўжайини қўйган қопқонни кўриб қолди. У бу ҳақда қўйга, товуққа, сигирга айтиб берди. Аммо улар бунга жавобан: «Қопқон бизнинг муаммойимиз эмас. Биз унинг нимасидан кўрқамиз? Унинг бизга ҳеч қандай алоқаси йўқ», – дея бефарқ бўлишди.

Бир куни қопқонга илон тушиб қолди ва хўжайиннинг хотинини чақиб олди. Хотинининг танасидан илоннинг захрини чиқариб ташлаш ва унга қувват бўлади деган умидда фермер товуқни сўйди-да, ундан хотинига товуқ шўрва тайёрлаб берди. Касалманд хотинини кўришга келаётганлар олдида уялиб қолмаслиги учун қўйни сўйди ҳамда унинг гўшtidан турли таомлар тайёрлаб, меҳмонларни кутиб олди. Аммо, афсуски, хотини вафот этди. Маъракаи ўтказиш учун фермер сигирни ҳам сўйишга мажбур бўлди.

Қиссадан ҳисса. Бу ҳаётда ҳеч ким ҳеч нарсадан ҳимояланмаган, шу сабабли бошқанинг муаммосига бефарқ, лоқайд бўлмаслик керак. Шунинг учун инсон доимо сергак юриши, огоҳ бўлиши шарт.

Лоқайдлик жамиятдаги катта иллат ҳисобланади. Агар бир мевага чирик тушса, тез орада чирик тушган жойини кесиб, олиб ташламаса, меванинг ҳамма жойини эгаллайди.

Инсон зотининг бошига тушадиган офат-кулфатларнинг кўпчилиги «Менга нима?», «Менинг нима ишим бор?», «Нима бўлса бўлар» каби сўзларни айтишдан, яъни лоқайдлик, дангасалик, бепарволикдан келиб чиқади. Бепарволик ва лоқайдлик фақат мукулмонларнигина эмас, балки бутун дунё халқларини ташвишга солаётган муаммолардандир.

Шундай экан, бугунги кун ёшлари яратиб берилаётган имкониятлардан оқилона, унумли фойдаланиб, билимларни пухта эгал-

лаши, ватанимиз равнақиға ҳисса қўшадиган баркамол шахслар бўлиб етишмоғи лозим. Ҳаётини тақво билан зийнатламоғи даркор.

Ҳазрат Умар розияллоху анҳудан «Тақво нима?» деб сўралганда у киши: «Араблар ялангоёқ бўлиб сертикан майдондаги тикандан сақланиб ўтишни тақво деб атайдилар», – деган. Ҳаётда гуноҳ ишлар худди тиканларга ўхшайди. Ким улардан эҳтиёт бўлмаса, озор чекади, гуноҳ, маъсият ишлардан сақланган эса тақво қилган бўлади.

Турли минтақа ва ҳудудларда хавф-хатар ва таҳдидлар тобора кучайиб бораётган таҳликали замонда доимо огоҳ, сергак ва ҳушёр бўлиб яшаш – бугун ҳаётнинг ўзи барчамиздан талаб қилаётган энг муҳим ва долзарб вазифалардандир.

Сайёрамизнинг турли минтақаларида рўй бераётган мудҳиш воқеаларга уйғоқ кўз, теран тафаккур билан қараш ва баҳо бериш лозим. Буларнинг менга дахли йўқ деган тушунча билан яшаб бўлмайди, чунки бепарволик ва лоқайдлик барча офатларнинг асосидир. Уруш бахтли яшаш учун дунёга келган миллионлаб одамлар бошига беҳисоб кулфат ёғдиради. Халқларни бир-биридан айириб, можаро чиқариб, уруш оловига мой пуркаётган кучларнинг нияти ўша юртни ўз таъсир доирасига тортиш, ноғорасига ўйнатиш, табиий бойликларини талон-торож қилиш эканлиги бугун ойдек равшан.

Ҳа, огоҳ ва ҳушёр яшаш тинчликни таъминлаш, турли кўнгилсизликлар ва хавфу хатарларнинг олдини олишга замин яратади. Ғофиллик ва бепарволик кишини маънавий қулликка бошлайди. Маънавиятсизликнинг илк кўриниши лоқайдликдир. Лоқайдлик эса тинчликни кемирувчи иллатдир.

Атрофимиздаги воқеаларга қараб эса бепарволик, лоқайдлик оғир мусибатларга дучор қилиши мумкинлигини теранроқ англамоқ даркор. Сабаби, бугун биз ҳаётга энди кириб келаётган ёшларимизнинг тафаккурида ватанпарварлик, онадай бетама севиладиган ватаннинг барча имкониятларидан баҳраманд бўлиш баробарида унга садоқатли бўлиш, ўз фуқаролик позициясига эгалик, юрт тақдирига дахлдорлик туйғуларини уйғотишга бурчлимиз. Абдулла Авлоний айтганидек: «Маърифат соҳиби бўлмак учун аҳволи оламдан хабардор бўлмак керак».

“

Магар сен ўзгаларнинг қайғусига
лоқайдлик ила қарсанг, сен инсон
деган номга нолайиқсан

**КЕНГ ҚУЛОЧ
ЁЯЁТГАН РИЁКОРЛИК
ВА ОЛИФТАЛИК
КАСОФАТИ**

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да: «Риёкор – мунофиқлик билан шуғулланиш; мунофиқона хатти-ҳаракат, иккиюзламачилик; савобли, эзгу ишларни, хусусан, хайр-эҳсонни одамлар кўриб мақтасин деб манманлик билан амалга ошириш», – дейилган.

Мунофиқлик, иккиюзламачилик барча жойда қораланадиган сифатлардан. Одамларга тилида дўстман деб, кўнглида эса уларга нисбатан адоват сақлайдиган кишилар мунофиқ, иккиюзламачидир. Бундайларнинг тиллари билан ишлари мувофиқ келмайди. Ҳадисда: «Иккиюзламачи, мунофиқ киши Аллоҳнинг ҳузурида ҳеч бир мавқега эга бўлмайди», – дейилади.

Риёкорликнинг ёмони айрим кишиларнинг савобли ишларни риё, хўжакўрсинга қилишидир.

Инсонлар қалбига шайтон кирадиган эшиклардан бири риё ҳисобланади. Инсонлар ўз ишларини доимо назорат қилиб туришлари лозим. Риёкорлик инсоннинг ҳақ билан ҳам, халқ билан ҳам алоқасини бузади. Пайғамбар алайҳиссалом риёкорлик ҳақида: «Сизлар учун жуда қўрқадиганим кичик ширкдир», – дедилар. Саҳобалар: «Кичик ширк нима?» – деб сўрашди. Шунда пайғамбар алайҳиссалом: «Риё», – деб жавоб бердилар.

Риёкорликнинг турлари кўп. Баъзи кишилар ишлари, баъзилар илмлари, баъзилар эса ибодатлари билан риёкорлик қилишади. Кишиларнинг ибодат ва яхшиликлар, савоб ишлар ва инфоқ-эҳсонларни одамларга ошкор этиб, бунинг эвазига эҳтиром, мақтов, мол-дунё ёки мартаба кутишлари риёкорликдир. Риё одамларнинг

сўзлашида, кийинишида, мол-дунёларини кўз-кўз қилишида, бошқа инсонларни назар-писанд қилмай муносабатда бўлишида ҳам кўринади.

Баъзи кишилар одамлар билсин деб ортиқча дабдаба, кимўзарга тўй қилишади. Аслида, тўйлар риёдан холи, миллий анъаналаримизга мувофиқ бўлиши лозим.

Баъзи кишилар одамлар билсин деб янги қурилган уйнинг томида мол сўядилар. Молни ерда ҳам сўйса бўлади-ку, молнинг қони билан янги қурилган уйнинг деворини бўяш шартми? Аслида, инсон бирор жойига қон тегишидан ўзини ва ҳовлисини эҳтиётлаши лозим. Агар бирор жойга қон тегса, ўша жой ювиб ташланиши шарт. Чунки қон нопок нарса ҳисобланади. Янги уйнинг одамлар кўрадиган томонига қон оқизиб, уни одамлар кўрсин деб ошкор қилиш риёкорликдан бошқа нарса эмас.

Луқмони ҳаким ўз ўғилларига насиҳат қилиб: «Эй ўғлим, риёкорликдан ўзингни сақла, риё барча савоб ишларни ботил қилади. Яна шуни ҳам билки, мақтов эшитишни иташ ва айбловдан қўрқиш инсонни риёга ундайди», — деган экан.

Инсон бирор савоб ишни қиламан деб ният қилса, шайтон биринчи бўлиб уни бу ишдан қайтаришга уринади. Агар шайтон инсонни савобли ишдан қайтара олмаса, уни риёга ундайди. Агар инсон савобли ишини риё билан қилса, шайтон ўз мақсадига эришади. Имом Ғаззолий айтади: «Риёкорликдан қутулишдан истовчилар тўрт тоифага бўлинади. Биринчи: шайтонни ёлғончига чиқариш билан қаноатланмай, унга қарши курашади, натижада кураш чўзилиб кетади. Бу нуқсондир. Иккинчи: шайтон билан курашиш бефойда деб билиб, уни «ёлғончи» дейиш билан қаноатланади ва унга қарши курашмайди. Учинчи: шайтонни ёлғончи қилишга ҳа-

ракат қилмайди. Тўртинчи: шайтоннинг инсонга ҳасад қилаётганини тушунади ва савоб ишларига риё аралашмаслигига ҳаракат қилади».

Ҳар қандай ишни эзгу ният билан қилиш ва унга бошқа ғаразли нарсаларни аралаштирмаслик керак. Бирор ишни риёкорлик ёки тама учун қилиш ўша қилинаётган ишнинг қийматини туширади. Ўша ишдаги ихлос ва савоб йўқолади. Риёкорлик билан қилинадиган ишлар одамлар орасида холислик, самимийлик, олийҳимматлик каби яхши хулқларга зарар етказди. Риёкорликнинг турли хил кўринишларидан сақланиб, ишларни сидқидилдан бажариш кишилар орасида бирдамлик, меҳр-оқибат, олижаноблик каби юксак инсоний туйғуларни мустаҳкамлайди.

Мусулмон киши ҳар бир ишни Аллоҳнинг розилигини қасд қилиб қилиши лозим. Агарда инсон ибодатдами, саховатдами, қўйингки, ҳар қандай масалада одамлар мени кўриб қўйсин деган фикр қалбидан ўтиб, ўша иши билан Аллоҳнинг розилигини ният қилмаса, барча қилгани бекорга кетиб, устига гуноҳкор ҳам бўлади.

Модомики инсон қалбида одамлар кўрсин, эшитсин, мени мақтаб гапирсин деган риёкорлик бўлар экан, беҳисоб молу дунё сарфласа ҳам, савоб ололмай, ўрнига гуноҳ олади. Шунча ташвиш қилиб, молу дунё сарфлаб, гуноҳ орттириш нақадар ёмон.

Хўжакўрсинга амал қилувчи риёкорлар қиёматда юзи билан судраб дўзахга улоқтирилар экан.

Имом Шамсуддин Заҳабий «Ал-Кабоир» номли китобида ёзади: «Риёкорлар қиёмат кунида тўртта ном билан чақирилади: «Эй риёкор, эй хиёнаткор, эй фожир, эй зиёнкор, бор, ким учун амал қилган бўлсанг, ўшандан ажр-мукофотингни олавер. Бизнинг ҳузуримизда сен учун ажр йўқ», – дейилади».

Риёкорлик иллатидан қутулиш учун одамлар олдида ўзини кўрсатиш, мақтаниш, ҳаволаниш каби нафснинг салбий ҳаракатларини четга суриб, Аллоҳ таолога ихлос, муҳаббат билан боғланишга интилишимиз даркор. Шунда ҳар бир қилган амалимиз даргоҳи илоҳийда қабул бўлиб, охиратда ҳам улуғ мартабаларга эришамиз, иншааллоҳ.

Ҳар бир мўмин-мусулмон банда ҳазир бўлиши лозим бўлган қалб хасталикларининг бири риёдир. «Риё» сўзи кўз билан кўриш, назар солиш ва одамлар кўрсин деган маъноларни англатади. Охирги маъно риё учун хосдир.

Ибн Ҳажар Асқалоний риёни қуйидагича таърифлайди: «Риё одамлар кўриб, эгасини мақташлари учун ибодатни изҳор қилишдир».

Таҳонавий риёни қуйидагича таърифлайди: «Риё яхшиликни бошқалар кўрсин учун қилишдир. Унда холис ният ва ихлос бўлмайдир».

Башарият мубтало бўладиган маънавий хасталиклар ичида энг ёмони ширкдир. Чунки ширк туфайли раблик ҳақи эгасидан бошқага берилади. Бандалик унга лойиқ бўлмаган зотга қилинади. Шу билан бирга, ширк башар қалбини парчаловчи омилдир. Чунки у туфайли инсон қалби бир неча тарафга сиғинишга мажбур бўлади. Унинг тошга, ҳайкалга, дарахтга, ҳайвонга ва бошқа нарсаларга ибодат қилаётганига гувоҳ бўласиз.

Тавҳид ақийдасини лозим тутган мусулмон инсон мазкур нарсаларнинг барчасидан халос бўлган ҳур инсондир. Аммо унинг махфий ширк хасталигига чалиниш хавфи бор.

Бу хасталикнинг номи риёдир. Ўз амали ила холисона Аллоҳ таолонинг розилигини ўтамаган риёкор ҳалокатга учраши борасида очиқ-ойдин далиллар келган.

Китобда Аллоҳ хуш кўрмайдиган мутакаббир ва фахрланувчи кимсаларнинг баъзи сифатлари зикр қилинган. Улар аслида бахил бўлиб, молни яхшиликка сарфлашдан қочадилар. Бордию сарфласалар ҳам, ояти каримада келганидек, кишилар кўрсин учун, риёкорлик учун сарфлайдилар.

Демак, бахил бўлиш ҳам Аллоҳ таолога ёқмайди. Риёкорона нафақа бериш ҳам Аллоҳ таолога хуш келмайди. Чунки риёкорнинг мол сарфлашдан кўзлаган мақсади одамлар кўрсин ва эшитсин, гап қилсин, мақтасин дейишдир. Аллоҳ учун, Унинг розилиги учун эмас.

Намоз ўқиса-ю, намознинг ҳақиқатини унутса, ёмонлик, иғво, бўҳтон, ёлғончилик, бузғунчилик ва бошқа разолатлардан қайтмаса, ундай киши риёкор, мунофиқ бўлади. Одамларнинг кўзини бўяш, улар ҳузурида обрў топиш, ўзини диндор қилиб кўрсатиш учун намоз ўқиган бўлади.

Риёнинг зарарлари:

1. Риё амалнинг савобини зое қилади.
2. Риё Аллоҳ таолонинг ёмон кўришига сабабдир.
3. Риёкор Аллоҳ таолонинг лаънатига сазовордир.
4. Риё ҳалокатга олиб борувчи гуноҳи кабирадир.
5. Риё риёкорнинг ғоятда жоҳил эканига далил бўлади.
6. Риё фақирликни жалб қилади.
7. Риё ўз соҳибини фитналарга гирифтор этади.
8. Риё эгасини қиёмат куни халойиқнинг олдида шарманда қилади ва бошқалар.

Риёнинг турлари

Биринчи тури. Бадан ила риё қилиш.

Бунда озғинлик ва сарғайиш зоҳир қилинади. Бу билан қаттиқ

ижтиҳод қилаётгани, дин учун маҳзунлик ва охират хавфи кучли эканини одамларга кўз-кўз қилишга интилади.

Аҳли дунёнинг риёси семизлик, рангнинг тозалиги, қоматнинг мўътадиллиги, юзнинг гўзаллиги, баданнинг поклиги ва аъзоларнинг қуввати ила бўлади.

Иккинчи тури. Ташқи кўриниш ва кийим ила бўлади.

Бунда сочни тўзиган ҳолда тутиш, юзда сажда асарини қолдириш, қўпол кийим кийиш, енгини калта қилиш, кийимни покла-маслик, уни йиртиқ ҳолида қолдириш кабилар суннатга эргашиш даъвоси сифатида қилинади.

Аҳли дунёнинг бу борадаги риёси нафис кийимлар, муҳтарам маркаблар, кийим ва маскандаги турли кенгликлар ва жамоллар ила бўлади.

Учинчи тури. Гап-сўз ила бўладиган риё.

Бу турдаги риё дин аҳлида ваъз ва иршодда, ҳикматни нутқ қилишда, илмнинг кўплигини билдириш учун хабарлар ва асарларни ёд олиш билан бўлади.

Шунингдек, одамлар жамланган ерда лабини қимирлатиб зикр қилиб туриш, уларнинг олдида амри маъруф ва наҳйи мункар қилиш билан бўлади.

Аҳли дунёнинг бу турдаги риёси эса шеърлар ва масалларни ёд олиш, ибораларни алоҳида оҳанг билан гапириш ва кўпчилик билмай-диган сўзларни ишлатиш билан бўлади.

Тўртинчи тури. Амал билан бўладиган риё.

Бу намозхоннинг руку ва саждани узун қилиши каби ишлар билан бўлади.

Аҳли дунё бўлса манманлик ва гердаиш каби бойлик ва обрўни кўз-кўз қилувчи нарсалар ила риёкорлик қиладилар.

Бешинчи тури. Дўстлар ва зиёратчилар билан мақтаниш.

Бунда риёкор машҳур олимни уйига: «Фалончиникига машҳур олим келибди», – дейилиши учун таклиф қилади. Ёки: «Мен фалончининг мажлисида иштирок этаман», – дея доимо мақтаниб юриш билан бўлади.

Риёнинг даражалари

1. Бу даража энг ёмони ҳисобланади. Унда риёкор савобни мутлақо ирода қилмайди. Масалан, одамлар кўрсин дея намоз ўқийди. Аммо ўзи ёлғиз бўлса, ўқимайди. Баъзида риё уни таҳоратсиз намоз ўқишга ҳам олиб боради.

2. Савоб умиди одамлар амалимни кўрсин деган умиддан кўра озроқ. Бу даражадаги риёнинг гуноҳи олдингисиникидан озроқ бўлади.

3. Савоб ва риё мақсади тенг бўлади. Агар улардан биригина бўлса, амални қилмай қўяверади. Аммо икки мақсад жам бўлганда амални қилишга рағбат қўзғалади. Бу ҳам гуноҳ ҳисобланади.

4. Одамларнинг билиши амални яхшилаб қилишига сабаб бўлади. Одамлар билмаса ҳам, амални қилаверади. Бу даражадаги риёда савобнинг асли ботил бўлмайди. Аммо савоб нуқсонга учрайди. Бундай ишнинг соҳиби риёси миқдорича иқобга ва савоб умиди миқдорича савобга сазовор бўлади.

Риёнинг ҳукми

Риё ҳаромми, макруҳми ёки мубоҳми деган саволга бир оғиз сўз билан жавоб бериб бўлмайди. Бунинг тафсилоти бор.

1. Риё ибодатларда бўлса, ҳаромдир. Намози, садақаси, ҳажи ила риёкорлик қиладиган банда осийдир. Чунки у ўз риёси ила Аллоҳдан ўзгани қасд қилади. Ҳолбуки, ибодатга сазовор ягона зот Аллоҳ таолонинг ёлғиз Ўзидир.

2. Риё мол талаби каби ибодатдан бошқа нарсада бўлса, ҳаром бўлмайди. Чунки бу одамлар қалбидан жой олмоқни исташдан иборатдир. Мол касб қилишда баъзи бир ман қилинган сабаблар аралашшида ҳам шу нарса бўлади. Инсон ўзи муҳтож бўлган молни талаб қилиши мақтовга сазовор бўлганидек, обрў талабида ҳам шундай бўлади.

Юсуф алайҳиссалом ҳам подшоҳ ҳузуридаги амални ўзлари талаб қилганлар. Обрў кўп бўлса ҳам, уни ҳаром дея олмаймиз. Фақатгина обрў ўз эгасини ножоиз нарсага бошламаслиги шарт ила.

Аммо талабига ҳирс қўйилмаган ва завол бўлганда ғам-ғуссага ботилмайдиган обрў қанча баланд бўлса ҳам зарар қилмайди.

Зотан, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ва у зотдан кейинги уламоларнинг обрўларидан кенгроқ обрўнинг ўзи йўқ. Аммо бор ҳимматни обрў кетидан қувишга сарфлаш динда нуқсондир.

3. Яхши кийиниш ҳам одамлар ҳузурида гўзал кўриниш учун бўлади. Шунингдек, бошқа чиройли кўриниш учун қилинадиган ҳаракатларнинг барчаси ҳам ман қилинган дея олмаймиз. Бунда мақсадлар турлича бўлади.

Кимдир ўзига паст назар билан қаралишини истамайди. Кимдир ўзига берилган неъматни изҳор қилиш ниятида бўлади.

Риёнинг ошкораси ва махфийси бўлади. Ошкора риё амалга чорловчи омил бўлиб, одамлар кўриши учунгина қилинади.

Ундан кейинги ўринда турадиган риё ўзи амалга боис бўлмаса ҳам, Аллоҳ учун қилинадиган амални энгиллатади.

Мисол учун, бир одам ҳар кеча таҳажжуд ўқир ва бу унга оғир келар эди. Уйига меҳмон келган куни бу иш унга жуда ҳам энгил бўлиб қолади.

Ундан ҳам махфийроқ риё амалга ҳам, унинг энгиллашишига ҳам таъсир қилмайди. Лекин барибир қалбдан жой олган бўлади.

Бу турдаги риё амалга боис бўлмагани учун уни билиб олиш фақатгина баъзи аломатлар орқали бўлади. Унинг энг машҳур аломати одамлар унинг тоатидан хабардор бўлса, хурсанд бўлишидир.

Кўпгина бандалар ихлос билан амал қилади. Риёни қасд қилмайди, балки ёмон кўради. Амал ўшанга биноан бўлади.

Шу билан бирга, одамлар амалидан хабардор бўлсалар, масрур бўлади ва ҳузур топади. Бу нарса қалбида ибодат машаққатини энгиллаштиради. Мана шу сурур ундаги махфий риёнинг далилидир.

Риё ибодатдан фориғ бўлгандан кейин ё олдин содир бўлиши эҳтимоли бор. Агар ибодатдан фориғ бўлганидан кейин ўзи ҳаракат қилмаса ҳам, бандада сурур пайдо бўлса, амали ҳабата бўлмайди. Чунки мазкур амал ихлос асосида адо этилди, сурур эса ундан кейин келди. Хусусан, банда унинг келиши учун ҳаракат ҳам қилмади, гапирмади ҳам.

Аммо амал тугагандан кейин у ҳақида гапирган бўлса, бу хавфли. Бунда кўпинча амални қилаётган пайтида қалбида риё бор бўлади.

Риё бўлмаса ҳам, гапиргани учун савоби озаяди. Зотан, махфий ва ошкора амал орасида етмиш даража бор.

Агар риё ибодатдан фориғ бўлмай туриб содир бўлса, ҳукми бошқача. Мисол учун, биров ихлос билан намоз бошлади. Кейин қалбида сурур пайдо бўлди. Бошқа нарса аралашмади. Бунда амалига таъсири йўқ бўлади.

Аммо ўша сурур намозни одамлар кўрсин учун чўзиб юборишга олиб борса, амали ҳабата бўлади.

Агар риё билан ибодат бир вақтда содир этилса, ибодат қабул бўлмайди. Мисол учун, риё учун намоз ўқишни бошлаш каби.

Аввалги сатрларда риёнинг ҳалокатли зарарлари ҳақида кўп нарсалар таъкидланди. Энди ундан қутулиш йўллари ҳақида ҳам тўхталиб ўтайлик.

Риёнинг муолажаси икки турли бўлади.

Биринчиси – унинг асл томирларини қўпориб ташлаш.

Иккинчиси – содир бўлиб турган риёни даф қилиш.

Сўзни биринчисидан бошлайлик. Риёнинг асли обрў ва мартаба муҳаббатидир. Бу нарсанинг тафсилоти уч нарсага бориб тақалади.

1. Мақтов лаззати муҳаббати.

2. Танқид аламидан қочиш.

3. Одамлар қўлидаги нарсага тамагирик қилиш.

Гоҳида инсон мақтовни истамаслиги мумкин. Аммо қораланишдан қўрқади. Бунга шижоатлилар ичига тушиб қолган қўрқоқ мисол бўлади. У қораланмаслик учун қочмай собит туриши мумкин.

Шунингдек, илмсизликда айбланишидан қўрққан одам билмаса ҳам фатво бериб юбориши мумкин. Риёкорлик шу тарзда содир бўлади.

Риёнинг асл томирларини қўпориб ташлаш қандай бўлади?! Маълумки, инсон ўзи учун ҳозир ёки келажакда фойдали бўлган нарсаларга рағбат қилади. Агар у бир нарсанинг ҳозирда ҳузурбахш бўлса ҳам, кейин зарарли эканини билса, ундан рағбатини кесиши турган гап. Мисол учун, асалга заҳар қўшилганини билган одам унинг лаззатидан ўйлаб ўтирмай воз кечади.

Риё ҳам худди шунга ўхшашдир. Агар инсон риёнинг бу дунё ва охирадаги зарарларини англаб етса, уни тарк қилиши турган гап.

Инсон ўзига ўхшаган одамларнинг мақтови дея риё қилаётганда Роббисининг мақтовидан маҳрум бўлишини ва азобига қолишини ўйласин.

Инсон ўзига ўхшаган одамларнинг қоралашидан қўрқиб риё қилаётганда Роббисининг қораловидан ва азобидан қўрқсин.

Инсон ўзига ўхшаган одамларнинг қўлидаги нарсага тамагир бўлиб риёкорлик қилаётганда Аллоҳ таолонинг ёлғиз Ўзигина қалбларга ман қилиш ва рухсат бериш туйғуси ва истагини солувчи зот эканини ўйласин. Ундан ўзга ризқ берувчи йўқ.

Бандадан тамагир бўлган одам муродига етганда ҳам, хору зор бўлиши турган гап. Бас, шундай экан, қандай қилиб Аллоҳ таолонинг ҳузуридаги нарсани қўйиб бандадаги нарсага тамагир бўлади?!

Бу борадаги фойдали даволардан бири нафсини ибодатни махфий қилишга ўргатишдир. Зотан, риёнинг амалларни махфий қилишдан афзал давоси йўқ.

Бу иш аввалда жуда ҳам қийин бўлади. Аммо бир муддат қийналиб бўлса ҳам сабр қилиб борса, кейин иш осонлашиб кетади. Аллоҳ таоло унга мадад беради. Бандадан ҳаракат, Аллоҳдан баракат.

Иккинчиси – содир бўлиб турган риёни даф қилиш.

Ибодат пайтида пайдо бўладиган риёни даф қилишни ҳам ўрганиш лозим. Шайтон ибодат пайтида бандани тек қўймайди. У лаънати риё хотираларини эсга солиб туради. Шунинг учун банда нафсига қарши жиҳод қилиб туриши керак. Қаноат ва ўзини одамлар назаридан тушириш ила қалбидаги риё ўсадиган жойларни қў-

пориб ташламоғи керак. Одамларнинг мақтовига ҳам, қораловига ҳам эътибор бермасин. Одамлар билди нима-ю, билмади нима, Аллоҳ таолонинг Ўзи билса бўлди десин.

Мақтов офатига рағбати қўзиб қолса, нафсига риё офатини ва Аллоҳ таолонинг ғазабига учрашини эслатсин.

Тоатни махфий қилишда ихлос ва риёдан сақланиш фойдалари бор. Тоатни ошкора қилишда бировларнинг эргашиши ва одамларга яхшилиқни тарғиб қилиш фойдаси бор.

Ҳажга ўхшаш ибодатларни эса махфий қилишнинг умуман иложи йўқ. Бас, шундай экан, амални ошкора қилган одам қалбини кузатиб бориши лозим. Токи унда махфий риёнинг муҳаббати пайдо бўлмасин. Доимо одамлар эргашишини ният қилиб турсин.

Кимнинг нафси бақувват бўлиб, ихлоси бут бўлса, унинг наздида одамларнинг мақтови ва қоралови ҳеч нарса бўлмай қолса, амалини ошкора қилавериши мумкин. Чунки яхшилиқка тарғиб қилиш яхшилиқдир.

Салафи солиҳларнинг бир жамоалари одамлар ўрناق олиши учун ўзларининг аҳволи шарифларидан баъзиларини ошкора қилар эдилар. Улардан бирлари жон таслим қилиш пайти келганда: «Менга йиғламанглар! Мен мусулмон бўлганимдан бирор оғиз хато гап гапирганим йўқ», – деган.

Риё бирор амални атрофдагилар билсин дея бажаришдир. Агарда бирор яхшилиқ қилаётган бўлса, одамлар мени яхши инсон десин, молидан инфоқ қилаётган бўлса, мени сахий деб ўйласин, ибодат қилаётган бўлса, инсонлар тақволи экан деб ўйласин, деб ҳаракат қилишдир.

Динимизда бу гуноҳи азим ҳисобланади. Бу хусусда оятлар, ҳадислар келтирилган. Риёкор одам охиратда ажр-савобдан бебаҳра

қолади. Энг ёмони, бу дунёда мол-давлатдан бир зумда ажраган инсон яна ҳаракат қилиб унга эга бўлиши мумкин, лекин бутун ҳаёти давомида яхши амаллар қилган, садақа, эҳсонлар қилган, нафл ибодатлар қилган, Қуръон тиловати билан машғул бўлган одам охиратда булар эвазига ҳеч бир савобга эга бўлмаса, бундан катта ҳасрат, надомат бўлмайди.

Ҳадисда риёдан Пайғамбаримизнинг ўзлари ҳам биз ҳақимизда хавотирлангани, ҳатто бу гуноҳни ширкка тенглаштирганини кўришимиз мумкин. Динимизда бир қанча гуноҳи кабиралар бор, бировнинг ҳақини ейиш, зино, ўғирлик, тухмат ва бошқа гуноҳлар. Меҳрибон Роббимиз ҳақиқий тавба қилиб, бу гуноҳларга бошқа қайтмасликка аҳд қилган кишининг гуноҳини кечиши мумкин, аммо ширкни кечирмаслигини баён қилган. Ҳадисда риё ширкка далолат қилиши айтилмоқда. Ундан ҳар бир мўмин-мусулмон эҳтиёт бўлиши керак. Чунки риё қалбни қорайтиради. Қалб қорайган сари унда холис ният ва ихлос қолмайди. Қорайган қалбга ҳикмат ёғдуси таъсир қилмайди. Оқибатда бошқа гуноҳларни қўрқмасдан қиладиган бўлади. Инсон қиладиган амалига озгина риё аралашса, бу ибодатидан фойда йўқ. Агар у риё билан намоз ўқиса, закот берса, ҳаж қилса, Қуръон ўқиса, инфоқ қилса, фақат машаққат чеккани, Аллоҳ таолога осий бўлгани қолади, холос.

Одамларнинг мақтовини истаб ёки бировлар кўриши учун қилинган амаллар эвазига Аллоҳ таоло бу дунёда банданинг мақсадини ҳосил қиладди. Аммо охиратда савоб ато этмайди. Демак, бу дунёнинг обрўсини истаб қилинган амалга фақат бу дунёнинг ўзидагина мукофот берилади, охиратда эса насиба бўлмайди. Мўмин одам ҳар бир амалини холис Аллоҳ таоло учун бажармоғи лозим.

Одамларнинг мақтовини истаган киши эса икки дунё саодатидан ажраб қолиши мумкин. Аллоҳ барчамизни ўзига ихлос билан адо этадиганлардан қилсин.

Риёкорлик, хушомадгўйлик ва иккиюзламачилик энг катта ёвузликдир. Ниқобга ўралган бу ёвузликларни сеза билиш, унга нисбатан ғазабкор ва мурасасиз бўлиш лозим.

«Тентаклар орасида риёкорлар деб аталувчи бир тоифа бор, улар тўхтовсиз равишда ўзлари ва ўзгаларни алдашни ўрганганлари-ўрганган, аммо аслида улар ҳаммадан кўра кўпроқ ўзларини алдайдилар», – деган эди бир мутафаккир.

Аслида, риёкорлик оғир иш эмас, ҳар кимнинг қўлидан келади. Лекин очиқчасига, самимий ва юракдан гапириш ва кулиш фақат олижаноб қалб эгаларигагина хосдир.

Маълумки, ҳар қандай ишда ўртаҳоллик, мўътадиллик ва меъёр ҳамиша маъқулланиб келинган. Ҳаддан ошишлик, исрофгарчилик, манманлик ва риёкорлик каби иллатлар эса ҳам ақлан, ҳам шаръан қораланиб, улардан сақланишга буюрилган.

Демак, силаи раҳм, хайр-эҳсон ва турли садақаларни беришда ҳам меъёрдан ташқари харажат қилиш, исрофгарчиликка йўл қўйиш Аллоҳ таоло томонидан ман этилган.

Яна шуни ҳам таъкидлаш лозимки, эҳсонни фақат зиёфат кўринишида амалга оширмай, балки ўша зиёфатга кетадиган маблағни муҳтож оилаларга, меҳрибонлик ва қариялар уйларига, ободонлаштириш ишларига, талабаларга илм-маърифат тарқатиш йўлларига сарф қилинса, нур устига нур бўлур.

Риёкорлик билан қилинган эҳсон эвазига ҳеч қандай савобга эришиб бўлмаслиги, аксинча, оғир гуноҳга ботиш мумкинлиги Китобда очиқ айтилган.

Минг афсуски, кейинги вақтларда халқимиз орасида тўй-тананаларда ҳаддан ташқари исрофгарчиликка йўл қўйиш, кимўзарга тўй қилиш, шуҳратпарастликка ружу қўйиш ҳолатлари кузатиламоқда. Бундан ташқари, никоҳ базмларини миллий ва диний қадриятларимизга мутлақо зид бўлган тарзда ташкиллаштириш, бунинг оқибатида ортиқча дабдаба ва риёкорликка берилиш ҳолатлари кўп содир бўлмоқда.

**ОДАМЛАР НЕГА КЎП
ДЕПРЕССИЯГА
ТУШМОҚДА?**

Депрессия – хавfli касаллик. Барчамиз баъзида қайғуга ботиб қоламиз ва ўзимиз қозонган ғалабаларга шубҳа қиламиз. Келажакда бизни яхши кунлар кутаётганидан умидимизни узамиз. Бундай дамларда биз депрессиядан азият чекаётган бўлсак керак деб тахмин қиламиз. Аммо вақт ўтиши билан ҳаммаси яхшиланади ва кайфиятимиз яна ўз маромига қайтади. Дунё бизга яна ўз ранг-баранглиги билан кулиб боқади ва куч-қувватимиз қайтади.

Биз ўз-ўзимизни депрессиядан қутқардик, бу эса мақтовга лойиқ, шундай эмасми? Бизнинг наздимизда бу «касаллик»дан жабрланганларнинг аксарияти тўшақда ётиб нолишдан ва антидепрессант ичишдан бошқа нарсага ярамайдиган дангасалардир. Бундан ташқари, улар шунчаки ирода ва қатъияти бўлмаган заиф одамлар бўлса керак деб ўйлаймиз. «Депрессияни енгиш жуда осон, инсон ўз иродасини қўлга олса бас»... деб фикр юритамиз.

Аслини олганда, руҳий тушкунликнинг бундай турини енгиб ўтиш шунчалик осонми? Албатта, йўқ. Ҳақиқат, ҳар доимгидек, биринчи қарашда кўринганига қараганда анча мураккаброқ.

Депрессия кўпчилик томонидан жиддий қабул қилинмайди ва эътиборга лойиқ ташхис сифатида қаралмайди. Ҳамма гап шундаки, бизнинг онгимиз учун бу сўз шунчаки ёмон кайфият билан боғлиқ бўлиб қолган. Кўпчиликнинг фикрига кўра: «Агар кимдир хафа бўлса, бу унинг масъулиятсизлиги учун баҳона бўла олмайди». Албатта, бу гаплар қайсидир маънода рост.

Аммо келинг, тушкунлик ҳақида ўзимиз ўйлаган назарияларимизни бир четга суриб турайлик-да, шу ўринда депрессия ўзи нима деган саволга жавоб олишга ҳаракат қилайлик. Америкадаги «National Institute of Mental Health» берган таърифга кўра: депрессия (асосий депрессив касаллик ёки клиник депрессия) кенг тарқалган ташхис бўлиб, жиддий тус олган кайфиятнинг бузилишидир. Бу ҳолат сизнинг ҳиссиётларингиз, фикрлаш қобилиятингиз, ухлаш, овқатланиш ёки ишлаш каби кундалик ҳаракатларингизга таъсир қиладиган ўзгаришларга олиб келади. Депрессия ташхисини қўйиш учун ушбу аломатлар камида икки ҳафта давомида кузатилаётган бўлиши керак.

Яъни депрессиянинг оддий кайфият бузилиши ва вақтинчалик маҳзунликдан фарқи катта. Вақти-вақти билан хафа бўлиш инсон ҳаётининг бир қисмидир. Бундай ҳолларда қайғу ҳисси тезда ўтиб кетади ва сиз кундалик ҳаётингизни аввалгидек давом эттирасиз. Депрессия дардига чалинган инсонлар эса кундалик вазифаларини тўлиқ бажара олмайдилар. Уларнинг турмуш тарзида жиддий ўзгаришлар юз беради. Шу ҳолат 2 ҳафтадан узоқ кузатилаётган бўлса, улар шифокор ташхиси учун мойил бўладилар. Вақт ўтган сари бемор ўзини ўзи қутқара олиш эҳтимоли жуда қийинлашади.

Тиббиёт тарафидан қарайдиган бўлсак, депрессив спектрга кирадиган бузилишларнинг кўриниши ва турлари жуда ҳам кўп. Кўпинча клиник депрессия билан яқинларни йўқотгандан кейин пайдо бўладиган ғамгинлик, кайфиятсизлик ҳаётнинг мазмунини суриштиришдан ҳосил бўладиган руҳий безовталиқ (экзистенциал инқироз) билан адаштирилади. Бундай шикоятларнинг айримлари ўзи ўтиб кетадиган ҳолатдир, бошқалари умуман касаллик ҳисобланмайди. Бу ҳолатларнинг айримларига психологик ёрдам керак,

аммо уларни клиник депрессия деб атаб бўлмайди. Чунки бундай вазиятда беморлар оғир азият чекмайдилар ва маълум вақтдан кейин ўзлари яхшиланадилар.

Клиник турдаги депрессия касаллигини эса бир нечта характерли хусусиятлар билан ажратиб олиш мумкин. Ҳиссий даражада бемор депрессиянинг уч хусусиятини ўзида ҳис қилади: ўз-ўзига бўлган ҳурматнинг ўта пастлиги, бошқа одамлар ҳақида хира фикрлаш ва келажакка катта умидсизлик билан боқиш. Бундан ташқари, бемор жисмоний жиҳатдан тўлиқ ҳолдан тояди ва ўзида ижобий ҳис-туйғуларни ҳис қилиш қобилиятини умуман йўқотади. Яъни хурсанд бўлиш ёки маълум фаолиятдан завқ олиш жараёни кескин даражада қийинлашади.

Муаммо шундаки, ҳеч қачон бундай ҳолатга тушмаган инсон депрессия билан оғриган беморнинг бошидан ўтаётган фожиани тушунмайди ва унинг оғир ҳолатини тасаввур ҳам қила олмайди.

Ҳозирда депрессия дунёда энг кенг тарқалган руҳий ташхислардан бири бўлиб, унга ҳар биримиз тўқнаш келишимиз мумкин. Бундан келиб чиқиб депрессия ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиш мақсадга мувофиқдир. Фурсат келганда ёрдамга муҳтож кимсага ёрдам қўлини вақтида чўза олишимиз жуда муҳим. Бу иллат шунчаки заиф иродага эга бўлган янги ёшлар учун замонавий ташхис тури деган ёндашув жамиятда нотўғри стигмаларнинг ривожланишига олиб келади. Беморга ёрдам бериш ўрнига уни шарманда қилиш ҳеч кимга фойда келтирмайди.

Тарихга назар соладиган бўлсак, депрессив ҳолатлар тиббиётга Гиппократ давридан буён маълум бўлган. XX асргача кўп жиҳатдан замонавий ташхисни эслатадиган меланхолия атамаси тиббиётда кенг қўлланилиб келган. Меланхолиянинг биринчи илмий тадқи-

қотлари XVI асрда пайдо бўлиб, кейинчалик ушбу касалликнинг яна бир муҳим хусусияти кашф этилган. Меланхолия узоқ вақтлардан бери қиролларнинг касаллиги дея эътироф этилган. Нима учун дейсизми? Биринчи тадқиқотчилар ўзлари билмаган ҳолда касалликнинг ривожланиши учун туртки бўладиган баъзи психологик-социал омилларни аниқлаганлар. Ёлғизлик, барча асосий эҳтиёжларнинг қондирилганлиги, оғир диндорлик, кўнгилочар ҳаёт тарзи – буларнинг барчаси ўша даврда кенг кузатилган меланхолиянинг доимий ҳамроҳи эди. Қўполроқ қилиб айтганда, агар сиз куни бўйи оилангизни боқиш ташвиши билан банд бўлмасангиз ва барча эҳтиёжларингиз қондирилган бўлса, у ҳолда, сиз абадийлик устида бош қотириб тушкунликка тушишга мойил бўласиз деб ўйлашган.

Аmmo ҳозирги кунда шу аниқ бўлдики, депрессия касаллиги нафақат ривожланган давлатларда, балки ривожланаётган ёки камбағал давлатларда яшайдиган фуқаролар орасида ҳам кузатилади. Бугун паст ва ўртача даромадли мамлакатларда ҳам депрессия касаллиги катта муаммо бўлиб, унинг тарқалиши юқори даромадли мамлакатлардан кескин фарқ қилмайди. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳозирги кунда дунё миқёсида турли ёшдаги 246 миллионга яқин одам депрессия билан касалланган.

Агар бу феноменнинг жиддийлигини ҳали ҳам шубҳа остига олаётган бўлсангиз, билингки, ушбу ташхис ҳаққонийлигини миянинг магнит-резонанс томографиясида аниқ кўриш мумкин. Бундай беморларнинг марказий асаб тизимида нейронлар орасида узатиладиган сигнал билан боғлиқ аниқ муаммолар кузатилади.

Ўзимда бундай муаммолар йўқмикан деб қизиқаётган бўлсангиз, энг оддий ва энг машҳур депрессияни аниқловчи сўровнома-

дан ўтишингиз мумкин. Ушбу касалликнинг бошланғич босқичида шифокор кўригидан ўтиш кўпроқ самара беради ва ҳолатингиз бундан-да кескинлашиб кетишининг олдини олади. Ахир бу касаллик нафақат шахсий мартаба ва профессионал фаолиятни, балки ҳаётингизни ҳам гаровга қўйишга қодир. Афсуски, депрессиянинг ўта оғир кўриниши билан оғриган беморлар кўпинча ўз жонларига қасд қилиш билан якунлайдилар.

Шифокорлар депрессия ташхисини биринчи навбатда касалликнинг аломатлари (симптомлари)га қараб қўйишади. Бундай симптомларга олиб келадиган сабаблар турли хил бўлиши мумкин. Шунинг учун бу касалликнинг таснифи бир-биридан кескин фарқ қилади. Депрессиянинг ўнлаб турлари мавжуд. Энг кенг тарқалганлари асосий депрессив бузилиш, соматоген ва фармакоген турларидир.

Ушбу касалликни яхши тушуниб олиш учун энг осон ва энг оддий бўлган фармакоген тури билан танишамиз. Яъни бунда тушкунлик маълум бир кимёвий модда ёки дорини истеъмол қилгандан кейин кузатилади. Мисол учун, Паркинсон касаллигида қўлланиладиган машҳур леводопа ёки холестерин миқдорини пасайтириш учун ишлатиладиган статин дориларида ушбу ҳолатни кузатишингиз мумкин. Депрессиянинг ушбу кўринишини даволаш нисбатан осонроқ. Бемор дори истеъмолини тўхтатгач, одатда, бу ҳолат ўзи ўтиб кетади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, спиртли ичимликлар нафақат жигар учун, балки асаб тизими учун ҳам зарардир. Спиртли ичимликлар нафақат депрессияни қўзғатиши мумкин, балки руҳий ҳолатни янада кучайтириб юборади. Шуниси қизиқки, баъзи беморлар ўз аҳволларини енгиллаштириш учун спиртли ичим-

ликлардан фойдаланадилар, натижада дардларини янаям оғирлаштирадилар.

Биз кўриб чиқадиган депрессиянинг кейинги тури – соматоген. У ҳам асаб тизимининг бузилиши билан бевосита боғлиқ эмас, депрессиянинг бундай кўриниши бошқа органда муаммо бўлганда учрайди. Одатда, бу турнинг энг кенг тарқалган кўриниши гипотериоз, яъни қалқонсимон без функциясининг етишмаслигидан бўлади.

Агар қалқонсимон без етишмовчилигига чалинган одам ўзини даволатиш ўрнига «шахсий ривожланиш ва ҳаётдан завқ олиш» тренингларига қатнайдиган бўлса, эртага унинг руҳий соғлиғига катта зиён етиши мумкин.

Кўп ҳолларда депрессияни доимий бош оғриғи билан таққослаш мумкин. Яъни бу ҳолатнинг оғирлиги бизга кундек равшан, аммо у мустақил равишда кузатилиши ҳам мумкин, бошқа касалликларнинг симптоми сифатида юзага чиқаётган бўлиши ҳам мумкин. Депрессияни чақирадиган бундай касалликларнинг ўнлаб тури мавжуд.

Айрим ҳолларда сиз шифокорга кайфиятингиз ёмонлигидан шикоят қилиб борасиз, аммо шифокор сиздан диабет, юрак касаллиги, шизофрения ёки травматик мия шикастланиши касалликларига ўхшаш ҳолатларни топиши мумкин.

Аммо депрессиянинг клиник жиҳатдан энг кўп гапириладиган ва ер юзида энг кўп тарқалган тури асосий депрессив бузилишдир (Major Depressive Disorder). Психиатрлар ва тадқиқотчилар бир вақтлар депрессияни лотин тилидан олинган эндоген («ичкаридан» деган маънони англатади) ва психоген/экзоген («ташқаридан» деган маънони англатади) атамаларини ишлатиб таснифла-

ганлар. Ушбу номлар кимнингдир депрессияси ички сабаблардан (масалан, генетика) ёки ташқи сабаблардан (стрессли ёки жароҳатли воқеа) туфайли келиб чиққанлигини аниқлаш учун мўлжалланган эди.

Авваллари депрессиянинг ички ёки ташқи турини ажратиш унга қўлланиши керак бўлган муолажани ажратиш учун зарур эди. Аммо ҳозирги илмий ҳамжамиятнинг фикрига кўра, депрессиянинг эндоген ёки экзоген туридан қатъи назар, уларни даволаш босқичлари ва муолажалари бир хил.

Аммо биз асосий депрессив бузилишнинг клиник сабабларини кўпроқ тушуниш учун уни ички ва ташқи омилларини қайд этган ҳолда кўриб чиқамиз.

Психоген/экзоген депрессия асаб тизимига таъсир қилувчи ташқи омиллар оқибатида пайдо бўлади деб қаралган. Бу омиллар якка ёки такрорий бўлиши мумкин. Бундай ташқи омилга истаган ҳодисангизни киритишингиз мумкин. Масалан, бошқа юртга кўчиш, қариндошлар билан узоқ давом этадиган можаро, ишдаги муваффақиятсизликлар, жамият меъёрларини қабул қила олмаслик ва бошқа сабаблар.

Психоген депрессия сизнинг миянгизга қилиши мумкин бўлган энг ёмон ҳазилларидан бири атрофингизда ҳеч ким сизга ёрдам беришни истамайди деган қатъий ишончдир. Яъни касалликнинг ўзи сизни уни даволашдан тўсади. Бундай тузоққа илинманг. Ҳар доим сизга ёрдам беришни истайдиган одамлар топилади, ҳеч бўлмаганда психотерапевт ва психологлар бунга тайёр бўлишади.

Эндоген депрессия хавfli, у ҳеч қандай сабабсиз ва ташқи омилларсиз тўсатдан пайдо бўлиши мумкин. Унинг пайдо бўлиш сабаблари ҳали тўла аниқ эмас. Олимлар уни марказий асаб ти-

зимининг ўзига хос тузилишига алоқадор деб тахмин қиладилар. Бир илмий тахминга кўра, муаммо серотонин нейротрансмиттер моддасининг биологик етишмовчилигида. Ё бу модда мияда кам ишлаб чиқарилади, ё беморнинг организмида унинг сўрилиши учун рецепторлар кам. Аммо бугунги кунда бу назариянинг ҳали ҳеч қандай илмий исботи йўқ.

Гап шундаки, бу назария нима учун серотонин миқдори кам бўлган барча одамларда депрессия кузатилмаслигини тушунтириб бера олмайди. Бундан ташқари, агар бу ҳақиқат бўлганида, анти-депрессантлар ҳозирда анча самарали бўлиши керак эди.

Нима бўлган тақдирда ҳам, ирсият катта хавф омилларидан бири ҳисобланади. Агар сизнинг қариндошларингизда ушбу руҳий тушкунлик тури кузатилган бўлса, сиз ҳам бундай ҳужумга дучор бўлишингиз мумкин.

Асосий депрессив бузилишдан азият чекадиган беморлар иш фаолиятига эътибор бериш қобилиятини йўқотадилар ва интеллектуал топшириқларни ёмонроқ бажарадилар. Улар доим хавотир оладилар ва ташвишда бўладилар. Уларни ўзларининг ва қариндошларининг фаровонлиги қизиқтирмайди. Улар ўзларини самарасиз деб ўйлайдилар, уларда тўсиқларни енгиб ўтиш учун рағбат бўлмайди. Афсуски, бундай беморлар ҳамма муаммоларнинг ечими ўз жонига қасд қилишда деб ўйлай бошлайдилар. Кўпинча бундай истак онгсиз интилиш бўлиб, бемор ўзига эътиборни жалб қилишга уринади. Аммо бундай интилиш у ёрдамга муҳтож эмаслигини англатмайди.

Албатта, асосий клиник депрессияда жинсий-психологик омилларни ҳам рад этиб бўлмайди. Бу ерда қизиқарли жинсий тафовутлар мавжуд: аёллар руҳий тушкунликлардан эркекларга қара-

ганда икки баравар кўпроқ азият чекишади. Нега бундай бўлишига ҳозирда аниқ жавоб йўқ. Аёллар биологик жиҳатдан ушбу дардга кўпроқ мойилдирлар. Қолаверса, кўп мамлакатларда аёлларга бўлган муносабатлар ҳам катта роль ўйнайди.

Кенг тарқалган тахминларга кўра, дунёда беморлар сонининг кундан-кунга кўпайиб бораётгани, аслида, касалликнинг ўзи кўпаяётганидан эмас, балки одамлар ўзларининг руҳий соғлиқларига кўпроқ эътибор беришни бошлаганлари билан боғлиқ.

Албатта, бундай тахминга маълум асослар бор. Сиз АҚШ каби ривожланган мамлакатларда депрессия касали жуда кенг тарқалганини эшитгансиз. 2017 йилги статистика ва математик тахминларга биноан, АҚШда 4,1 фоиз аҳолида ушбу руҳий ҳолат кузатилган. Ер юзининг 6 фоиз аҳолисида ушбу ҳолат кузатилади.

Нега АҚШ каби ривожланган давлатларда ушбу ташхис Россияга қараганда кўпроқ деган савол туғилади. Бундан келиб чиқдики, америкаликлар русларга қараганда кўпроқ тушкунликка берилганми?

Албатта, йўқ. Ушбу статистика айрим давлатларда ташхис қўйиш жараёни кенг кўламда йўлга қўйилганини кўрсатади. Бундай давлатларда ташхис жараёни тиббиётдан кўра қонуний аҳамиятга эга. Агар бирор киши касаллик аломатларига эга бўлиб, унга ташхис қўйилиши мумкин бўлса, психиатр қонун бўйича унга ташхис қўйиши шарт. Акс ҳолда шифокор ўз фаолиятида жиддий муаммоларга дуч келиши мумкин. Кўп ҳолларда ташхис қўйилиб, маълум бир дори (антидепрессантлар) буюрилади. Аммо бундай тизимнинг ҳам ўз камчиликлари мавжуд.

Антидепрессантлар ўзига хос кимёвий бирикмага эга бўлиб, улар мустақил равишда сизнинг кайфиятингизни кўтара олмайди.

Бундай дориларнинг самараси дарднинг оғирлигига боғлиқ. Агар соғлом одам антидепрессантларни қабул қилишни бошласа, у кўнгил айнаши ва баъзи ҳолларда очлик ҳисси камайганини сезиши мумкин. Аммо ҳис-туйғу фонида ҳеч нарса ўзгармайди. Парадокс шундаки, сизнинг депрессиянгиз қанчалик оғир бўлса, унга буюрилган дори-дармонлар шунчалик самара беради.

Антидепрессантлар қандай таъсир қилади?

Бундай гуруҳ дориларнинг барчаси миямиздаги серотонин, дофамин ва норэпинефрин нейротрансмиттерларига у ёки бу даражада таъсир қилади. Антидепрессантларнинг 35 дан ортиқ кимёвий гуруҳлари мавжуд. Ушбу нейротрансмиттерларнинг етишмаслиги депрессиянинг асосий биологик сабабларидан ҳисобланади.

Бундан ташқари, антидепрессантлар ё тинчлантирувчи, ё ҳаяжонлантирувчи таъсирга эга бўлиши мумкин. Улар уйқу ва овқатланиш тизимини тартибга солган ҳолда кимёвий жиҳатдан турли хил жараёнлар билан миямизга таъсир қилади. Бундай дорилар қўлланилишининг ижобий ва салбий жиҳатлари бор.

Ҳар бир кишининг жисмоний ва руҳий ҳолати ўзига хос равишда индивидуал бўлгани учун тўғри даволаниш схемасини топиш ва уни қўллаш бир неча ойга чўзилиб кетиши мумкин. Психиатр ёрдамисиз тўғри давони танлаб бўлмайди. Қолаверса, бундай дориларнинг таъсири дарҳол билинмайди. Биринчи ой давомида бемор ҳеч қандай ўзгариш сезмаслиги мумкин, ундан ҳам ёмони, фақат ножўя таъсирларини сезиши мумкин.

Шунинг учун ҳам клиник депрессия ҳолатида шифокорга мурожаат қилмасдан, бу дарддан мустақил қутула олмайсиз. Афсуски, бизнинг ўлкаларда психиатр касбига шубҳа билан қараш мавжуд. Бу бизнинг Совет Иттифоқи давридаги тарихимизга боғлиқ. Биз-

нинг миямизга у даврлардаги психонейродиспансерларга нисбатан ичкиликка берилган ёки гиёҳвандларга ёрдам берадиган, «жиннихона» деган таассурот ўрнашиб қолган. Бундай жойдан ташхис олиш одамни бутун умр балога гирифтор қилувчи «справка» олишдек гап бўлган. Бундай мутахассисларга одамлар мурожаат қилишдан кўрқиши асосий муаммолардан биридир.

Аммо замонавий дунё бу борада бизга янги имкониятлар яратиб берди. Хусусий психиатрлар ушбу дардни самарали даволаш учун махсус билимга эга. Улар тўғри дори-дармон буюриб, ташхисингизни бошқалардан сир сақлай оладилар.

Даволаш қандай кўринишда бўлади?

Хўш, бу ҳолатнинг терапияси ҳақида гаплашадиган бўлсак, бу ерда фақат таблеткалар билан даволаниб бўлмайди. Бу дарднинг давоси дорилар ва психотерапия бирикмаси билан бирга қилинади. Айрим одамлар психология йўналиши тўғрисида нотўғри хулосага эга. Улар психология илм-фан доирасига кирмайди деб ўйлашади. Аммо депрессияни даволашга бағишланган тадқиқотларга назар солсак, охириги математик таҳлиллар шуни кўрсатадики, психотерапиянинг самарадорлиги жуда катта. Айниқса, когнитив феъл-атворни ўзгартиришга қаратилган терапия яхши натижа беради.

Психотерапиянинг ўнлаб кўриниши ва бундай муолажаларнинг юзлаб усуллари мавжуд. Баъзилари қайсидир ҳолатларда кўпроқ ёрдам беради, баъзилари эса камроқ. Баъзи усуллар илмий жиҳатдан яхшироқ асослаб берилган, баъзилари эса йўқ. Аммо когнитив феъл-атворни ўзгартиришга қаратилган терапиянинг самарадорлиги психотерапияда исботланган. Унинг ёрдами билан асосий клиник депрессиянинг енгил турларини даволаш мумкин. Оғир

турларида эса бундай муолажадан фойдаланиш даволашдан эришилган ютуқларнинг узоқроқ муддат давомида чўзилишига олиб келади. Яъни агар сизга клиник депрессия ташхиси қўйилса-ю, сиз фақат дори ичиб яхши бўлган бўлсангиз, бундай депрессиянинг қайтиб келиши эҳтимоли катта.

Депрессиядан даволаш курсини тўрт босқичга бўлиб чиқиш мумкин.

Биринчи босқичда психотерапевт сизга депрессия муаммосининг келиб чиқишини тушунтиради. У сизга миянгизда қандай жараёнлар содир бўлаётганини, ушбу даволаниш муолажаларидан нимани кутишингиз кераклигини тушунтиради. Бу босқич бошлангич танишув деб аталади. Унинг вазифаси бемор даволаниши учун тўғри кайфият ҳосил қилишдир.

Иккинчи босқич депрессиянинг шафқатсиз циклини узишга қаратилган. Гап шундаки, ушбу касалликда бемор ўта бефарқ бўлиб қолади ва кундалик ишларни бажаришга унга энергия етишмайди. Яъни бундай одам том маънода ўзини назорат қила олмайди. Шунинг учун бундай беморларда бажарилмаган вазифалар ва адо этилмаган ваъдалар тўпланиб қолади. Улардан пайдо бўлган тушкунлик беморга қўшимча юк бўлади. Бундай одам деярли барча вақтини ёқимсиз ҳис-туйғуларни бошдан кечиришга сарфлайди.

Ушбу чексиз айланадиган чархпалақдан беморни олиб чиқиш учун шифокор мунтазам равишда бажарилиши керак бўлган кундалик ишлар рўйхатини тузади. Бу босқичда рағбат ёки ғайрат масаласи четга суриб турилади. Яъни бемор истайдими ёки йўқ, бу ишларни барибир бажариши шарт. Ушбу ишлар беморда депрессив занжир реакциясини тўхтатиб, ўз-ўзига бўлган ҳурматнинг қайтиб келишига ёрдам беради.

Учинчи босқичда фикрлаш тизимини қайта кўриб чиқиш жараёни бошланади. Депрессияда инсон ҳаётнинг фақат салбий томонларини кўра бошлайди ва ижобий томонларни умуман унутди. Психотерапевтнинг вазифаси ушбу дисбалансни тўғрилашдир.

Ниҳоят охирги босқичда шифокор беморнинг ўзи ҳақидаги чуқур салбий фикрлари устида ишлайди. Бундай эътиқодлар болалик даврида шаклланган фундамент бўлиб, инсон дунёқарашига таъсир қиладиган илк пойдевордир. Бундай эътиқодларга қуйидаги ғоялар киради: «мен омадсизман», «мен муваффақиятсизликка учрашим тайин», «мендай одам бутун умр ёлғизликка гирифтор бўлиши керак».

Албатта, бу босқичлар мураккаб даволаниш жараёнининг жуда содда тавсифидир. Аммо ҳеч бўлмаганда сиз даволаниш жараёни қандай кўринишга эгалигидан хабардор бўлдингиз.

Афсуски, охирги ёмон хабаримиз шундан иборатки, асосий депрессив бузилишнинг аксариятини даволаш жараёни камида бир йилга чўзилади. Депрессиянинг эндоген туридан эса бутунлай қутулишнинг ҳозирда иложи йўқ. Чунки унинг ортидаги механизмлар ҳали тўлиқ ўрганилмаган. Аммо антидепрессантлар ва психологик терапия орқали бундай депрессияни бошқариш осон бўладиган ремиссия босқичига олиб чиқиш мумкин.

Бу дарднинг профилактикаси ҳақида тўхталадиган бўлсак, қуёшли об-ҳавода кўпроқ сайр қилинг ва фаол турмуш тарзини олиб боринг. Яқинларингиз билан кучли ижтимоий алоқаларни ўрнатинг. Меҳнат фаолияти ва дам олиш орасида мувозанатни сақланг. Буларнинг ҳаммаси оддий маслаҳатлар. Аммо айнан шу оддий одатлар қора депрессиянинг тубига тушиб кетмасликка ёрдам беради.

Ҳозирда жаҳондаги ҳар тўрт кишидан биттаси ўз ҳаёти мобайнида турли руҳий муаммоларга дуч келмоқда.

Халқаро ташкилотлар атиги бир неча йилдан кейин руҳий касалликлар соғлиқ тизими учун энг йирик муаммога айланишини башорат қилишган.

Бунга сабаб нима? Инсонлар тобора кўпроқ руҳий касалликларга чалинмоқдаларми ёки тиббиёт уларнинг кўпроқ турини аниқлаб, касаллик сифатида тан ола бошладими?

Нью Йоркдаги One World Counselling психологик ёрдам маркази мутахассиси Гулшода Остер яқин орада руҳий муаммолар ҳозирда энг кўп тарқалган дея ҳисобланадиган юрак хасталикларидан сўнг иккинчи ўринга чиқиши ҳақидаги башоратларга қўшилади.

Статистик маълумотларга кўра, ҳозирда ўртача ҳар тўрт инсондан биттаси руҳий муаммога дуч келади. Бу ҳолат кенг тарқалганига қарамай, унга чалинганларни камситиш ёки уларга ёвқараш қилиш ҳануз сақланиб қолган. Тушкунликка тушганлар «заиф инсон» сифатида кўрилади.

Инсонлар тобора кўп чалинаётган руҳий ҳолатлар орасида ҳозирда энг кўп тарқалаётгани депрессия, руҳий тушкунликдир. Инсон борки, ҳаётида кайфияти тушиб, қайғуга ботган вақтлари бўлади. Лекин шифокорлар бонг ураётган депрессия билан шунчаки қайғуга ботиш орасидаги фарқ нимада ва қандай аниқланади?

Руҳий вазият қачон муаммога айланади?

Ўз ҳаёти мобайнида ҳар қандай инсон баъзи ҳодисаларга жавобан қайғуга тушиши нормал ҳолат. Лекин қайғули руҳият саломатлик муаммосига айланган вақти ҳам бўлади.

Клиник руҳий тушкунлик – депрессия нима?

Инсон нормал ҳолатда ҳаётнинг паст-баландликларига бардош бериб, ўзи ва яқинлари ғамини ейишни давом эттирадиган, ўз мавжуд потенциалларидан фойдаланиш ва жамиятга фойда келтира оладиган вазиятда бўлади.

Ҳар қандай инсон қайғуга ботиш ёки асабийлашиш ҳолатини бошдан кечиради. Лекин бу аломатлар руҳий касалликка айланганининг дастлабки белгиси бу ҳолатнинг узоқ, муттасил давом этиши ва туртки сифатида бирон ҳодиса юз бермаган вақтда ҳам рўй беришидир.

Бу аломатлар шахснинг кундалик ҳаётига салбий таъсир кўрсатадиган даражага етган вақти жиддий психологик ёки руҳий муаммога айланган ҳисобланади.

Масалан, клиник тушкунликка дучор бўлган одам ўта чуқур ва узоқ муддатли қайғуга тушади, одамови бўлиб, ғайратдан қолади.

Одатда, бу аломатлар аста-секинлик билан бир неча ҳафта ё ойлаб ривожланиб келади, баъзида бирданига шиддат билан пайдо бўлиши ҳам мумкин.

Клиник руҳий тушкунлик муаммоси билан самарали курашиш учун улар классификация қилинади. Касаллик асосан икки кенг гуруҳга бўлинади – асабий ва психологик.

Асабий гуруҳга инсон нормал ҳолатининг анчайин сезиларли турлари киради, масалан, депрессия, кучли муттасил хавотир ёки бирон ҳаракатни қайта-қайта қилавериш (масалан, қўлни қайта-қайта юавериш, ҳамма нарсанинг ҳамиша ўз ўрнида бўлишига интилиш каби). Бу каби аломатларни ўз ҳаёти мобайнида тахминан ҳар 10 кишидан биттаси бошдан кечиради.

Психологик турдаги тушкунликни эса тахминан ҳар 100 кишидан бири бошдан кечириб, улар шахснинг воқеликни қабул қили-

ши ва шу асосда фикрлаши, қарорлар қабул қилишига таъсир кўрсатади. Уларга шизофрения ва биполяр касалликлар киради.

Руҳий касалликлар кенг тарқалган бўлса ҳам, кўплар ундан халос бўла оладилар ёки у билан қандай яшаш йўлларини ўрганадилар.

Руҳий тушкунликни нима келтириб чиқаради?

Руҳий тушкунлик, депрессияни айнан нима келтириб чиқариши номаълум. Аммо жисмоний, психологик ва атрофдаги ҳолатлар биргаликда омил бўлиши айтилади.

Кўплаб руҳий касалликлар авлодлар оша қайталагани учун ирсий боғлиқлик бор деган тахминлар ҳам бор.

Мутахассисларнинг ишонишича, аксар руҳий касалликлар бир қатор генлардаги ўзгаришларга боғлиқ ва бу каби генга эга бўлганлар руҳий касалликка чалинишга мойил бўладилар. Аммо бу геннинг ўзи касалликни келтириб чиқармайди. Демак, инсон бу каби ирсий меросга эга бўлиши мумкин, бу касаллик албатта ривожланади деганини англатмайди.

Бу каби генга эга бўлган инсонлар қайғу-азоб, бировдан ажраб қолиш, ўзларига нисбатан ҳақорат ва тазйиқ каби омиллар ёки «турткилар»га берилувчанроқ бўладилар.

Ҳаётдаги оғриқли ҳодисалар бу каби берилувчан шахсларда касалликка туртки бериши мумкин. Бу омилларга касаллик, ажрашиш, яқинлардан ажраб қолиш, иш жойини йўқотиш ва ҳоказолар киради.

Руҳий касалликни қон текшируви ёки шунга ўхшаш текширув билан аниқлаб бўлмайди. Фақатгина мутахассис барча аломатларни ўрганиб чиқиб, узоқ вақт кузатувлардан кейингина ташхис қўйиши мумкин.

Кўплаб руҳий касалликларнинг аломатлари эса бир-бирига ўхшаш, шу сабабли аниқ ташхис қўйиш мушкул иш.

Баъзи мутахассисларга кўра, руҳий касалликларни аниқлашнинг жорий мавжуд усуллари ўта тиббий ёндашувга асосланган.

Яъни руҳий тушкунликни инсон танасидаги безлар томонидан ишлаб чиқариладиган серотонин моддасининг миядаги етишмовчилиги келтириб чиқаради деган ғоя бор.

Бу ёндашув руҳий касалликларни асосан миядаги кимёвий ўзгаришларга боғлайди.

Танқидчиларга кўра, бу ёндашув руҳий касалликнинг ҳиссий омилларини назардан қочиради.

Бу ёндашувдан келиб чиқиб ҳозирда руҳий тушкунликка учраганларга антидепрессант дори-дармонларни белгилаш кенг тарқалган. Бу дорилар эса талайгина нохуш оқибатларни келтириб чиқариши маълум. Ижобий натижаси эса кўпда савол остида.

Эркаклар, ҳеч қачон тушкунликка тушманг. Эркаклар ўзида тушкунлик сеза бошласа, тушкунликнинг асосий сабаби оилавий муносабатлар билан боғлиқ бўлади.

Оиладаги муҳаббат кўп жиҳатдан эркакнинг қуввати, аёлнинг чиройли қомати ва кайфиятига боғлиқ. Аёл ва эркакларда мос хусусиятларнинг етишмаслиги уларнинг ўз-ўзига бўлган ишончи сўнишига сабаб бўлади.

Эркаклар климакси ҳақида нималар биласиз?

Климакс даври фақат аёлларда бўлади деганлар адашади. Нега дейсизми? Чунки бундай ҳолат эркакларда ҳам кузатилиб, бу даврда эркаклар климаксининг физиологик ва патологик турлари аёллар климаксидан тубдан фарқ қилар экан. Климакс «климактерий» сўзидан олинган бўлиб, грекчада «зинапоя» деган маънони

англатади. Бу даврни қариллик ва ёшликни бир-биридан ажратиб турувчи поғона деб ҳисоблаш мумкин. Худди шунинг учун климакс (менопауза) даврида аёл ва эркак ўз танасида рўй бераётган ўзгаришлар сабаб баъзан тушкун, баъзида қувноқ, гоҳ ҳаммага заҳрини сочса, гоҳида эса атрофидагиларга безътибор бўлиб қолади.

Тестостерон гормони қанчалик муҳим?

Тестостерон эркаклардаги асосий жинсий гормон бўлиб, жинсий аъзолар ва суяк-мушак тизимининг рисоладагидек ривожланиши, тукларнинг чиқиши, иккиламчи жинсий белгиларнинг пайдо бўлиши, жинсий майлнинг уйғониши учун масъул ҳисобланади. Қисқача айтганда, тестостерон эркакнинг эркаклик гормонидир.

Эркак организмида тестостерон гормонининг камайиб кетиши туфайли моддалар алмашинуви бузилади, жинсий майл сусаяди, жинсий ожизлик белгилари пайдо бўлади.

Гормонал бузилишлар тестостерон ишлаб чиқарилиши камайишига олиб келувчи сабаблардан биридир. Гормонал бузилишлар натижасида сперматогенез (сперма ҳосил бўлиши) ҳам бузилади. Баъзида бу жараён эркакларда сут безларининг катталашиши, мойк ва простата беши ҳажмининг кичрайишига ҳам олиб келади.

Баъзан айрим дори препаратлари қабул қилиш, инфекциялар, жароҳат ёки жарроҳлик операциялари туфайли мойкнинг зарарланиши туфайли ҳам тестостерон ишлаб чиқарилиши камайиши мумкин. Бундан ташқари, узоқ давом этган руҳий тушкунлик, стресс ҳам шундай ҳолатга олиб келади. Шу ўринда барқарор жинсий ҳаёт кечириш ҳам муҳим аҳамиятга эга эканлигини унутмаслик лозим.

Ҳеч қандай таҳлилларсиз ҳам андропауза яқинлашаётганини сезса бўлади. Жинсий қувватнинг бузилиши, жинсий майл ва спер-

мада репродуктив хусусиятнинг камайиши ушбу ҳолатнинг асосий белгилари ҳисобланади.

Қизиғи шундаки, юқорида айтиб ўтганимиздек, баъзи эркаклар климакс даврида таниб бўлмайдиган даражада ўзгаради, яъни аввалдан жаҳлдор, серзарда бўлган эркаклар бирданига ювош тортиб қолиши, мусичадек беозор эркаклар эса дуч келганга заҳрини сочадиган, ғазабнок одамга айланиши мумкин. Баъзан улар арзимаган руҳий таъсирларга ҳам берилувчан бўлиб қолишадики, буни билмаганлар уни қарилик психозига ёки неврологик касалликка чалинган дейиши ҳеч гап эмас.

Қайси босқичда бўлмасин, андропаузани даволаш даркор. Бу, энг аввало, эркакнинг ўзи учун керак. Оз бўлса-да, тестостерон даражасининг нормаллашуви ва бу гормон ишлаб чиқарилишининг изга тушиши эркакда ўзига бўлган ишончнинг ортишига хизмат қилади. Бу эса эркак учун энг муҳимидир.

Яна шуни унутмангки, айрим эркакларда андропауза, яъни климакс кўпинча 50 – 60 ёшларда бошланади. Бу давр организм ҳолатига қараб турлича кечади. Масалан, соғлом ва бақувват эркакларда климакс нисбатан енгилроқ, сурункали касалликлар билан оғриганларда эса биров оғирроқ ўтиши мумкин. Бу пайтда эркаклар ақлий ва жисмоний толиқишни ҳис этишади. Баъзиларида тушкунлик ва ҳафсаласизлик кузатилади, яъни уларда яшашга мойиллик ва аёлларга бўлган қизиқиш йўқолади. Бошқа гуруҳ эркаклар эса климакс даврида мигрен (бош оғриғи хуружи) ва қабзият (ич қотиши)дан азият чекишади. Аксарият эркакларда бу даврда қон айланиши ёмонлашиб, кўпгина жиддий хасталиклар юзага келиши мумкин. Шунингдек, бош айланиши, кислород етишмаслиги, кўкракнинг чап томонида тез-тез санчиқ туриши, асабийлик ва

хотира пасайиши ҳам ёши ўтаётган эркакларни жиддий безовта қилади. Шундай аломатлар кузатилганда бемор уролог-андролог билан маслаҳатлашиб, тегишли даво чораларини кўриши зарур.

Эркаклар климаксига нима сабаб бўлади?

Эркакларда климакс ҳолати андропауза деб аталади. Аёллар ва эркаклар климаксининг фарқи шундаки, андропаузадан кейин ҳам эркакларда репродуктив фаолият сақланиб қолади.

Андропаузанинг асосий белгиси эркаклик жинсий гормони бўлмиш тестостерон ишлаб чиқарилишининг камайишидир. Одатда, 30 ёшдан бошлаб тестостерон ишлаб чиқарилиши йилига 1-2 фоиздан камайиб боради. Андропаузага чалинган эркаклар ўртача 45 ёшда бўлади.

Эркаклар климакси турлари

Эркаклар климакси физиологик ва патологик турларга бўлинади. Физиологик климакс кексайиш пайтида аста-секинлик билан деярли сезиларсиз кечиши унинг хос белгисидир.

Патологик климакс эса кўпинча асабнинг кучли бузилиши, оғир стресс ҳолатга тушиб қолиш, уйқусизлик, тез чарчаш, бирданига семириб кетиш ҳоллари ва гормонал бузилишлар юз беришидир. Климакснинг бу турида юрак-қон томир касалликлари кўп учрайди. Тўсатдан юз қизариб кетиши, қўл-оёқларнинг увишиши ва музлаши, шунингдек, неврастения ҳамда истерия (тажанглик, серзардалик, ўзига ишонмаслик) ҳоллари кузатилади. Умуман, климакс даврида, асосан, жинсий безлар, шунингдек, буйрақусти, гипофиз, қалқонсимон без ва сперма ишлаб чиқарувчи мойк тўқималари атрофияга учрайди, ёғ қавати қалинлашади.

Андропаузанинг узоққа чўзилиши эркак организмидаги патологик жараёнлар билан боғлиқ. Лекин аксар ҳолларда эркаклардаги

климакс даври узоқ давом этмайди. Айримларда бу жараён 1 – 2 йил, патологик ҳолатлар билан кечганда эса 4 йилгача чўзилиши мумкин. Худди шунинг учун 40 – 45 ёшдан ўтган эркаклар, аввало, ўзида кечаётган ҳолатни мутахассис шифокорга билдириб, климакстинг физиологик ва патологик эканлигини аниқлаши ҳамда зарур муолажаларни олиши керак.

Эркаклар ўзида климакс даври енгил кечиши учун қуйидаги тавсияларга риоя этиши лозим:

- ҳар куни таомлар таркибида А, С, Е, В гуруҳидаги барча дармондорилар бўлишини таъминлаш;

- вақти-вақти билан қувват берувчи гиёҳлар (масалан, женьшень ёки лимон ўти) дамламаларидан ичиб туриш;

- эрталаб камида 15 дақиқа жисмоний машқ билан шуғулланиш;

- тўйиб ухлаш;

- ортиқча вазндан қутулиш;

- чекишни, спиртли ичимликлар ичишни ташлаш;

- уйқудан олдин тоза ҳавода ярим соатча сайр қилиш;

- жинсий алоқани узоқ вақтга тўхтатиб қўймаслик.

Бундан ташқари, тез-тез уролог қабулида бўлиб, пешоб йўллари ва простата бези фаолиятини текширтириб туриш зарур. Чунки климакс даврида сийдик чиқариш йўллари ва жинсий аъзоларда ўзгаришлар юз бериши кузатилади.

**ОТА АХЛОҚСИЗ,
ОНА ҲАМ. БОЛА-ЧИ?**

Дунё тарихига назар соладиган бўлсак, кўпгина муаммоларнинг юзага чиқишида тарбиясиз, ахлоқсиз одамларнинг сабабчи бўлганини кўрамиз. Бу эса тарбиянинг муҳим омил эканлигини билдиради. Бугунги жамиятимизда ҳам тарбия масаласи кун тартибида турган муаммолардан бири ҳисобланади.

Шу ўринда айтиб ўтишимиз зарурки, кўпгина ота-оналарнинг ўзи тарбияга муҳтож. Уларнинг ҳолатида фарзандга тарбия бериш ҳақида гапиришнинг ўзи кулгили. Чунки инсон ўзида йўқ нарсани бошқага беролмайди. Масаланинг асосий жиҳати шундаки, биз Европа ёки Ғарбда эмас, Шарқ гавҳари бўлган юртда яшайпмиз. У ёқларда, балки, бундай тарбиясизлик оддий ҳол саналар. Лекин бизнинг минглаб йиллар давомида эъзозланиб келаётган миллий давлатчилигимиз, бой маданиятимиз ва тарихимиз, урф-одатларимиз бор. Европа ва Ғарбга тақлид қилиб уларни бой бераверсак, келажак авлодларга нимани қолдираимиз?!

Фарзанднинг ота-онаси қошидаги хизмат ва вазифалари, айти дамда, ота-онанинг ўз фарзанди устидаги ҳаққи шунчалик юксак.

Оила муқаддаслиги, фарзанд тарбиясининг ана шундай нозик жиҳатларига оғишмай амал қилган халқимиз тарихимизнинг олтин асри ҳисобланган юзлаб йиллар давомида дунё маданияти ривожига сабабчи бўлган олиму уламоларни етиштирди. Биз айнан ўша маданият меросхўрларимиз!

Оиладаги ҳар бир ҳолатнинг жавобгарлиги ота-она зиммасида эканлигини унутмаганимиз маъқул. Тарбияга ажратиладиган вақт масаласига келсак, динимизга тазйиқлар кучли бўлган ўтган аср-

нинг 30-йилларида боболаримиз далада омонга қўшилган ҳўкизларни ҳайдаб туриб ўғил-қизларини елкасига опичлаб паст овозда Қуръон ёдлатишган. Шу тариқа динимиз ва маданиятимиз сарчашмаларини бугунги авлодга мерос қолдиришган. Биз эса бугун фақат ва фақат тўқликка шўхлик қилипмиз, холос!

Жамиятнинг боши — оила. Аллоҳ таоло инсонни жуфт-жуфт қилиб яратди, барча мавжудот ва махлуқотлари ичида азизу мукаррам қилди. Албатта, ўз ўрнида биз ҳам бу неъматлардан тўғри фойдаланишимиз ва эл корига яровчи инсонлар бўлиб етишишимиз зарур. Оила – муқаддас қўрғон, пок маскан. Деҳқон эрта баҳорда далага умид билан ниҳол экади. У ўсиб-улғайгунча ундан меҳрини аямайди. Оила ҳам худди ана шу кўклам сингари. Инсон унга эътиборли бўлсагина юксалади, яъни оила тинч-фаровон ҳаёт кечиради, лоқайдлик, бепарволик, эътиборсизлик қилинса, у ниҳол қуриб битади, яъни фарзандлар ота-онага ҳам, динига ҳам, ватанига ҳам катта зарар етказувчи бўлиб ўсадилар. Ривожланиб бораётган замонимизда ҳаётимизга кириб келаётган янгиликлар, янги қоида ва одатлар ҳеч бир инсонни бефарқ қолдирмайди. Айниқса, бу ҳали яхши-ёмонни ажрата олмайдиган ёшларга қаттиқ таъсир қилаётгани кундан-кунга маълум бўлмоқда. Мўмин-мусулмонликни даъво қилаётган диёримизнинг айрим замонавий ёшлари юртимизда азал-азалдан сақланиб келган миллий қадриятларимизни беписандлик билан бузаётганларидан ҳайрон бўлиб қоласан киши. Кўча-кўйга чиқиб қолсангиз, баъзи бир йигитларнинг сочларини ўстириб, баданларига ҳар хил ўзгартиришлар киритиб олганларини, кийган кийимларини кўриб таажжубда қоласан киши. Аллоҳ берган тил неъматидан чиқаётган ҳар хил беҳаё сўзларни эшитиб уялиб кетасан... Аммо

баъзи бир ёш қизлар юқорида айтиб ўтилган ишларда йигитларни ҳам доғда қолдириши бундан-да ачинарли ва аянчли ҳолдир. Келажагимиз эгалари бўлган ёшларимиз нега бундай бўлиб тарбияланишяпти? Қани ор-номусли, мард йигитлару ибо ва ҳаёда тенгсиз бўлган қизлар? Қани фарзандларига меҳрибон, чиройли, яхши тарбия бераётган, миллий қадриятларига суянган мушфиқ ва меҳрибон ота-оналар? Нима сабабдан ёшлар ўз билганича яшашга одатланишмоқда? Шунга ўхшаш ва яна бошқа бир қанча саволлар кишини чуқур ўйга толдиради. Барча саволларнинг жавоби битта, у ҳам бўлса бепарволик эмасми? Яъни ота-онанинг фарзандларига бўлган эътиборсизлиги ва бепарволиги. Аллоҳ таоло Ўзининг каломида ва пайғамбар алайҳиссалом ўзларининг бир қанча ҳадиси муборақларида фарзанд омонат неъматлиги, уларнинг таълим-тарбиясига, хулқ-атворига эътибор қаратиш, уларнинг ҳақларини адо қилиш ва ҳақларига хиёнат қилмаслик тўғрисида бизларни огоҳлантирган. Фарзанд Аллоҳнинг инсонга берган улуғ неъматларидан биридир. У дунё ҳаётининг зийнатидир. Диндаги муҳим вазифалардан яна бири, албатта, фарзанд тарбияси ҳисобланади. Сарвари коинот: «Ҳар бир чақалоқ Ислом фитратида туғилади, токи тили гапирувчи бўлгунча (шу ҳолда бўлади). Кейин эса ота-онаси уни яхудийлаштиради ёки насронийлаштиради ёки мажусий қилиб қўяди», – деганлар. Бу ҳадисдан маълум бўладики, Ислом фитратида дунёга келган болалар ота-онанинг бепарволиги сабабли тарбиясиз, бадхулқ бўлиб, нотўғри йўللарга кириб кетишлари турган гап. Демак, ёшлардаги ёмон ахлоқ ва унинг нохуш оқибатлари учун, аввало, ота-она, маҳалла, устоз-мураббийлар, қолаверса, барчамиз масъул эканимизни эсдан чиқармаслигимиз зарур.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини ёшлик чоғларидан бошлаб илму маърифатга қизиқтириб, ўргатиб бориши лозим, зеро, илму фаннинг қайси соҳасига бўлса ҳам қизиқиб, ўқиб-ўрганиб маълумот олган фарзанд, албатта, ўзи, оиласи, халқи учун манфаат келтирадиган инсонлар қаторидан жой олади.

Ота-оналарнинг бепарволиги оқибатида ёшлар томонидан ҳар хил турдаги жиноятлар, ҳуқуқбузарликлар, фирибгарликлар содир этилмоқда.

Фарзанд ота-она лоқайдлиги ва бепарволиги оқибатида ахлоқи бузуқ кимса бўлиб улғаяди. Бундай фарзанд ота-онасига қандай роҳатни ҳадея эта олади? Мол-дунё зиёда бўлса-ю, тан-жони саломат бўлса-ю, фарзанди жиноятчи бўлса ёки қизи одобсиз, беҳаё бўлиб ўсган бўлса, ота-онага молу дунё ва соғлиқ-саломатлик татийдими? Албатта, йўқ. Ахир фарзанднинг ортидан яхши гап эшитишдан улуғ бахт борми дунёда? Фарзанд орқасидан ёмон гап эшитишдан катта қайғу йўқ! Дилбандининг ортидан бировлар мақтасин-чи, ота-онанинг кўнглида ғам-андуҳ қолармикан. Демак, ушбу ҳолатни ҳис этган ҳолда барча ота-оналар ўз фарзандларининг тарбиясига жиддий эътибор беришлари ва ҳар қандай шароитда ҳам фарзанд тарбияси билан шуғулланишга вақт топишлари лозим.

Ота-оналар ўз фарзандларининг соғлиғи, жисмоний, руҳий, маънавий ва ахлоқий камолоти тўғрисида, шунингдек, уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя этилиши ҳақида ғамхўрлик қилишлари шарт.

Оилада болаларни тарбия қилиш усуллари, амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ, менсимаслик, шафқатсизлик, қўполликдан, инсоний қадр-қимматни камситувчи муомала, ҳақоратлаш ёки эксплуатация қилишдан холи бўлиши керак.

Оила кодексига бола манфаатларини энг яхши тарзда таъминлаш принципи ҳам ҳисобга олинган. Бунинг учун ота-оналарга тегишли ҳуқуқлар, шу жумладан, ўз фарзандини шахсан тарбиялаш ҳуқуқи берилган.

Лекин барча ота-оналар ҳам болалар тарбиясига масъулият билан қараяпти деб бўлмайди. Сир эмаски, кўпчилик ота-оналар оилавий тарбия ишининг ўзига хос усулларида самарали фойдаланишга эътибор бермайди ёки билмайди.

Кўпчилик оилаларнинг бола тарбиясидаги тажрибаларини кузатиш ва ўрганиш материалларига таяниб оила тарбиясида йўл қўйилаётган хатоларнинг сабаби ҳақида қуйидагиларни айтиш мумкин.

Баъзи ота-оналар бола тарбиясида жамиятимизнинг талабларини ҳисобга ола билмайдилар, шунингдек, кўпчилик ота-оналар болаларга яхши тарбия бериш ниятида бўлсалар ҳам, лекин бу ишнинг ўзига хос қонуниятларидан хабардор эмаслар. Айрим ота-оналар бола тарбиясидаги бурч ва масъулиятларини тўла англамайдилар.

Албатта, ота-оналар томонидан йўл қўйилаётган бундай хатолар эртага жамиятда носоғлом оилаларнинг вужудга келишига сабаб бўлиши мумкин.

Ҳар қандай жамиятда, миллатда ичи қора, нафси бало, табиатан тажовузкор ва зўравонликка мойил бўлган, керак бўлса, қотилликка ҳам борадиган кимсалар топилади. Ҳамма нарсадан норози, аламзада, ўзининг ғаразли мақсадларини устун қўядиган кишилар ҳам кам эмас. Лекин биз бир муҳим масалага алоҳида эътибор беришимиз зарур.

Ҳақиқатан ҳам айрим оилаларда фарзандларга бефарқ, лоқайд қарашлар натижасида илм-маърифат, эзгулик ва яхшиликни та-

раннум этиши керак бўлган фарзандлар жоҳиллик, қабиҳликка мойил, ўз она юртининг осойишта ҳаётига раҳна солувчи турли оқимларга эргашувчи ақидапараст бўлиб қоладилар.

Ёшларимизни шундай нохуш ҳолатлардан асраш учун, авваламбор, ҳар бир ота-она тарбиянинг ўзига хос назарий ҳамда амалий қонун-қоидаларини ўзлаштириши, уларга амал қилиши лозим. Негаки оилада бола тарбияси ғоят нозик масала бўлиб, ота-онадан етарлича билим, катта тарбиячилик маҳоратини талаб қилади.

Шу билан бирга, болаларда ижобий хулқ-атвор, кўникма ва маалакаларни шакллантиришнинг ўзига хос метод ва усуллари борки, ҳар бир ота-она уларни билиши ва ҳар қайсисидан ўз ўрнида, меъёрида фойдалана билиши ғоят муҳим аҳамиятга эга. Ибрат-намуна усули, яхши хулқ-атворга ўргатиш, одатлантириш, ўрни келганда насихат қилиш, жиддий танбеҳ бериш, унга муносабатни ўзгартириш, ишонтириш, жамоатчиликнинг таъсири, рағбатлантириш ва қоралаш каби воситалар шундай методлардан ҳисобланади.

Шу қаторда оиланинг асосий вазифаларидан бири ёшларимизда ватанпарварлик ҳис-туйғуларини шакллантириш ва юртимизга муносиб бўлган, ҳар томонлама етук ва баркамол, илмли, ақлли, комил инсонларни тарбиялаб вояга етказишдан иборат бўлиши шарт.

Бола – ниҳол. Ота-она – боғбон. Агар ниҳол ўз вақтида ва яхши парвариш қилинса, тўғри ўсади. Ота-онанинг вазифаси эса болага гўзал тарбия бериш, яхши инсон қилиб вояга етказишдир. Бунда оила муҳити катта аҳамиятга эга. Бола табиати, хулқ-атвори оиладаги муҳит таъсири остида шаклланади. Албатта, яхши фарзанд ўз-ўзидан вояга етмайди. Оилада ота-она, атрофда яқинлар назоратида тарбияланиб, улғайиб боради.

Бола тарбиясида, айниқса, унга нисбатан бўлган муомала ва муносабат муҳим ўрин тутати. Кўча-кўйда, биз таниган ёки танимаган одамлар, қўни-қўшни олдида ҳам ҳали эси кирмаган фарзандининг баъзи хархашаларига чидолмай ноўрин сўзлар билан қўйиш, қарғаш ҳолатларига кўп бор гувоҳ бўламиз. Баъзан болакайга нисбатан айтилган ҳақоратли сўзлардан этингиз жунжикиб кетади. «Ўлигингга қуяй», «Оғзингдан қонинг келсин», «Молдан баттарсан», «Ифлос» сингари қарғишни ўз вужудидан бунёд бўлган фарзандига нисбатан қўллаётган ота-онанинг бу хатти-ҳаракатини нима деб аташ, қандай баҳолаш мумкин? Эндигина ҳаётга қадам қўяётган жажжи болакай мунтазам равишда бу сингари сўзларни эшитиб вояга етса, келажакда қандай инсон бўлади?

Халқимизда «Қарғанган болангдан яхшилиқ кутма» деган мақол бежиз айтилмаган. Тарбиясиз фарзанд ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди. Хатонинг энг каттаси болага нисбатан қилинган муомала ва мулоқотнинг тўғри йўлга қўйилмаслигидир. Бунинг оқибатида бола онгида ҳасад, манманлик, беҳуда сўзларни гапириш, жоҳиллик, такаббурлик, ёлғончилик, мунофиқлик, бахиллик, ғазаб, мазах қилиш каби ёмон хислатлар шакллана боради.

Мунтазам равишда сўкиш ёки ҳақорат эшитган бола келажакда ким бўлиб етишади? Спиртли ичимлик ичишга ружу қўювчилар қаёқдан пайдо бўляпти? Кўча-кўйда жанжал кўтариб, кўпчиликнинг тинчини бузиб юрувчилар-чи? Йўқчиликни баҳона қилиб эгри йўлга кириб кетганлар-чи? Турмушида адашган, йўлини йўқотган, ҳаётда ўз ўрнини тополмаган киши борки, унинг болалиги билан қизиқсангиз, албатта, тўқис тарбия кўрмаган, оиласида маънавий муҳит носоғлом бўлиб чиқади.

Тўғри, бола тарбиясида қаттиққўллик керак. Аммо бу усул фарзандни киши этини сескантирувчи сўзлар билан ҳақоратлаш, мунтазам равишда уриш дегани эмас-да.

Ота-она, шунингдек, бобо ва бувининг оила даврасида қиладиган ҳар бир хатти-ҳаракати, айтган ҳар бир сўзи фарзанди тарбияси, унинг шаклланишига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди.

Гўдакни уриш, туртиш, ҳақоратлаш, сўкиш ўрнига унга кулиб жавоб қайтариш, вақти-вақти билан эркалаш, ҳалол меҳнатга ўргатиш, қизиқишларини қўллаб-қувватлаш, «нега?»ларини жавобсиз қолдирмаслик, ёшига нисбатан муносабатда бўлиш, унга ўзини қандай тутиш кераклигини тушунтириш, уни ҳис этиш ва эшитиш муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, «Сен энг чиройлисан, энг яхшисан, энг ақллисан, энг қобилиятлисан» сингари сўзларни айтиш болада ўз фикри ва ҳис-туйғуларини эркин айтиш қобилияти пайдо бўлишига, фаолликка, ўзига нисбатан ишонч туйғуси мустаҳкамланишига замин яратади. Боланинг бирон нарсани уддалай олмаслиги унинг билмаслигидан эмас, тажрибасизлигидан. Уларнинг инжиқликлари олдида ота-она сабрли, бардошли бўлиши лозим.

Зеро, ахлоқи ва эътиқоди бутун фарзанд – улуғ неъмат. Бундан ота-она ҳам, жамият ҳам бирдек манфаатдор.

Автобуста тўрт ёшлардаги болакай: «Обермадинг, обермадинг, сен ёмон ойисан», – деб онасининг юз-кўзларига тинмай урарди. Она аввал хижолат бўлиб боланинг қўлларини ушлаб олди, юзини четга бурди. Лекин шумтака онасининг қўлидан юлқиниб, унга қаттиқроқ зарба беришга уринаверди. Шунда она унинг икки қўлига қаттиққина урди, болакай йиғлай бошлади ва онасини урмай қўйди. Автобустаги одамлар икки гуруҳга ажралиб, биринчиси тарбиясиз болакайни, иккинчиси қаҳри қаттиқ онани қоралашга

тушди. Мен эса нега болалар ота-онасига қўл кўтаради деган савол ҳақида ўйлай бошладим.

Бу ҳол кўпинча уч ёшдан кейин кузатилади. Психологияда 3 ёш инқирози деган тушунча бор, яъни айнан шу даврга келиб кичкинтой онгли шахсга айланишни бошлайди. Ўзини, атрофдагиларни англайди, ўз фикрини қандай қилиб бўлса ҳам илгари суришга ҳаракат қилади. Натижада болаларнинг аввалгидек шунчаки ноқулайликдан эмас, маълум мақсад сари йўналтирилган инжиқликлари бошланади. Ўсмир ёшдаги болаларнинг ота-онасига қўл кўтариши умуман бошқа мавзу ва биз ҳозир чуқур психологик, социологик ва педагогик таҳлилни талаб қиладиган бу мавзунини четлаб ўтаемиз. Биз 3 – 6 ёш оралиғида ота-онасига қўл кўтараётган жажжи «золим»лар ҳақида гаплашамиз.

Нега уради?

Болалар бу ёшда жуда тақлидчи бўладилар. Уряптими, демак, ё уни ҳам уришади, ё оила аъзолари орасида жисмоний зўравонлик бор. У кўрганини қилади, эшитганини сўзлайди. Албатта, онаси ё отасини ураётган бола уларни ёмон кўради дегани эмас. Бу шунчаки кичкинтойнинг айна дамдаги кайфияти. Ва бунинг ота-онасига нисбатан муҳаббатига тааллуқли жойи йўқ. Ўсмир ёшдагидан фарқли ўлароқ, албатта. Демак, биринчи навбатда катталар бола олдида ўз хулқларини назорат қилишлари керак.

Иккинчи сабаб эса қақажон илк бора ота-онасига қўл кўтарганда эътибор берилмаган, бу ишнинг ёмонлиги тушунтирилмаган, ўз ҳолига ташлаб қўйилган. Яъни муаммо устида ишланмаган. Кейин бу иш такрорланаверган. Бола-да, урса нима бўпти, эси йўқ-да деган қараш ярамайди. Чунки қўли югурик бола бу одатини улғайганида ҳам ташламаслиги мумкин. Ҳатто эси кириб, ота-онасига қўл

кўтаришдан ўзини тия олган тақдирда ҳам, тенгдошлари, кейинчалик умр йўлдоши жисмоний тажовуз объектига айланиб қолади. Демак, болани ёшлиқданоқ бу ёмон одатдан қайтариш керак.

Нима қилмоқ керак?

Аввало, ҳеч қачон бундай қилмасликни қулоғига қуйиш керак. Насиҳат, эртақлар, дидактик материаллар – хуллас, ҳамма воситалар яхши. Бу тарбиянинг бош талабидир, яъни муаммони тинч йўл билан ҳал этишга ёшлигиданоқ ўргатиш. Албатта, тарбия ишлари айнан ўша агрессия пайти эмас, мунтазам олиб борилиши лозим.

Иккинчидан, болангиз сизга қўл кўтараётганини кўришингиз биланоқ қўлларини ушлаб олинг, уришига йўл қўйманг. Агар эпчиллик қилиб бир-икки марта шунга муваффақ бўлсангиз, болангиз бошқа йўл қидиришга тушади.

Учинчидан, агар кичкинтой сизни урса, жавобан уни ҳам уриш мумкин эмас. Баъзи ота-оналар жони нақадар оғриганини билдириш, баъзилар шунчаки аламини кўрсатиш учун болани уради. Аммо бола менинг жоним оғригани каби ота-онамники ҳам оғрийдими деб ўйламайди. Чунки фарзандингиз назарида сиз «супермен»-сиз. Фақат унинг жони оғриши мумкин. Еган калтагидан қилаётган ишим тўғри экан, уриш мумкин экан, улар ҳам уришяпти-ку деган хулоса чиқаради, холос.

Тўртинчидан, чалғитувчи усуллардан фойдаланинг, бир урдими, сиз буни ўйинга, ҳазилга булинг, бошқа урмаслиги учун нимагадир чалғитинг.

Бешинчидан, жонингиз оғриганини, азобда эканингизни болага кўрсатинг. Яъни психологик таъсир ўтказинг. Баъзида болалар ота-онасининг жони оғриётганини сезишса, дарров жаҳлдан тушиб, меҳрибончилик қила бошлайдилар.

Олтинчидан, албатта, уни жазоланг. Масалан, урдими, тиз-зангиздан тушириб, нари кетинг, ўз ишингиз билан шуғулланинг. Бироз муддат эътибор берманг, меҳрибончилик кўрсатманг. Бола деворга урса, қўли оғришини билади-ку. Худди шундай, ота-онаси-га қўл кўтарса, жазо олишини билсин. Ўшандагина кейинги сафар ҳаракатларини назорат қилади.

Демак, 3 асосий қоидани унутманг: а) тушунтириш; б) огоҳлан-тириш; в) жазолаш.

Одобли, билимдон, меҳнатсевар, иймон-эътиқодли фарзанд на-фақат ота-онанинг, балки бутун жамиятнинг энг катта бойлигидир. Дарҳақиқат, ҳар бир фарзанд шахси оилада шаклланади. Демак, оила баркамол авлод пойдевори ҳисобланади. Шундай экан, оила-да фарзандларни ахлоқий-ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялаш, айниқса, адолат, бурч, ватанпарварликни шакллантириш, она ватанни се-виш ҳиссини уйғотиш ўта муҳим ҳисобланади.

Оилада фарзандларни ўз бурчига садоқат руҳида тарбиялаш масъулият, онглилик, виждон каби фазилатлар билан чамбарчас боғлиқ. Бунда ота-онанинг ўзаро самимий муносабати, уларнинг фарзандлари билан яқин, дўстона муносабатда бўлиши уларнинг келажакдаги орзу-мақсадларини тушуниб олишлари, фарзандлар-нинг соғ-саломат вояга етишлари учун асос бўлади.

Инсон тарбия жараёнида яхши хулқ-атворга, одатларга ва ақл-фаросат омилларига эга бўлган бўлса, ҳаёт сабоқларини шунчалик яхши англайди ва яхши ишларни амалга оширади, аксинча, қан-чалик тарбияси кам, ҳаётини кўникмалари оз бўлса, бундай шахс баъзан билиб, баъзан билмай ёмон ишларга қўл уради.

Ҳеч қачон болаларни тарбиялашда йўл қўйилган хато-кам-чиликлардан қўз юммаслигимиз керак. Ҳозирги турмушимизда

баъзи бир одобсиз, билимсиз, ақлсиз, гиёҳванд, ота-онасига қўл кўтарадиган ва ўз болаларининг бахтсиз яшашига сабабчи бўлаётган кишилар учрайди. Бундайларнинг пайдо бўлишига асосий сабабчи ота-оналари-ку. Боласининг хатти-ҳаракатларига уларнинг тарбияга лоқайдликлари сабаб бўлган.

“

Сен энг чиройлисан,
энг ақллисан,
энг қобилиятлисан.

**«БОШҚАЛАР
АЙБДОР,
МЕН ЭСА ЙҮҚ...»**

«Беайб Парвардигор» дейди халқимиз. Бу гапни айтиш орқали ўзларининг айбларини, айб қилишларини тан олгандек бўлади одамлар. Аммо бугунги инсонларда ўзгача бир ҳолат кўпайиб борапти. Бу ўзи дучор бўлган бирор салбий натижа ёки ҳолатда бошқаларни айблаш кайфиятидир.

«Йўқ, ўзи мен бунақа қилмоқчи эдим, анавининг маслаҳатига кириб унақа қилдим, шунга ўхшамай қолди» каби вазларни тез-тез эшитяпмиз. Бироқ ҳеч ким ўзимнинг айбим билан бўлди ё ўзим етарли ҳаракат қилмадим демайди. Бошқаларни айблагани-айблаган.

Мутахассислар фикрича, бошқаларни айблаверувчи одамларнинг аксарияти ўзини омадсиз ҳисоблайдилар. Шу сабаб ўзларининг айбини тан олишдан қўрқадилар. Уларнинг кун давомидаги аъло кайфиятини таъминлолмаслигининг сабаби ўзига «омадсизман» деган тамғани босганидир. Сизнинг омадсизлигингизга тақдир ё бирон инсон сабабчи бўлмайди. Бунга фақат ва фақат ўзингиз айбдорсиз! Нега дейсизми? Чунки «Омадсизман» деб қўл қо-вуштириб ўтирибсиз-да! Қуйидаги камчиликларингизни бартараф қилсангиз, омад қуши албатта бошингизга қўнади.

1. *Ҳаётда аниқ мақсадингиз йўқ. Агар ҳеч нарсага хоҳиш бўл-маса, қандай натижага эришиш мумкин?*
2. *Феъл-атвордаги нуқсонлар. Бошқаларга ёқимли бўлиш учун ўзингиздаги қайсидир одатдан воз кечишни истамайсиз.*
3. *Ички тартиб ва хоҳиш кучининг йўқлиги. Ахир «ўзингни енга олмасанг – ўзингга енгиласан».*

4. Ойнинг ёруғ бўлган ўн беши келишини кутиб ўтиравериш кишини боши берк кўчага киритиб қўяди.

5. Касбни нотўғри танлаш.

6. Сабрсизлик. Бошқаларнинг фикри билан ҳисоблаша олмаслик.

7. Омадсизлик ва танқиддан жуда қўрқиш ёки ўта эҳтиёткорлик.

8. Фикрлашда эркинлик йўқлиги.

9. Ўз омадсизликларига бошқаларни ва тақдирни айблаш одати.

10. Исрофгарчилик. Пул ишлатишни билмаслик.

11. Ички қувватни тиклашни ва сарфлашни билмаслик.

12. Яхшилаб ўйлаб олиш, зарур фактларга бефарқлик. Таҳлил ўрнига башорат қилиб ўтириш.

13. Ҳаммасига бирдан эришиш истаги.

14. Носоғлом муҳит ва унинг ёмон таъсири.

Шу ўринда мавзуга оид яна бир муҳим жиҳат. Кимнингдир айбини кўрган кишининг ҳам ўз масъулияти бор. Динимизда яхшиликка буюриш, ёмонликдан қайтариш муҳим асослардан бири ҳисобланади. Жамиятда бўлаётган ёмон ишларга ҳеч ким бефарқ бўлмаслиги керак. Бирор кишини гуноҳ ёки жиноят қилаётган ҳолда кўрганда уни бу йўлдан қайтариш зарур бўлади.

Лекин айбдорни ёмонликдан қайтармоқчи бўлган инсон бу ишни уни изза қилмасдан, обрўсини тўкмасдан бажариши керак. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳеч қачон бир кишига жамоат олдида танбеҳ бермасдилар. У зотга хуш келмайдиган иш бўлса, жамоатга умумий қилиб: «Одамларга нима бўлдики, фалон-фалон ишни қилмоқдалар!» – деб танбеҳ берардилар ёки:

«Биродарингизга айтинг, бу ишни қилмасин», – деб огоҳлантирардилар.

Ислондаги умумий қоида – бўлиб ўтган ишларда иложи борича мўмин-мусулмонларнинг айбини беркитишга ҳаракат қилинади. Чунки банда хатокор, ҳеч ким айб иш қилишдан холи эмас. Бунинг устига, айб иш қилган киши тавба қилиб, Аллоҳ таолонинг наздида гуноҳидан покланган бўлса, уни ноҳақ айблаш бўлади.

Мусулмон кишининг ҳар бир айтган сўзи эътиборли ва масъулиятлидир. Шунинг учун ноҳақ сўз ва айблов учун дунёда ҳам, охирабда ҳам жавобгарлик бор.

Ҳар нарсада ҳам чегара бўлгани каби, киши ўзгаларга озор, бузғунчилик, ошкора фосиқлик билан танилган бўлса, унинг ҳолини одамларга очиб, уларга маълум қилиш лозим бўлади. Чунки одамлар унинг ёмонлигидан эҳтиёт бўлишлари фойдалидир.

Бу мавзуга тегишли яна бир масала, ҳеч кимга мусулмонларнинг айбини пойлаб юриш, жосуслик қилиш мумкин эмас.

Ҳаёлилик ва андиша хулқий гўзалликнинг асосий белгиларидан ҳисобланади. У гарчанд бир қарашда уят ҳисси билан ўхшаш бўлса-да, аслида, ўзини кўпроқ андиша ва ибога яқин фазилат тарзида намоён қилади, унда ахлоқий моҳият эстетик хусусият – нафосат билан уйғунлашиб кетади. Ҳаёдан, одатда, инсон қизаради, бу қизариш, айниқса, хотин-қизларда ички гўзалликнинг юзга чиқишига сабаб бўлади ва алоҳида бир нафисликни, майинликни вужудга келтиради. Инсоннинг ўзи содир этган ёки бошқалар воситасида амалга оширилган ахлоққа зид хатти-ҳаракатлардан ноқулай вазиятга тушиши, ўнғайсизланиши, мулзам бўлиши уят ҳиссида ҳам мавжуд. Лекин бу ҳолатлар уятда ижтимоийлик касб этган бўлади, шу сабабли улар хатти-ҳаракат содир қилингандан сўнг ҳам

давом этади ва кўп ҳолларда виждон азобига айланади. Ҳаётда эса мазкур ҳолатлар соф маънавий табиатга эга ва вақт доирасида чекланган бўлиб, улар хатти-ҳаракат содир этилаётган пайтдагина юзага чиқади.

Шарқ донишмандлари, хусусан, Абу Лайс ас-Самарқандий, Абу Ҳомид ал-Ғаззолий, Алишер Навоий каби алломалар, кейинроқ эса Абдулла Авлоний, Абдурауф Фитрат сингари жаид мутафаккирлар ҳаёни юксак ахлоқий қадрият сифатида олиб қараганлар, уни иккига – одамлар олдидаги ҳаёг ва Аллоҳ олдидаги ҳаёга ажратганлар ҳамда номуснинг бир кўриниши деб таърифлаганлар. Чунончи, «Ҳаё, – деб ёзади Абдулла Авлоний «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарида, – дилни равшан қиладурган бир нурдирки, инсон ҳар вақт шул маънавий нурнинг зиёсига муҳтождир... Ифбатнинг пардаси, виждоннинг ниқоби ҳаёдир».

Дарҳақиқат, ҳаёлилик кишининг маънавиятли, маърифатли, номусли, очиқ кўнгилли эканини англатади, унинг зидди бўлган беҳаёлик эса, аксинча, маънавиятсизлик, нопокликка мойиллик, қалбан қаттиқлик каби иллатлар билан характерланади. Бугунги кунда ҳаёлилик алоҳида аҳамиятга эга. Турли цивилизацияларнинг ўзаро алоқалари, баъзан эса омихталашуви, урбанизация, модапарастлик сингари замонавий ҳодисалар ўзбек оиласидаги анъанавий ҳаёлиликка маълум маънода салбий таъсир кўрсатаётир, буни, айниқса, хотин-қизлар ва ёшларнинг ўзини тутишида, муомаласида, кийинишида яққол сезиш мумкин. Шу сабабли оиладаги ва мактабдаги тарбияда ҳаёлилик хулқий гўзаллик, назокат, беҳаёлик эса хулқий хунуклик ва қўполлик эканини уқтириш, шахс эркинлиги доимо ўзгалар олдидаги масъулият билан боғлиқлигини изчил равишда тушунтириб бориш муҳим вазифалардан биридир.

Инсофлилик адолат мезоний тушунчасига бир қадар яқин. Адолат моҳиятан давлатнинг фуқарога, жамиятнинг шахсга нисбатан муносабати тарзида намоён бўлади. Борди-ю, ўзаро адолатли муносабатлар ҳақида гап кетса, одатда, юксак мартабадаги тарихий шахснинг қуйи мартабадаги шахсга муносабати назарда тутилади. Инсоф эса ана шу адолатнинг тор қамровли хусусий кўриниши сифатида намоён бўлади. У фуқаролар, жамият аъзолари орасидаги ўзаро муносабатлар меъёридир. Инсофлилик ҳам ҳалоллик каби виждон тушунчаси билан боғлиқ, маълум маънода ҳалолликка ўхшаб кетади. Лекин бу юзаки таассурот. Чунки ҳалоллик ўз ҳақини, яъни моддий ва маънавий ҳуқуқини ўзгаларнинг ҳақиға хиёнат қилмаган ҳолда ажратиб яшашни англатади. Инсофлилик эса ижобийликда ҳалолликдан ҳам бир қадам олға ташланган ҳолатдир: унда киши ўз ҳалол ҳақидан ўзганинг ҳисобига кечади; ўзганинг шароити ўзиникидан ёмон эканини ҳисобга олиб ўз қонуний ҳақини ёки уларнинг бир қисмини ихтиёрий равишда ўзгага беради, мурувват кўрсатади. Муқаддас динимиз кишиларни инсофга одатлантириш учун амалий бир услубни йўлга қўйган бўлиб, унинг асоси, Қуръони каримда келганидек, мўминларнинг ўзаро ака-ука эканликлари, шунингдек, ҳадиси шарифларда айтилганидек, уларнинг ўзаро муносабатларида бамисоли бир тана каби эканликлари ҳақидаги ўғитлардан иборат. Жамият аъзолари бамисоли бир тана экан, улардан бирига нисбатан содир этилган инсофсизлик ва зулм жамиятнинг бошқа аъзоларига ҳам таъсир қилиши муқаррар. Шу боис ҳам динимиз таълимотларида инсоф инсоний алоқаларни муҳофаза қилишнинг асосий воситаси қилиб белгиланган.

**АВВАЛ ЎЗИНГНИ
ЎЗГАРТИР!**

Кимнинг томи тешик бўлиб, ундан ёмғир ўтмаслигини талаб қилса, ким фарзандларининг тоабад яшашларини истаётган бўлса, ким осонгина иш топишни ва енгиллик билан муваффақиятга эришишни истаётган бўлса, кимки текинга озиқ-овқат берадиган бозорларни истаса, у ўзга сайёрада яшаяпти. У ўзини ўзгартириши лозим ёки бошқа сайёра қидирсин.

Ўзимизни ўзгартирмай туриб жамиятни қандай ўзгантираамиз?

«Ўзингиз яшаб турган жамиятни, инсоният макон тутган ер куррасини ўзгартириш қўлингиздан келмас экан, ҳеч бўлмаса ўзингизни ўзгартиринг!» – деган эди Жалолиддин Румий.

Биз ўзимизни ўзгартирмас эканмиз, атрофимизни ўзгартира олмаймиз.

Атоқли давлат арбоби, донишманд Махатма Ганди шундай деган эди: «Агар дунёнинг ўзгаришини истасанг, олдин ўзингни ўзгартир!».

Бунинг учун эса тизимли ишлаш керак. Тизимли ишлаш орқали мақсадга тез эришилади, чексиз орзулар ҳақиқатга айланади. Жамият тизимли ишлаш билан мақсадга эришади. Буюк ишларни амалга оширган машҳур одамларнинг ҳаётига назар ташланг. Уларнинг тартибли ва режали ишлаганлари, ҳаёт кечирганларига гувоҳ бўласиз.

Қанча ақлли, қобилиятли инсонлар бор, лекин улар режасизликларидан ҳеч қандай натижага эриша олмаяптилар.

Инсон қилаётган ишига бор диққатини қаратган тақдирдагина муваффақиятга эришади. Бирор натижага эриша олмасликнинг

сабабларидан бири ишига сидқидилдан ёндашмаслик, эринчоқликдир. Бир олим айтганидек: «Ақл соғлом ва кескин равишда бир нуқтага йўналтирилганда жуда даҳшатли қуролга айлана олади». Бунинг учун сизга нималар йўл бермаяпти, фикр қилинг.

Аксарият инсонлар кўпинча даҳолар туғма шундай бўлишади деб ишонишади. Машҳур руҳшунос олим Уильям Жеймс эса буни рад этиб шундай дейди: «Асл фарқ даҳоларнинг мақсад ва ғоялари учун етган ғайратларида ва зеҳнларининг барча имкониятини бир ерга жамлаб аниқ бир нуқтага йўналтирганликларидадир».

Сиз ҳам ўзингизга ишонинг. Олдингизга мақсад қўйиш вазифасини зиммангизга олинг. Ана шунда даҳоларчалик бўлмаса-да, ўзингизга етарли даражада ютуқларга эришасиз.

Ҳаётимизда энг қимматбаҳо нарсалардан яна бири – тажриба. Барчамиз ўзимизга ишонч бўлишини, мустақил ва доно бўлишни истаймиз, донолик йиллар ва тажриба билан келишини унутамиз. Бу тажриба учун сиз кўп нарсаларни қилишингиз керак.

Шунинг учун кексаларнинг тажрибаси жуда муҳимдир. Улар берган ҳаётини дарслар энг қимматли билимлардан биридир.

Ҳаёт эртага эмас, бугундир. Кўпчилик доимо келажакда юз берадиган ажойиб нарсаларни кутади, лекин ҳаётнинг ҳозир амалга ошишини унутади. Ҳозирги вақтда яшашни ўрганинг ва келажакдаги хомхаёллардан воз кечинг.

Асоссиз қўрқувлардан ўзингизни сақланг. Биз қўрқаётган нарсаларнинг аксарияти ҳеч қачон содир бўлмайди. Содир бўлса ҳам, кўпинча биз ўйлаганчалик ёмон бўлмайди. Кўпчилик учун қўрқув энг ёмон нарса. Ҳақиқат жуда қўрқинчли эмас.

Муносабатлар билан боғлиқ қоидалар. Ҳаётингизда энг муҳим нарса яқин одамлардир. Ҳар доим уларни биринчи ўринга

қўйинг. Улар сизнинг ишингиз, сеvimли машғулотингиз, компьютерингиздан кўра муҳимроқдир. Уларни кўз қорачиғингиздек қадрланг.

Фарзандларингиз сиз эмас. Сиз бу дунёга болаларни олиб келадиган ва ўзларини ирода қила олмагунча уларга ғамхўрлик қиладиган кemasиз. Уларни ўргатинг, сеvинг, қўллаб-қувватланг, лекин ўзгартирманг. Ҳар бир бола ноёбдир ва ўз ҳаётини яшаши керак.

Хатолардан сабоқ олинг. Бир файласуф айтган эди: «Ҳаётида ҳеч қандай хато қилмаган одам бирон янгилик қилишга уринмаган одамдир». Чунки бирон-бир иш қилишга тутинар экансиз, хатолар бўлиши табиий ҳол. Биз кўпинча бизни муваффақиятга олиб борадиган нарсаларни унутиб, хатолардан қочишга ҳаракат қиламиз. Хато қилишга тайёр бўлинг ва хатоларингиздан ўрганинг.

Иложи борича ғазабланманг. Ғазабдан қониқиш бир неча дақиқадан сўнг давом этади. Ва натижалар анча узоқ давом этиши мумкин. Ўзингизнинг ҳис-туйғуларингизни тингланг ва ғазаб келганда унга қарши томонга қадам қўйинг. Бу албатта яхши натижа беради. Ҳеч бўлмаса ғазабга сарфлайдиган асабингизни ва энергиянги зни сақлаб қоласиз.

Саёҳат тажриба беради ва онгни кенгайтиради. Саёҳат сизни янада қизиқарли, доно ва яхши қилади. Улар сизга одамлар, уларнинг одатлари ва маданияти билан мулоқот қилишни ўргатади.

Ўзингизни жуда ҳам доно деб ҳис қилманг. Бу сизни чарчатади, ўзингизга бўлган ишончни ҳам сусайтиради. Чунки сиз тўғри деб фикрлаётган, ҳисоблаётган нарсалар ҳар доим ҳам тўғри бўлавермайди. Биз ҳар қандай саволга жавобни биламиз деб ўйлаймиз, лекин ундай эмас. Ҳеч қачон сиздан кўра ақлли кишилар

борлигини унутманг. Бошқаларни ҳам керагича қабул қилишни ўрганинг.

Кичик нарсалар ҳам муҳимдир. Барчамиз катта ғалабалар ва ютуқларни кутмоқдамиз, чунки улар кичик ва баъзан сезилмайдиган қадамлардан иборат. Ушбу қадамларни қадрланг.

Ҳар куни ўрганинг, турли мавзуда янги нарсаларни ўрганинг. Масалан, оддий тошларни бўяб қизиқарли санъат асари ясашни биласизми? Ёки кераксиз ёғочлардан стул ясаб кўрганмисиз? Буларни қилиб кўришга сизга ҳеч нима тўсқинлик қилмайди. Марҳамат, уриниб кўринг. Унутмангки, бу бошқалар учун жуда қизиқарли бўлиши мумкин.

Тушкунликлар маъносиз. Тушкунлик миянгишни карахт қилиб кўяди ва сиз вазиятни ҳал қила олмайсиз. Шунинг учун ташвиш билан курашишни ўрганинг ва ундан қутулишга ҳаракат қилинг.

Ўзингизга ишонинг. Ишингизни жуда яхши бажаринг. Агар ҳаётда бирор нарсага эришмоқчи бўлсангиз, ишлашингиз керак бўлади.

Ҳеч қачон кеч эмас. Кеч деб ҳисоблаш фақат ҳаракат қилмаслик учун баҳонадир.

Сўзларнинг муҳимлигини эсдан чиқарманг. Гапиришдан олдин ўйлаб кўринг. Инсонни хафа қилиш учун сўзларни ишлатманг. Буни қилганингиздан кейин ортга йўл йўқ.

Ҳар куни яшанг. Ўтаётган ҳар бир сония – умрингизнинг бир бўлаги. Уни беҳуда нарсаларга, масалан, ташвишланишга сарф этманг. Умрингизнинг ҳар сониясини яшанг, қадрланг ва албатта қандайдир бир иш қилишга урининг.

Сиз кўпчилик инсонлар каби ижтимоий тармоқларни кузатишдан ҳеч зерикмайсиз ва чарчамайсиз ёки ундан ҳам кўпроқ вақт

телевизорга термилиб ўтира оласиз. Бироқ ярим соат китоб ўқишга, бирор ҳунар ўрганишга ёки ўзингиз учун фойдали бўлган тижорат ғоясини ўйлаб кўришга вақт ажратмайсиз. Демак, айб бошқалардами?!

Инсоннинг баъзи ҳуқуқлари унга шундайича берилади. Лекин баъзиларини талаб қилиб олиш зарур. Ҳуқуқингизни талаб қилиш учун эса шу ҳуқуқнинг сизга тегишли эканлигини билишингиз шарт. Бўлмаса, менга алоқаси йўқ экан деб юраверасиз. Ҳа, дарвоқе, ҳуқуқингизни ўрганишга ҳам вақт ажратишингиз керак бўлади. Бунинг учун сизнинг вақтингиз бормикан?! Чойхонада оғайнилар билан ўтиришдан, интернетда кимлар биландир ўзингизга алоқасиз мавзуда баҳслашишдан ортармикансиз?!

Кўплаб муваффақиятга эришган, кўриниши ҳам хушбичим одамларни кўп кўрасиз. Баъзида уларга ҳавас билан, баъзида эса ҳасад билан қарайсиз. Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, уларнинг сиздан ортиқ жойи йўқ. Фақат улар вақтини беҳуда нарсаларга эмас, шахсий лойиҳалари билан шуғулланишга, бадантарбия қилишга, китоб ўқишга сарфлашади. Сизда эса бу каби ишларга вақт йўқ. Тўғрими?!

Юқоридаги саволларга жавобингиз «ҳа» бўлса, демак, сиздаги муаммо – дангасалик ёки ишёқмаслик. Бунинг ислоҳ қилишингиз шарт, албатта.

МИЛЛАТИМИЗ «ЧИПҚОН»ЛАРИ

Чипқон яранинг шундай турики, у одамнинг жонини ҳалқумига келтиради. Суяк-суяқларигача оғриқ азоб беради. Жонини қақшатади. Бошқа миллатларда бўлгани каби бизнинг ҳам миллатимизда жонни шундай азобга соладиган «чипқонларимиз» бор.

Шуларнинг иккитаси ҳақида фикр юритмоқчимиз.

Биринчиси — нафақат мамлакат ичкарасида, балки хориж давлатларида ҳам ўзбек фоҳишаларининг кўпайиб кетгани. Давраларда, ижтимоий тармоқларда тез-тез шунақа гапларга кўзимиз тушиб қолади: «Туркияда ўзбек фоҳишаларнинг «бозор»и бор экан, Дубайда энг арзон фоҳишалар ўзбек фоҳишалари экан». Бу гапларни ўқиб ё эшитиб бир зум юрак уришдан тўхтаб қолади, бадандан совуқ тер чиқиб кетади. Наҳотки бутун дунёга фоҳиша етказиб берадиган миллатга айланиб қолдик? Ичингни ит тирнайди.

Улар ҳақиқий маънода миллатимизнинг чипқонлари.

Бунга ўзи ким айбдор деб ўйга толасан. Давлатми ё одамларнинг ўзими, замонми?

Назаримизда, бу масалада ҳамма айбдор. Давлат ҳам, раҳбарлар ҳам, сиз ҳам, биз ҳам. Энг алам қиладигани — бундайларга ҳар ерда кенг имконият борлиги.

Ўтган асрнинг йигирманчи йилларида коммунистларнинг зулмидан ҳижратга мажбур бўлиб дунёнинг бир қанча мамлакатларида сарсонликда ҳаёт кечирган инсонлардан бири, юртдошимиз, ёзувчи Собир Сайхон айтади: «Биз бошимиздан жуда кўп оғир

кунларни ўтказдик. Кўп қийналдик. Доимо юртимиз, миллатимиз шарафини сақлашга ҳаракат қилдик. Энг оч қолган вақтимизда ҳам ҳеч биримиз тиланчилик қилмадик. Юртимиздаги миллатдошларимизнинг юзини ерга қаратадиган иш қилмадик. Шарафли аждодларимизга лойиқ бўлишга интилдик. Аммо мустақилликдан сўнг бу иш имконсиз бўлди. Тўқчилик замонида юртдан ташқари чиққан одамларимиз, хусусан, аёлларимиз кўп ёмон ишлар қилдилар. Миллатнинг юзини ерга қаратдилар...».

Бир касалликка тўғри ташхис қўйиш шифо учун қилинган ярим ишдир. Бу касалликни тан олмаслик, уни келтириб чиқарган сабабларни тўғриламасликнинг оқибати мудҳиш бўлади.

Фоҳишалик шундай иллатки, унинг касри нафақат уни қилаётган касларга, балки ҳаммага уради.

Шу сабабли бу масалани ҳукуратимиз ҳам, халқимизнинг ўзи ҳам жиддий ўйлаб, таг-туғи билан йўқ қилиши шарт ва зарур. Бўлмаса, дунё оммасининг кўз ўнгида фоҳиша экспорт қилувчи давлат, миллат сифатида гавдаланиб қолишимиз мумкин.

Иккинчи «чипқон» ҳам биринчисига бевосита алоқадор. Бу хотини хорижда ишлаб, ўзлари чойхонама-чойхона юрувчи «эркак»лардир. Бу каби «эркак»лар учун аёлининг чет элда нима қилиб юргани эмас, унга юбораётган жарақ-жарақ пуллари муҳим. Шунақалар билан замондош, миллатдош, юртдош бўлганидан жирканиб кетасан киши. Лекин уларга бунинг фарқи йўқ.

Жамиятнинг бош бўғини бўлмиш оила эркак ва аёл ўртасидаги муносабатларга асосланади. Бу борада эр-хотин зиммасига юкланадиган бурч ва вазифалар доимий муҳокамалар марказида бўлиб келган. Олима Одинахон Муҳаммад Содиқ кун.

uz нашри билан уюштирилган суҳбатда қуйидагиларни таъкидлайди:

«Эркак ва аёллар масаласи ҳар замон ва маконда тортишувли масала бўлиб келган. Бу ерда энг кўп муаммолар қайси нуқталарда келиб чиқаётгани тўғрисида тўхталиб ўтишни жоиз деб биламиз.

Оила, эр-хотинлик муносабатлари динимизда муқаддас ришта ҳисобланади. Бу риштани боғлаш, оила барпо қилишда катта мақсадлар кўзланган. Шу сабабдан ҳар иккала тарафга ҳам ўзига яраша масъулиятлар, бурчлар, вазифалар юклатилган.

Аввало, оила қуришдан мақсад нималигини тушуниш лозим. Шариатимизда ҳар бир ишдан кўзланган мақсад бор. Динимизда инсоннинг ҳаёти, ақли, дини, шаъни ва молини муҳофаза қилиш муҳим ҳисобланади ва шунга яраша аҳкомлар жорий қилинади. Оила қуришдан мақсад – иффатни сақлаш, яъни иккала томон ҳам бир-бирларининг иффатларини сақлашлари керак бўлади. Яна бир асосий мақсад – насл қолдириш. Тинч-тотув оила бунёд этиш ҳам мақсадлардан бири бўлиб, оила тинч бўлса, жамият ҳам тинч-тотув бўлади. Жамиятнинг салоҳиятли бўлиши оилаларнинг салоҳиятли бўлишига боғлиқ.

Оилада эр ва аёлнинг ўзига хос муштарак бурч ва вазифалари бор: никоҳланиб, ҳалол ҳаёт кечириш, бир-бирига Аллоҳнинг амрига мувофиқ муносабатда бўлиш лозим.

Оилада эркакнинг ўз аёли олдидаги бурчи икки қисмга бўлинади: моддий ва маънавий бурчлар. Моддий бурчлар деганда аёл кишининг таъминоти назарда тутилади. Бу аёлга маҳр беришдан бошланиб, оила қурилгач, унинг барча эҳтиёжлари: емак-ичмак, кийим, маскан, агар қурби етса, аёл уй юмушларида қийналиб қоладиган бўлса, уни ёрдамчи билан, уй жиҳозлари, озодалик учун

керакли анжомлар билан таъминлаш эркакнинг зиммасидаги бурч ҳисобланади. У ўз аёли учун буларни оғринмасдан амалга ошириши керак.

Маънавий бурчлар эса аёлга илм бериш, унинг динини мустаҳкам қилишдан бошланиб, аёлга яхши муносабатда бўлиш, яхши яшаш назарда тутилади.

Аёлини ерга уриб, хўрлаб, унга азият етказмаслик, беэътибор ташлаб қўймаслик ҳам эрнинг маънавий бурчи ҳисобланади.

Аёл кишининг ўз эри олдидаги бурчларининг асоси унинг итоатида. Эрининг рухсатисиз нафл рўзасини тутмаслик, эри ёқтирмаган кишиларни уйига киргизмаслик, уйдаги нарсаларни унинг изнисиз бировга бермаслик, эрининг сирларини муҳофаза қилиш, уйдаги оила аҳли, бола-чақаларини муҳофаза қилиш аёлнинг вазифаларидир.

Эр ва хотин бир-бирларининг иффатини сақлашлари муҳимлиги ҳақида айтиб ўтдик. Ҳозирги кунда баъзи бир эркаклар томонидан бу нарса эътиборга олинмаслиги кўп кузатилмоқда. Ўз аёлларини узоқ вақт ҳижронда ташлаб қўйиш оқибатида кўп аёллардан мурожаатлар келади. Эркак бошқа аёлнинг аралашуви ёки бошқа сабаблар билан узоқ вақт хотинини ҳижронда қолдиради – унга нисбатан эътиборсизлик қилади. Бунинг оқибатида аёлда тушкунлик кайфияти, табиатида, хулқида салбий ўзгаришлар юз беради. Аёлни никоҳ асосида ҳалоллаб олгач, бу жиҳатларга эътибор бериш керак.

Бизга синов бўлаётган бир ачинарли ҳолатга назар солинса, телефон орқали бошқа аёллар билан топишиб олиб, улар билан гаплашиш, аёлининг олдида улар билан ҳузурланиш, беҳаё-шармсиз нарсалар кўриш оқибатида ўз аёллари беэътибор қолишади.

Шу ўринда аёлларимизга ҳам бир нарсани таъкидлаш керакки, модомики эрларининг ҳалоли бўлишгач, фақат улар билан ҳузурлансин. Бу унинг ҳаққи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам эрнинг кўзи тушадиган ҳолатда ороланиб, эрлари учун зийнатланиш жоиз.

Ҳозирда эр олдига қўйилган моддий масъулият – нафақа масаласи ҳам асосий муаммога айланиб қолди. Оилада эркак ўзини устун ҳисобласа ҳам, таъминот масаласига келганда қусурлари борлиги аён бўлади.

Одатда жамиятимизда эркакнинг устунлиги унинг зиммасига юкланадиган вазифаларда эканига кўпинча кўз юмилади.

Аллоҳ таоло ўз ояти каримасида эркакларнинг икки нарса туфайли устун эканликларини айтган. Эркак зоти қўмондонликка муносиброқ қилиб яратилди, чунки у ўз оиласини ташқи таъсирлардан ҳимоя қилишга масъул этилган. Жисмоний жиҳатдан аёлдан кўра бақувватроқ бўлгани учун ҳам шу вазифа унга берилган. Бу фақат шараф ва мартаба эмас, балки масъулиятдир.

Иккинчи жиҳат эса, эркак оилада таъминотни бўйнига олиши лозим. Шунинг учун ҳам оилада у раҳбарликка лойиқ саналади. Лекин буни унутиб, ишламасдан, дўст-биродарлари билан вақт ўтказиб, чет элга кетиб пул жўнатмасдан, аёлдан аёлликни талаб қилишади ва яна ўзларини устун ҳисоблашади.

Аёлнинг таъминоти эрнинг зиммасида, унга пул топиш, оила боқиш зарурати юкланмаган. Бу алоҳида эътибор бериладиган, қайта-қайта тушунтириладиган масала. Чунки бунинг оқибатида оиладаги вояга етаётган болалар ҳам азият чекишади.

Яқинлар билан муносабатлар

Икки томон ҳам бир-бирининг яқинлари, оила аъзоларига ўзаро ҳурматни сақлаши, яхши муносабатда бўлиши керак. Бу ҳолат

кўпинча эркаклар томонидан бузилади. Аёл эрнинг хонадонига боргач, унинг оила аъзолари ва яқинларининг ҳурмати жойига қўяди, акс ҳолда, тезда низо чиқади. Шунга йўл қўядиган аёллар ҳам учрайди, бу эса эрнинг кўнглини қолдириб, орага совуқчилик соладиган сабаблардан биридир.

Афсуски, эркаклар томонидан аёлининг яқинларини камситиш, уларга нисбатан ҳурматни сақламаслик кўпайиб кетяпти – бу асло мумкин эмас. Пайғамбаримиз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи вассаллам ота-онаси мушрик бўлганларнинг ҳам ота-оналари ҳақида ёмон гап айтишдан қайтарганлар. Чунки бу инсоннинг қалбини оғритади.

Аёл ўз ота-онаси, яқинлари билан кўришишни истаганда эр томонидан тақиқлаш, йўл бермаслик ҳам кўзга ташланади. Бу ҳам катта хато: ота-онанинг мақоми қанчалик улуғ экани таъкидланиб, уларга яхшилик қилишга буюрилган. Шундай экан, турмуш қуриш бунга монелик қилмаслиги лозим. Қолаверса, динимизда силаи раҳм улуғланади. Борди-келди чегараланган тақдирда ҳам, аёлининг яқинлари билан алоқани узишга қаршилик бўлмаслиги керак».

66

Жамиятнинг салоҳиятли бўлиши
оилаларнинг салоҳиятли бўлишига боғлиқ.

ТҮЙ БАЛОСИ...

«Ўзбекни тўй балосидан қутқаринг», — деганида нақадар ҳақли эди Абдулла Авлоний. Бир асрдан ошиқ вақт мобайнида Ўзбекистонда тўй-ҳашам, маърака ва маросимлар, оилавий тадбирларни ортиқча сарф-харажат ва дабдабадан холи ўтказиш масаласи кун тартибида туради.

Ушбу мавзунини атрофлича таҳлил қиларканмиз, қўлимизга бундан 105 йил аввал, яъни 1917 йилда «Шўрои ислом» ташкилотининг айнан тўй-ҳашамлар, маърака ва маросимлар, оилавий тадбирларни ортиқча сарф-харажасиз ўтказиш юзасидан чиқарган қарорномаси келиб тушди. Кўриниб турибдики, мамлакатда ҳамон тўйлардаги сарф-харажат — асосий муаммолардан бири. 105 йил аввалги қарорномада ўша вақтда давом этаётган даҳшатли уруш, очарчилик даврида кўпчилик оилалар фақирликда кун кечираётган, озиқ-овқат топа олмаётган бир пайтда айрим оилалар ўтказётган тадбир ва маросимларда исрофгарчиликка йўл қўйилаётгани айтилади.

«Шўрои ислом» раиси муовини Мунавварқори Абдурашидхонов раҳбарлигида эълон қилинган ушбу қарорномани ўқиб туриб Ўзбекистонда 105 йил ўтиб ҳам одамларнинг таълим, тарбия, маънавияти юксалиши ортидан табиий равишда йўқ бўлиши керак бўлган исрофгарчиликларни тақиқлаш устида бош қотирилаётгани кишини ўйлантириб қўяди.

Қуйида 1917 йилнинг 27 апрель куни «Нажот» газетасида эълон қилинган қарорнома билан танишишингиз мумкин.

«Шўрои ислом» қарорномаси (1917 йил)

«Ҳозирғи қийматчилик ва озиқсизлик шул қадар кўрқинчилик гаражага бордики, кўп оилалар, фақир ва бечоралар пулга ҳам озук тополмасдан, кўчаба-кўча саргардон бўлиб, неча кунларгача оч турмоққа мажбурият кўрурлар. Ҳозирда давом этуб турғон даҳшатлик уруш, бу йилғи сувсизлик ва чоғирда балолари бу ҳолни минбаъд яна кўрқинчилик гаражага олиб борадирғонга ўхшаб кўринадур. Туркистон мусулмонларининг съезди мана шу ҳолни эътиборга олинмак орамизда бўлуб турғон баъзи бидъат ва исрофот ишларини, чунончи, тўй, маърака, гап, базм, ялочи, қозоқлар орасидаги улоқ, пойга ва жаноза бўладурғон исрофотни билкуллия барҳам бермоққа қарор берди.

«Шўрои исломия»нинг 12 апрелда воқеъ умумий мажлисида Тошканднинг қозилари ва уламолари ҳам бу ишнинг аксарини шариатга хилоф топдилар ва ўз оралариндан бир комиссия сайлаб, тўй ва маъракаларини шул комиссияларга топшурдилар.

Биринчи. Жаноза куни имом ва уламоларга йиртиш ва чопонлар улашмоқ, қариндош-уруғларга қора кийимликлардек нимарсалар бермоқ, йуғучи ва отунларга ижройи хизматларидан зиёда ҳар хил кийимлар бермоқ, отунлар келиб товуш чиқориб ўқимоқ, садр қилмоқ, хотунларга улашиладирғон етти, гул, қовоқ оши, қор ёғди, лайлак келди, қовун-тарвуз, йигирма, қирқ, ҳайит, фотиҳа ва йил ошидек халқа ош бериладурғон исрофдир; қозоқлар орасидаги йил оши, пойгалар ва аҳли касабалар тарафидан арвоҳ, пари исми билан бералидурғон ош ва зиёфатларни йўқ қилинди ва булар бадалиға жаноза куни давлатлик кишилар уламо-имомларга пул бериш, хайрот қилмоқлари ҳам юқорида мазкур маърака кун-

ларига маҳалладан уч-тўрт киши чақириб, хатми Қуръон қилдирмоқлари мумкиндир.

Иккинчи. Қиз тўйларига совчигарчилик, патир, кичик тўй, қозон қайтариш, катта тўй, базм ва кеча исрофлари ва юз кўрар, ҳайитларда мол ёйиб, келин кўрмоқ, қиз оши бермоқ ва никоҳ кунларига ялочилар ўйнамоқ, ёр-ёр айтмоқ, хотунларнинг ҳар бирига алоҳида нон ва ошлар тортмоқ, «тўққиз-тўққиз», сандуғларда чуриб кетадурғон гулкўрпа, фалак, кўрпалардек фойдасиз моллар, кўчалардин миёнча кўтариб ёки ароба ва туяларга ғалла ва бошқа хил нарсалар ортиб тўй юбормоқ, қозоқлардаги қалин олмоқ ва шунга ўхшаш исрофот ва бидъатлар билкуллия мамнуъдир. Бунлар ўрнига келин ва куёв тарафлари кийим ва зарурият уй асбоблари тўғрисида пул ила битишсунлар, ҳам никоҳ куни куёв ўзи ошналари ва маҳалла кишилари бирлан бекарнай, фақат сурнай билан боруб, никоҳ қилурлар ва келин тараф ўз қариндошлари бирлан келинни олиб борурлар. Фақат куёв ила борадурғон кишиларнинг йигирма-қирқ кишидан ошмаслиги лозимдур. Чорлари ҳам мартаба куни бўлиб, куёв ила бирга борадурғон кишилардин келин ила борадурғон хотунлар ҳам ўн кишидан ортуқ бўлмасун. Чорлари фақат таом емоқ учунгина бўлиб, тугиб олиб кетмоқлари ва яна бешик тўйи, чиллагаризонлар бутунлай йўқолиб битсунлар.

Учинчи. Ўғил тўйида атрофдаги маҳаллалардан одамлар чақируб, ош бермоқ, улоқ бермоқ, хотун оши бермоқ, хатна қилинадурғон болаларга наша ва ҳам кўчаба-кўча саргардон қилиб, оқча йиғмоқ ва шунларга ўхшағон исрофлар билкуллия мамнуъдир. Фақат давлатлик кишилар уламо ва имомларни чақируб, кичикроқ бир мавлуд мажлиси ясаб ва фақир кишилар маҳалладан уч-тўрт кишинигина чақируб, ўғилларини хатна қилдирурлар.

«Шўрои исломия» давлатлик кишилардин илтимос қиладурки, мавлуд мажлисини ҳам кўб катта юбормасдан, мумкин қадар қасди риоя қилсалар (тежаб сарф қилсалар) ҳам тўйда... пул ва ғалла сарфи маҳалларидағи оч ва яланғоч, бева-бечораларға, мактаб ва мадраса ва «Жамияти хайрия»ларға берсалар.

Ушбу тартибға мухолифат қилғон кишиларнинг маърака ва тўйлари тўхтамли ва айбнома (протокол) ёзуб, қозиларға топшурмоқ ва шаҳар бошлуқлариға ҳавола қилинади. Бундай кишиларға иттифоқи муслиминни бу ким омилини ва шаръан ҳаром бўлғон исрофгарчилиғини белги учун муҳтарам қозилар шариатға мувофиқ қаттиғ жазоға мустаҳиқ қиладурлар. Муҳтарам маҳалла имомлари ва маҳалла комитетларидан илтимос қиладурки, ушбу эълонномани халққа тушунтириб, халқни ушбу тартибдан чиқмаслигига тарғиб ва ташвиқ қилсалар эди. Чунки жаноби Ҳақ таъолий исроф қилғувчиларни суймас.

«Шўрои ислом» раиси муовини

Мунавварқори

Комиссиялар:

Мулло Саид Аҳрорхон махзум,

Мулло Муродхўжа эшон,

Мулло Абдусамеъ қори.

«Нажот» газетаси, 1917 йил 27 апрель»

Дабдабали тўй – иллат, дард, бало. Орзу-умидли халқмиз. «Тўй кўр, ғам кўрма», – дея дуо қилади кексаларимиз. Хонадонимизга янги меҳмон дунёга келса, ақиқа, бешик тўй қиламан деб емай-ичмай йиғинамиз. Булар ўтгач эса суннат, мучал, никоҳ тўйлари қаторлашиб туради. Яна сандиқ тўлдириш билан умримиз ўтади. Минг машаққат билан топганимизни бир кунда кўкка соураимиз.

Етмаганига қариндош-уруғдан қарз оламиз. Ҳамманинг оғзини ланг очирадиган, доврӯғи етти маҳаллани тутадиган дабдабали тўй қиламиз. Одамларнинг мақтовидан қувониб, қилган ишимиздан мағрурланамиз. Бироқ ҳамма қайғу мана шу қувонч ортига бекинганини сезмаймиз...

Тўйни-ку қўя турайлик, кейинги вақтларда ҳатто мотам маросимларини ҳам кимўзарга ўтказиш ҳоллари кўзга ташланяпти. Аслида, азалик хонадонда тўкин дастурхон ёзишнинг ўзи шарм ҳисобланмайдими?

Мана шундай тўй-маъракалардаги кимўзар пойгалару исрофгарчиликларнинг олдини олиш мақсадида «Тўй-ҳашамлар, оилавий тантаналар, маърака ва маросимлар, марҳумларнинг хотирасига бағишланган тадбирларни ўтказиш тартиби тўғрисида»ги Низом ишлаб чиқилган. Мазкур Низом бандларида келтирилган тўй ва маросимларни ўтказиш тартиби билан аҳолини таништириш ва уларнинг фикр ва таклифларини ўрганиш мақсадида ўтказилаётган тадбирлар ҳам наф бермаяпти.

Ҳали ҳам марҳумларнинг хотирасига бағишланган маъракалар худди тўй каби дабдабали ўтказилаётганини кўриб, ҳайратланасан киши. Меъёридан ошириб тўй-маърака қилаётган кишиларнинг хонадонини кузатсангиз, шароити бир аҳвол. Шунча пулни беҳуда кўкка совургунча замонавий ошхона, ҳаммом, ҳожатхона қур, фарзандларингни ўқит, касб-ҳунар ўргат дегингиз келади.

Кимўзарга тўй ўтказишлар нега камаймаяпти?

Охирги вақтларда тўй ҳақида, тўйлардаги исрофгарчилик, дабдабозлик, манманлик, кибру ҳавога берилиш, орзу-ҳавас изидан кимўзарга қувиш ҳақида кўп ва хўп гапирилди. Оммавий ахборот воситалари орқали бундай номақбул ишларни ўзига эп кўраётган

ота-оналар ва уларнинг фарзандларини инсофга чақириш учун керагидан ортиқ мақолалар ёзилди, кўрсатув ва лавҳалар, ижтимоий роликлар, эшиттиришлар тайёрланди. Ҳатто бу борада тегишли тавсиялар ишлаб чиқилиб, тартибга риоя қилмаганларга маъмурий жарима жазосини тайинлашдек анчайин қатъий чоралар белгиланди. Бироқ очиғини тан олайлик, бу қилинган ишларнинг натижаси деярли сезилмаётгандек. Шунча тушунтириш ишларига қарамай, ҳудудларда кимўзарга тўй ўтказиш, одамлар орасида дабдабага берилиш ортса ортдики, асло камаймади.

Сўнги вақтларда тўйлардаги ортиқча сарф-харажатлар, турли «расм-русумлар», «одатлар» туфайли кўп оилаларнинг иқтисодий аҳволи оғирлашиб, қийин вазиятга тушиб қолмоқда.

Охириги йилларда тўй маросимлари ўзининг асл моҳиятини йўқотиб, бутунлай бошқа нарсаларга, хусусан, манманлик, кимўзарчиликка хизмат қиляпти. Ота-оналарнинг минг машаққат билан йиғган молу давлати одамларнинг арзимас гапларини эшитмаслик, кимлардандир ортда қолмаслик учун ҳавога совурилмоқда.

Ўзимизнинг қайсидир одатларимизни секин-секин тўғрилашимиз керак. Масалан, бутун умр фақат тўй учун яшаш керак эмас. Аксарият одамларимиз бутун умр тўй учун яшайди. Йиғганини бир ҳафталик тўйда сочвориш керак деб ҳисоблайди. Қиз узатишда ҳам бутун умр йиғганини қизга сарпо қилиш, ош бериш билан «йўқ қилиб юборади». Эртага у қиз ажрашиб келади – бу кейинги масала.

Бундай олиб қаралса, бу ҳам сармоя. Неча минг долларлик тўй қилади, казо-казо артистларни айтади. Бу жуда қиммат туради. Тўйни катта қилиб, ҳаммага едириб-ичириб, эртага боласи илмсиз бўлиб қолганидан нима фойда? Шунинг учун бутун жамият дунё-

қарашини ўзгартиришимиз керак. Энг яхши мерос – берилган таълим-тарбия. Бошқа меросларнинг ҳаммаси йўқ бўлиб кетади. Ёш оилада кўп жанжаллар нимадан чиқади? Рўзғордаги етишмовчиликдан чиқади.

Қизларимиз контрактга кириб қолганидан кейин баъзи ота-оналар контрактга кирган қизимни узатишим қийин бўлади деб ўйлайди. Эртага совчи келиб ўйлайди ҳали бунинг контрактини ҳам тўлайманми деб. Қизи контрактга кирса, ўқитмайдиган ота-оналар бор. Афсуски, бунинг ортидан қанчадан-қанча илми қизларимиз, ўқий олишмайди. Совчиликка борган одамлардан ҳам бундай дунёқарашни чиқариш керак: қиз бола контрактда ўқиётган бўлса, уни олмаслик нотўғри. Бу фаросатсизлик, илмсизлик ҳам.

Эътибор билан кузатаётган бўлсангиз, тўйлар, маъракалар, турли қадимий маросимларга йилма-йил, даврма-давр турфа «янгиликлар» қўшиляпти. Гўё бу билан анъаналарни бойитаётгандекмиз. Аслида эса ўзимизга ўзимиз муаммоларни кўпайтиряпмиз.

Тўйлардаги исрофгарчиликларнинг олдини олиш, кимўзарчиликка барҳам бериш, тўю тантаналарни ортиқча сарф-харажатларсиз, ихчам, чиройли ўтказиш масаласи ҳатто давлат сиёсати даражасига кўтарилганига неча йиллар бўлди. Бу ҳақда қарорлару қанча-қанча ҳужжатлар бор, лекин сезиларли бир натижа кўринмаяпти.

Чунки, аввало, давлат идораларида ишлаётган баъзи мансабдор шахсларнинг ўзлари халқнинг кўз ўнгида дабдабали тўй қилишмоқда. Авом уларга эргашиб, дўпписи бошига тор келишига қарамай, тиришиб-тирмашиб, дабдабали тўй қилиш орзусига берилмоқда.

Ўзининг чўнтагини, асабини ўйлайдиган, исрофгарчиликни камроқ қиладиганлар кўпайса, ҳаммаси яхши бўлади. Ҳашаматли тўй қилиб, бахтни ҳеч ким топмаган.

Хоҳлаймизми-йўқми, бой-камбағал ҳамма жамиятда топилади, лекин бизда шаклланган бой-камбағаллик замирида холислик мавжуд эмас, яъни бой ёки камбағал бўлишингиз меҳнатингиз, ижодингиз, илмингиз сифатига қараб шаклланмайди, балки субъектив омиллар таъсирида барпо этилади. Шунинг учун бойларимизнинг аксарияти пулни бели оғримай топгани учун ҳам тўйларда дабдабозлик қилади, риёкорликка берилади. Биздаги бойларнинг аксарияти, устига-устак, маънавий қашшоқ инсонлардир. Қолганлар ҳам буни кўриб ўзларича шундай қилмоқчи бўладилар, одамнинг умрида бир марта бўлади деб қарз олиб бўлса-да дабдабали тўй қиладилар. Буни соддалик деб ҳам, онгсизлик ёки мантиқсиз ғурур деб ҳам айтиш мумкин. Яна бунга қўшимча, бойларимизда ва камбағалларимизда кўз-кўз қилиш, «менинг ундан нима кам», ҳасад деган иллатлар ҳам бор, албатта.

“

**Жамиятнинг салоҳиятли бўлиши
оилаларнинг салоҳиятли бўлишига боғлиқ.**

**«САВОДСИЗ БОЛАМ,
ҚАЕРГА
«СУРМОҚЧИСАН?!»»**

Охирги ўн йилликда ёшлар орасида хорижга кетиш, яъни «суриш» кайфиятидагилар сони жуда ошиб кетди. Баъзилар «суриб» ҳам юборишди, баъзиларининг кўзлаган ниятлари амалга ошмай қолди. Шу ўринда савол туғилади: саводли, бир нечта тилни биладиганлар-ку борган давлатида ўз ўрнини топиб кетар, аммо саводсиз, ҳатто ўзбек тилини тузук билмайдиган ёшлар қаерга «суради»?

Аввало, нега ёшлар орасида «суриш» кайфиятидагилар кўпайгани ҳақида фикрлашсак. Америка кинолари, қўшиқлари, маҳсулотлари ва ҳоказоларда бот-бот Америка кучли, Америка қудратли, Америка энг зўр деган ғоя такрорланаверади. Ҳадеб бир сўзни эшитаверган одам хоҳ рост, хоҳ ёлғон бўлсин, унга қаттиқ ишониб қолади. Бундан кейин, албатта, ҳар қандай кишида «осмондан доллар ёғадиган» ёки «ердан доллар супуриб олинадиган» Америкага «суриш» фикри туғилади.

Биз «Ўзбекистон – келажаги буюк давлат», «Биз ҳеч кимдан кам эмасмиз, кам бўлмаймиз ҳам» деган баландпарвоз шиорларни узоқ йиллар эшитиб келдик. Тилда айтсак ҳам, негадир қалбимиз тасдиқламас эди. Ахир аҳволимиз ўзимизга аён – олаётган ойлигимиз ой охиригача етиб бормасди, бошимиз қарздан чиқмасди, оддий давлат ишида ҳалол меҳнат қилиб бирор нарса олишга кўзимиз етмасди. Бундай шароитда ҳеч ким бизни бошқа давлатлар фуқароларидан кам эмаслигимизга ишонтира олмасди. Ҳозир ҳам жуда кўп баландпарвоз сўзлар, оламшумул ваъдаларни эшитяпмиз, аммо токи аҳволимиз ўнг-

ланмас экан, синиқ табассум билан қабул қилаверамиз бундай гап-сўзларни.

Аслини олганда, дунёдаги энг қудратли давлат – ўз ватанимиз, ўз юртимиз. Бепоен ерлар, пурвиқор тоғлар, табиий бойликлар, далаю яйловлар, дарёю кўллар, хуллас, ўша Америкада бор ҳамма нарса бизда ҳам бор, бўлмаганлари вақти-соати келиб албатта бўлади. Назаримизда, ҳамма нарса муносабатга боғлиқ. Давлатнинг халққа, халқнинг давлатга муносабатига.

Давлатнинг яхши бўлиши халққа яхши, халқнинг яхши бўлиши давлатга яхши. Яъни давлат қанча кучайса, халққа яхши: туриш-турмуши, ойлик-маоши яхшиланади, инфратузилмалар яхшиланади, йўллар равон, энергия таъминоти барқарор бўлади, одамлар муносиб ва адолатли меҳнат шароитларида фаолият кўрсатади, ойлиги яшаши, еб-ичишидан ортиб, орзу-ҳавасларини рўёбга чиқариши учун ҳам етади. Ўз навбатида, халқ қанча виждонли, меҳнатқаш, ҳалол ва фидойи бўлса, давлат шунча кучаяди, қудратли бўлади, ривожланади.

Америка ҳам ўз-ўзидан «дунёдаги энг қудратли мамлакат»га айланиб қолмаган. Фидойи инсонлар ҳаракати, жонбозлиги эвазига оёққа турган (албатта, бошқа сабаблари ҳам кўп). Ана шу оёққа туриш ва оёқда туриб қолиш жараёнида қатор қадриятлар ўзгармас қонунларга айланди. Булар ичида энг асосийлари – эркинлик ва ишонч. Бизга шу икки нарса етишмаяпти. Давлат халққа, халқ давлатга, амалдор ходимга, одамлар бир-бирига ишонмаяпти. Ишонганлар панд еб қоляпти ҳам. Шунингдек, эркинлик масаласида ҳам оғриқларимиз етарлича.

Аммо юқорида таъкидлаганимиздек, биз учун энг яхши жой ба-рибир ўзимиз туғилиб ўсган жой. Нима қилмоқчи бўлсак, шу ерда

қилишимиз керак. Хўроз ҳамма жойда бир хил қичқиради. Саводсиз ҳолида Америка ё Кореяга борган бола бирор натижага эришишига ишониш қийин. Бундай ёшлар аввало ўзини ривожлантириши – бирор мутахассисликни эгаллаши, тил ўрганиши, бир нечта замонавий ҳунарларни ўрганиши зарур. Ана шунда унга ҳеч қандай «суриш»-нинг кераги бўлмайди. Ўзимизда қолиб ҳам ишини, ҳам карьерасини гуллатаётган камми?! Улар ҳам «суриш» керак деб кетворса – билими ҳам, имконияти ҳам етарли. Аммо улар билишадики, борган жойида барибир ўз юртидагидек эркин, мустақил бўла олишмайди.

Хорижга боришни ният қилганлар орасида борган жойида қолиб кетишни истовчилар ҳам, ўқиб, тажриба ва маблағ орттириб қайтиб келишни истовчилар ҳам бор. Шунингдек, умуман ҳеч қаерга кетмасдан, хориждаги шароитни Ўзбекистонда яратишни таклиф қиладиганлар ҳам бор.

Қайси хориж давлатини танлаш керак деган саволга, асосан, АҚШ, Канада, Германия давлатлари деб жавоб беришади. Шунингдек, Швейцария, Япония, Жанубий Корея давлатлари ҳам кетиш учун яхши жой деб ҳисобланади.

Ижтимоий тармоқ фаоли, Францияда таълим олган ва бир муддат яшаган Аҳмед Раҳмонов мазкур феномен ҳақида куйидагича фикр билдиради:

«Мусофир бўлмагунча мусулмон бўлмайди деган гап бор. Лекин мусофир ўз жамиятини қўрқоқларча ташлаб кетиб, бунда жамиятнинг ўзини айблаши керак эмас. Албатта, ҳамма бир «суриб» кўриши керак, бошқа жойлардаги ҳаёт билан бизнинг жамиятни солиштириш, билим олиш ва шахсий тажрибага эга бўлиш учун. Лекин «суриш» керак, чунки бу ерда ишим юришмаяпти дейиш баҳонадан бошқа нарсамас.

«Суриш», яъни бу давлатни бутунлай тарк этиш фикри, аслида, таслим бўлиб ва бундан мақтанаётган одамнинг қарашига ўхшайди. Ёшларнинг Россия ва бошқа давлатларга кетиб пул топиши охир-оқибат нимага олиб келади? Биринчидан, улар ҳеч қачон бойиб кета олмайди, орасида бир-иккита истисноларни айтмаса. Иккинчидан, уларнинг ўзлари ҳам ва биз ҳам эмиграциядан келадиган пулга қарам бўлиб иқтисодий ва ундан кейин сиёсий суверенитетни йўқотамиз.

Юқорида айтганимдек, ҳамма мусофир бўлиб кўриши керак. Ўзининг кимлигини, жамиятининг бошқалардан фарқини англаш учун ва албатта шахсий тажрибасини ошириш учун. Лекин бу давлатни ҳеч ким четдан ёки осмондан тушиб тўғрилаб бериб кетмайди ёки амалдорларга бирдан инсоф кириб, халқни ўйлаб, давлатни ривожлантиришга ҳаракат қилмайди. Бу жуда узоқ ва катта курашлар эвазига келадиган нарса. Ҳамма сураверса бу давлат қандай ўзгаради?»

“

Давлатнинг яхши бўлиши халққа яхши,
халқнинг яхши бўлиши давлатга яхши.

**ҚИММАТ
ТЕЛЕФОНИ БОР,
АММО КИТОБИ ЙЎҚ**

Ҳар бир мамлакатнинг, жамиятнинг тараққиёти у ерда илму фаннинг нақадар ривож топгани билан узвий боғлиқдир. Илмга ва уни ўрганишга қаратилаётган эътибор ўша давлатнинг эртанги кунини белгилаб беради. Аммо таассуфки, бугунги кунда китобга, китобхонликка қанча эътибор қаратилмасин, одамларни, ёшларни барибир китобга жалб қилиб бўлмапти.

Илм – ақл нуридир. У инсонларни борлиқни ҳис этиш, воқеликни идрок этиш, маънавий ва моддий оламни англашга, тафаккурини шакллантиришга ундайди. Илм яшаш чироғидир. У инсонларга бахт келтиради, ёруғликка чорлайди, жаҳолатдан йироқлаштиради. Зиёли инсонлар жамиятнинг етакчилари ҳисобланади.

Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам: «Илм талаб қилиш ҳар бир мўмин ва муслима учун фарздир», – дея марҳамат қилганлар. Бешиқдан то қабргача илм эгаллашга интилиш мўмин кишининг ҳаёт тарзи бўлиши керак.

Билим тўғрисида халқимизнинг ҳам жуда кўп мақол ва иборалари мавжуд. «Билим олишнинг эрта-кечи бўлмайди», дейди доно халқимиз. «Илм олиш – игна билан қудуқ қазिश», деб бекорга таъкидламайди. Илм чексиз олам, тубсиз қудуқдир. У чек-чегарасиз, уни тўлиқ эгаллашга умрлар етмайди, керагини ўқиш илм соҳибининг маҳорати, тажрибаси, сабр-тоқати ва албатта устозу муаллимлар кўрсатмаларига боғлиқ.

Маърифатга эга бўлмай туриб мақтаниш – бу жаҳолатдир. Шунинг учун донолар айтадики: илм эгарланган отдир, билганга дўст, билмаганга душмандир.

Таъкидлаш керакки, тарихда ҳам илмсизлик оқибатида юзага келган барча муносабатлар низоларга айланиб, жамиятнинг тараққиётига рахна солган. Илмли инсонлар яшайдиган, истиқомат қиладиган, фаолият юритадиган маконлар чароғон ҳисобланса, маърифатсизлар макони, уларнинг истиқомат манзили зимистондир. Улар илмли инсонларга ҳамиша ҳасад кўзи билан боқади, уларни орасига турли нифоқлар солиб, обрў ва манфаат топишга ҳаракат қилишади.

Илмли инсоннинг сўзи равон, аниқ ва тушунарли бўлади, илмсиз одамда ишончсизлик кучли бўлиб, нутқида мавҳумлик кўпроқ бўлади. Жоҳил кимса аниқ бир манфаатни кўзлаб илм йўлида юрса-да, манфаатга эришганидан сўнг шу илмга содиқликни йўқотди, илмнинг соф фазилатларини сохталаштириб, янги фойда сари одимлайди. Бундай инсонлардан барча йироқда юришни лозим деб билади.

Таъкидлаш жоизки, оила қуриш учун ҳам илм ўрганиш лозим. Бинобарин, оилавий масалаларнинг ечими тажрибалар асосида битилган асарларда мужассамдир. Шунингдек, бу дунё саодатини топиш учун ҳам, охират саодатини топиш учун ҳам илм ўрганиш керак. Илм чегарасиз уммондир. Шуни ҳам таъкидлаш муҳимки, маърифатли бўламан, ўзи учун, оиласи учун, жамият тараққиёти учун илм ўрганаман деган инсон, аввало, яхши устозга бормоғи лозим.

Ҳадиси шарифда ҳам илм, уни талаб қилиш, уламолар ҳақида кўплаб далиллар келган. Илмнинг ҳар бир соҳасида кашфиётлар қилинган, буюк уламолар етишиб чиққан. Шундай экан, илмга рағбатсизлик, ундан юз ўгириш жоҳиллик ҳисобланади.

Инсонлар туғилганидан то сўнгги нафасигача илм талаб қилиб, уни тўла ҳис қилган ҳолда умр бўйи ўзини толиби илм ҳи-

соблаб юриши лозим, бу уларнинг икки дунё саодатга эришиш калитидир.

Қуръоннинг ояти карималарида илмнинг чегараси йўқ эканлиги, у инсонларни юқори даражаларга кўтариши, илмли, олим кишиларнинг шаъни нафақат жамият орасида, балки Яратгanning наздида ҳам юксак бўлиши таъкидланган.

Илму маърифат сабаб инсон мақсадларига етади. Билим эгаллашнинг айна палласи эса ёшлиқдир. Бинобарин, «Ёшлиқда ўрганган илм тошга ўйилган нақш мисолидир».

Бугун билимли бўлиш учун барча шароитлар етарли. Биз илм сирларини мукамал ўрганиш йўлида жаҳон кезган, ҳаётини ирфонга бағишлаган буюк алломаларнинг авлоди эканлигимизни унутмаслигимиз лозим. Биз аجدодларимиздан фахрланамиз, шунинг баробарида зиммамизга юклаган масъулият залворини ҳам ҳис этамиз. Қимматли вақтимизни бекорчи ишларга сарфламаслигимиз ҳамда биз учун яратилган кенг имкониятлардан фойдаланган ҳолда маърифатли бўлишга жидду жаҳд қилишимиз лозим.

Вақт билан ҳамнафас яшаш, бугуннинг янгиликларидан бохабар бўлиш замондан орқада қолмасликнинг муҳим шартидир. Шу жиҳатдан, бугунги кунда ёшларнинг дунёвий илмлар эгаси ва касбхунарли бўлишлари муҳим вазифалар сирасига киради.

Муборак ҳадисларнинг бирида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзи илмни ўрганган ва ўзгаларга ҳам ўргатган кишини – ўзига сувни сингдириб, сўнгра кўплаб ўт-ўланларни ўстирган ерга ўхшатганлар. Илмга эътибор бермаган кишини эса – мўл ёмғир ёғса-да, на сув тўпламайдиган, на экин ўстирмайдиган текисликка қиёслаганлар. Дарҳақиқат, илм ўрганувчи барчага керакли инсон бўлиб, ундан атрофдагиларга ҳамиша манфаат етади.

Аммо, илмга қизиқмайдиган, беъътибор кишининг на ўзига ва на бошқаларга фойдаси бўлади. Бу ҳикматни бугунги кунимизга таққосласак, мазмун янада ойдинлашади. Айни пайтда, илм ва фан тезлик билан ривожланаётган асрда билимсизлик – бу тараққиётдан орқада қолиш ҳам демакдир. Шу боис замон билан ҳамнафас яшаш учун, билимлар оламидан четда қолиб кетмаслик учун, қолоқликка мубтало бўлмаслик учун ҳам илм эгаллашга жидду жаҳд қилиш зарурдир.

Илмсизлик жамият тараққиётининг кушандасидир, билимсизлик оқибатида оилалар бузилмоқда, ака-укалар бегоналашиб кетмоқда, қариндошчилик ришталари узилмоқда, дўстлар, қадрдонлар оқибатсиз бўлиб, йироқлашмоқда. Натижада эса ички хотиржамлик, оилалардаги ҳаловат ҳам йўқолмоқда.

Илмсизлик натижасида ёки илмнинг соф манфаати ўрнига ўзининг шахсий манфаатини олдинга қўйиш оқибатида жамиятда низолар, келишмовчиликлар вужудга келмоқда.

Маърифатнинг кишиларга фойдаси беҳисобдир. Илмли инсонда сабр-тоқат шаклланади, қизиққонлик қуйи даражада бўлади, қарор чиқаришга шошилмайди, қалбларни оғритишдан йироқлашади, хато иш қилса тўғрилашга шошади.

Ҳозирги кунда одамларда, айниқса, ёшларда устозларнинг ортидан қувиб илм излаш суस्ताшиб, замонавий телефонларга муккасидан кетиш жадаллашиб кетган. Китобларни варақлаб, устозларга мурожаат этиш камайиши натижасида чаласаводлик юзага келмоқда. Чаласаводликнинг оқибати яхши эмаслиги ҳаммага маълум.

Устозлардан илм ўрганиш аҳамияти жуда катта, буни тарих иботлаган. Уламолар илм олиш одоблари ҳақида гапирар эканлар,

бу борада муаллимга бўлган эҳтиром катта аҳамиятга эгаллигини алоҳида таъкидлайдилар. Талабанинг билим олаётган устозига бўлган эҳтироми боис ҳам унга илмнинг нури сингиб бораверади. Муборак динимизнинг манбаларида ҳам устозга ҳурмат кўрса-тишга чақирилган, олимларнинг даражаси юқори мақомга қўйилган.

Юртимиз – илм-фаннинг ўчоғи, алломалар юрти. Илму маърифатга бўлган иштиёқ азалдан халқимизнинг қонига сингиб кетган. Буюк бобокалонларимиз ўзларининг юксак ақлий салоҳиятлари билан дунё тамаддунига ўз ҳиссаларини қўшганлар. Тарихдан маълум, шеърият мулкида шоҳу султон Алишер Навоий, ҳадис оламида мусулмонлар амири бўлган Имом Бухорий, тиббиётда оламшумул кашфиётлар билан «Тиббиёт отаси» номини олган Абу Али ибн Сино, «Тарихдаги энг улкан ақл эгаси» дея тан олинган Абу Райҳон Беруний каби бобокалонларимиз ҳар бир ўғил-қиз учун буюк намунадирлар.

Муҳаддислар султони Имом Бухорийнинг ибратли ҳаёт йўллари илм олиш учун узоқ масофалар аҳамиятсизлигидан дарак беради. Имом Термизийдек даҳонинг қат-қат тўпламлари билим олишда арзимас нарсанинг ўзи йўқлигини кўрсатади. Ибн Сино сингари қомусий олимнинг асарлари эса илм сарҳадсиз уммон эканлигини, унда бетиним сузмоқ мумкинлигини ўргатади. Биз ва тенгдошларимиз ҳам бугун ана шу илмлар уммонида эканмиз, ундан керагича олиб, тараққиёт сари одимлаш ўз қўлимизда.

Баъзан толиби илмлар устозга савол беришни ор деб ҳисоблайдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бир ҳадисларида шундай марҳамат қиладилар: «Илм – хазинадир, унинг калити саволдир. Сўранглар, сўрашда 4 киши савобга эга бўлади:

сўровчи, олим, яъни ўқимишли одам, эшитувчи ва уларни дўст тутувчи». Шунинг билан бирга, талаба савол бериш жараёнида саволнинг мазмунига, кераклигига ҳам эътибор бериши муҳим. Бундан ташқари, илм олиш жараёнида интернет тармоқларидан ҳар доим эмас, фақат керакли ўринларда фойдаланиш мумкин. Ана шу жиҳатларга эътибор берилса, илм эгаллашга киришилган вақт зое кетмайди.

Инсон ҳаёти давомида сермазмун ва фаровон яшаб ўтиши эгаллаган билими билан боғлиқ. Илмсиз, маърифатсиз киши эса ўз ҳаётини беҳуда ўтказди, шунингдек, ўзгаларни ҳам жоҳиллиги учун азиятга қўяди.

Эътибор берсак, дунёда содир бўлаётган кўплаб разолат, уруш ва низоларга билимсизлик, жоҳиллик сабаб бўлмоқда. Ўзларини билимдон сановчи айрим чаласавод кимсаларнинг ҳаракатлари аянчли оқибатлар келтириб чиқармоқда. Дин ниқоби остида ўзларининг пуч ғояларини ёшлар онгига зўр бериб сингдирмоқчи бўлаётган, муборак Ислом динига мутлақо ёт ғояларни тарғиб этаётган кучларнинг сохта чақириқларига ишониб қолмаслик учун ҳам илм керак. Чунки илмли киши ҳақ ва ботилнинг фарқига боради, ахборотлар оқимидан ўзи учун фойдалисини ола билади. Қолаверса, илмсизликка қарши курашади.

Бу борада айниқса, Ислом динини ниқоб қилиб олган илмсизларни мисол қилиб келтириш мумкин, улар аслида маърифатли бўлмасалар-да, оят ва ҳадисларни ўзларига мослаштириб шарҳлаб оладилар. Аслида, оят ва ҳадисларни шарҳлаш учун илмда маълум даражага эга бўлиш муҳим саналади. Бу ҳақида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан Аллоҳнинг Китобида ўз раъйи билан гапирса, илмсиз фикр билдирса хато бўлиши ҳамда оғир

гуноҳ эканлиги мазмунидаги ҳадислар келтирилган. Демак, кимдандир диний маълумот эшитганда аввало уни чуқур текшириб кўриш, устоз танлашда адашмаслик муҳим. Бу каби алдовлардан узоқ юриш учун эса билимга эга бўлиш лозим.

Илмсизлик, илм кашфиётининг асл мақсадидан тўғри фойдаланмаслик жаҳолатдир. Илмсизлик орқасидан оддий бир жумла нотўғри талқин қилиниб, умуман бошқа бир далиллар билан асослантирилиши оқибатида инсонларнинг умидсизлик даражаси ортиб кетмоқда, ҳаётнинг озгина машаққатларига дуч келинса сабрсизликка йўл қўйилмоқда, натижада, ҳуқуқбузарликлар содир этилиб, чақалоқларни сотиш, аканинг укасидан ўғирлик қилиши, қайнона ва келин ўртасидаги келишмовчиликлар, бунинг ортидан она ва фарзанд ўртасидаги муносабатларнинг кескинлашуви, ҳаттоки ўзининг жонига қасд қилиш ҳолатлари ҳам кузатилмоқда. Дунёга тафаккур назари билан қаранг, илм кашфиётларидан тўғри фойдаланмаслик, уларни нотўғри мақсадларда қўллаш натижасида турли касалликлар вужудга келмоқда, қишлоқлар, шаҳарлар йўқ бўлиб, халқлар қирилиб кетмоқда, одамлар ногирон бўлиб, қолган умрини қийинчиликлар билан ўтказмоқда. Буларнинг барчасини маърифатсизликдан деб баҳолаш мумкин.

Аслида, илм – бахтга етакловчи энг тўғри йўлдир. Юртимизда биз учун яратилаётган шарт-шароитларнинг қадрига етиб, келажакда шу эл корига ярайдиган, халқ манфаатларини ўйлайдиган баркамол инсон бўлиб етишиш энг асосий бурчимиз ҳисобланади. Маърифатли бўлиб, жаҳолатга қарши курашишимиз эртанги кунимиз учун ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Куни кеча ижтимоий тармоқларда Қорақалпоғистон Республикаси талабаси математика фани бўйича халқаро олимпиада ғоли-

би бўлгани ва ташаккурнома билан тақдирлангани ҳақида ўқиб ҳайрон қолдик. Халқаро математика олимпиадасида ғолиб бўлишнинг замирида қанча меҳнат ва машаққат бор, илмга бўлиш игна билан қудуқ қазишдек гап-ку. Спортчиларни қандай улуғласак, ҳеч бўлмаганда халқаро фан олимпиадалари ғолибларининг ҳам шундай улуғланиши мамлакатимизда илмга чанқоқ ёшларга қанчалик илҳом бағишларди, деб ўйлайман.

Дарҳақиқат, инсон хоҳ диний, хоҳ дунёвий илмга эга бўлмас экан, умри давомида учрайдиган ҳар қандай тўсиқларни енгиб ўтишда ўзини ожиз ҳис қилади.

Олимлар айтадилар: «Китобларни ёқиб юбориш оғир гуноҳ, бироқ дунёда ундан-да оғирроқ гуноҳ бор, у китоб ўқимасликдир».

Илм-маърифатда бутун дунёга ўрнатилган бўлганлар, хусусан, Мовароуннаҳрдан етишиб чиққан, илм-фаннинг барча соҳасида пешқадам бўлган улуғ алломалар ҳозирги замон авлодлари бўлмиш бизнинг ифтихоримиз саналадилар.

Буюк аждодимиз Амир Темур айтадилар: «Китоб барча бунёдкорлик, яратувчанлик ва ақл-идрокнинг, илму донишнинг асосидир, ҳаётни ўргатувчи мураббийдир».

Жоҳил инсонга илм-маърифат билан тўғри йўлни ўргатмоғимиз керак, чунки мафкуравий бўшлиқ ёт иллат ғоя билан тўлдирилган бўлса, у инсонга тушунтириш қийин бўлади, агарда мафкуравий бўшлиқ илм-маърифат билан тўлдирилган бўлса, унда инсон ҳидоятдан адашмайди. Китоб ўқиш қалб чигалликларини ёзади, кўнгилга ҳузур бағишлайди, жаҳолатга барҳам беради. Минг афсуслар бўлсинки, ҳозирги кунда ҳам илм-маърифатни қўйиб, жаҳолат йўлини тутган кимсалар ҳам йўқ эмас. Маърифат дини бўлган Ислом динидан ғаразли мақсадлар йўлида фойдала-

наётган кучлар илмсиз ёшларни йўлдан уриб, жаҳолат гирдобига тортаётгани сир эмас. Минглаб ёшлар турли оқимларнинг таъсирига тушиб, ана шундай жаҳолат қурбонига айлангани барчамизга маълум, шунинг учун ҳам ёшларимизни илм олишга ундаш, китоб ўқишга тарғиб этиш бугунги куннинг долзарб масаласи десак муболаға бўлмайди.

«Илм-ақл чироғи», дейди халқимиз. Ҳақиқатан ҳам илмли инсоннинг ақли чархланган бўлади, ҳар бир ишни ақл тарозисига кўйиб, ўзидаги илми билан ўлчаб, фаҳму фаросати билан фикр юритади.

Ўзбекистон замини қадимдан илм ўчоғи бўлиб келган. Тарихга назар соладиган бўлсак, ватанимиз тупроғида сон-саноксиз олиму авлиёлар изи қолганига гувоҳ бўламиз. Боболар меросхўри сифатида ҳар биримиз илм чўққисини забт этишга бел боғламоғимиз керак. Бугунги кунда Ўзбекистонда етишиб чиқаётган олимларимизнинг сони кўпаймоқда. Аммо афсуслар билан шуни ҳам айтишимиз керакки, илмсизлик гирдобига тушиб қолган баъзи бир юртдошларимиз бузғунчи оқимларга ўтиб алданиб, оғайни-қариндош, ака-укаларининг қарғишига қолиб, ота-онасига оқ бўлмоқда.

Бугун ота-оналар орасида фарзандини компьютер, телефон ва бошқа қимматбаҳо замонавий технологиялар билан сийлаш баробарида, улар бу «мўъжиза»лардан қандай мақсадларда фойдаланаётганини назорат қилмайдиганлар борлиги ҳеч кимга сир эмас. Айрим ёшлар телефонидаги ёзувлар, видеотасвирларга кўзингиз тушганида ҳайрат ва ҳаёдан терга ботасиз. Маънавиятли одам учун бу чиндан ҳам ахлоқсизлик, фожиа.

Ижтимоий тармоқларнинг афзаллиги шундаки, ахборот олиш, тарқатиш, бировнинг кўнглини овлаш, дўстлар билан суҳбатла-

шиш, тез ва осон алоқага киришиш имкони бор. Тўғри, бугун салбий таъсирлар ҳақида оммавий ахборот воситалари бонг уряпти. Аксарият фикрлар асосли, долзарб. Тан олиш керакки, ёшлар орасида тобора оммалашаётган ижтимоий тармоқлар ғараз ниятли айрим кимсаларнинг манфаатига хизмат қиляпти. Улар ёт ғояларни тарғиб қилишга интилишмоқда. Алдовларга учиб оиласи, ҳаёти барбод бўлаётганлар қанча?! Ҳали ақлини таниб улгурмай виртуал оламга муккасидан кетган ўсмир бора-бора реаллик ва ҳаёлот чегарасини йўқота бошлайди. Айрим сайтлардаги чорловлар инсоннинг феъл-атвори, ҳаётини қадриятлари, дунёқараши, керак бўлса, келгуси тақдирини тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Айтайлик, ижтимоий тармоқларда бировни калака қилиб, шаънига номуносиб гапларни айтиш, беҳаё суратларни жойлаштириш, бегона аёл ёки эркек билан интим мавзуларда суҳбатлашиш каби ҳолатлар жамиятдаги маънавий инқирозни англатади. Бунга асло йўл қўйиб бўлмайди.

Ҳозирги кунда оммалашаётган ижтимоий тармоқлар чет элда яратилган ва ўша ердан туриб бошқарилади. Уни тартибга солиш, назорат қилишнинг имкони йўқ. Шуларни ҳисобга олиб, ўзимизнинг миллий ижтимоий тармоқларимизни ривожлантиришимиз керак. Ножоиз фикр ва сўзларга қарши дастурларни жойлаштириш, одобсизлик қилаётган фойдаланувчига танбеҳ бериш тизими зарур. Тўғри, интернет – улкан илм манбаи. У ёнғоққа ўхшайди. Ундаги пўстлоқни эмас, мағзини истеъмол қилиш қайсидир маънода фойдаланувчининг савиясига боғлиқ.

Тобе бўлиб қолмасликнинг ягона йўли инсон иродасини мустаҳкамлашдир. Ҳар бир фойдаланувчида ички маданият бўлмоғи лозим. Ёшлар атрофда рўй бераётган воқеаларда лоқайд бўлмаслиги керак.

“

Аслида, илм – бахтга етакловчи
энг тўғри йўлдир.

**БИЗ
МАДАНИЯТСИЗ
ХАЛҚҚА
АЙЛАНДИКМИ?!**

Миллатимиз ҳақида гап кетиши билан улуғ бобокалонларимиз бўлгани, улар дунёнинг бешигини тебратган алломалар бўлганини айтиб мақтанишга тушиб кетамиз. Хўп, аждодларимиз қиладиган ишларини бажариб кетдилар. Энди биз-чи? Айни пайтда қандай халқимиз?

Охирги пайтларда одамларимиз орасида турли касалликларга чалинаётганлар кўпчиликни ташкил этаётгани ҳақида кўп маълумотларга дуч келиняпти. Бунинг биргина сабабини келтиришади мутахассислар – овқатланиш маданиятининг етишмаслиги.

Эҳ, деворасан киши. Жаҳон тиббиётининг оталаридан бўлган Ибн Синонинг юртида шу масала бўлса, бошқа жойларда аҳвол қандай экан, деб ўйга толасан. Аммо юксак маданиятда бизга яқин миллатларда бу каби муаммолар мавжуд эмас.

Иккинчи масала – маданиятсизлик, бир-бирини ҳақоратлаш, сўкиш каби иллатнинг миллий «урф»га айланиб қолганлиги. Кап-катта ёшли одамлар, аёллар, ҳатто болалар кўча-кўйда, таксида, бозорда бемалол сўкиниб гапиришади. Оғзинг очилиб, улар билан миллатдош эканингдан ирганиб кетасан киши.

Маълумот ўрнида. Япон халқи аллақачон дунёдаги энг узоқ умр кўрувчи халқлар рўйхатида биринчи ўринга чиқиб олган. 50 мингдан ортиқ японлар 100 ёшдан ошган кишилардир. «Хўш, нега айнан японлар?» – деган савол туғилади.

Ҳозирги куннинг ўзидаёқ Японияда юз ёшдан ошганлар сони 50 мингдан ортиб кетди, лекин бу ҳали ҳаммаси эмас, статистика маълумотларга кўра 2050 йилга бориб Японияда 100 ёшдан ошган-

лар сони 1 миллиондан ортаркан. Японлардай сифатли, фаровон ҳаёт даражаси билан бошқа бирор халқ тенглаша олмайди. Уларнинг узоқ умр кўриш сири – бу балиқ ва денгиз маҳсулотларини ёки мева ва кўкатларни кўп истеъмол қилишидагина эмас экан. Денгиз маҳсулотларини японлардан ҳам кўпроқ ейдиган, лекин японлардан камроқ яшайдиган халқлар тиқилиб ётибди, гап бунда эмас экан.

Японларда турмуш фаровонлиги ниҳоятда юқори, ўртача ойлик 3500 долларлигини тасаввур қилиб кўраверинг. Лекин узоқ умр кўришнинг асосий сабаби бу ҳам эмас экан.

Асосий сабаб – японлар ўзаро суҳбатларда бир-бирларининг кўнглига тегадиган биронта ножўя сўз айтмайдиган ёки ножўя ҳаракат қилмайдиган ягона миллат бўлиб шакллангани экан. Бундан-да позитивроқ мамлакатни топиш мушкулдир.

Шунинг учун Японияда ҳақиқий иқтисодий мўъжиза юз берганлигига ажабланмасаям бўлади. Уларда мутлақо табиий бойликлар йўқ, уларда экин экадиган, чорва боқадиган, шаҳарлар қурадиган ер деярли йўқ ҳисоби. Лекин шундай бўлса-да, бу халқ дунёдаги энг бой, энг фаровон, энг узоқ умр кўрувчи миллатга айланиб олганлиги ҳайратланарлидир. Хўш, бу гаплардан мақсад нима? Мақсад шуки, японлар дунёда биринчилардан бўлиб ўз ақл-тафаккурларини назорат қилишни, уни тўғри йўлга солишни ўрганган халқ эканлигини тушунишингизни истаймиз.

Японлар салбий фикрлар ўз суҳбатдошини нафақат кайфиятини, фикрини, балки соғлиғини ҳам емириши мумкинлигини аллақачон тушуниб етган халқ экан. Шунинг учун японлар сўкиниш, ҳақорат, чидамсизлик каби ярамас, жирканч иллатлардан қутулган эканлар, уларнинг лексиконида «Йўқ» сўзининг ўзи йўқ экан. Бу

сўзни улар аллақачон улоқтириб юборганлар. Афсуски, жуда кўп мамлакатларда, хусусан, бизда ҳам ушбу олий ҳақиқатни, буюк бир ҳикматни ҳали тушуниб етмаган одамлар сон-саноксиздир. Баъзан жирканч сўзлар, ҳақоратлар юқори мартабали давлат амалдорларининг, фан ва маданият, санъат намоёндаларининг, баъзан муқаддас динимизнинг уламоларининг ҳам оғзидан чиқаётганини кўриб ёқа ушлайсан ва маънос тортасан. Ва ўйлаб қоласан, биз шунчалик маданиятсиз халққа айланиб қолдикми?!

Миллий маънавиятимиз анъаналарида шахс маънавиятининг асосий жиҳатлари – иймон, илм, масъулият, меҳрнинг ўзаро уйғунлиги масаласи устувор йўналиш эканлиги маълум. Муайян тарихий сабабларга кўра Европа ахлоқ илмида айна шу ўзаро муносибликка етарли эътибор қаратилмади. Натижада бугунги кунга келиб, ушбу минтақада маънавий-ахлоқий соҳада жуда оғир муаммолар келиб чиқмоқда.

Бизнинг назаримизда, ахлоқнинг икки жиҳати бор, биринчиси – зоҳирий (ташқи) томони бўлиб, инсонлараро муносабатларда ўртача мўътадил меъёрни сақлаб туришга хизмат қилади ва у шароитга мослашиб ўзгариб туриши мумкин. Иккинчиси – ботиний (ички), яъни шахс маънавияти билан боғланган томони бўлиб, бу жиҳат энди ташқи шарт-шароитга эмас, балки шахснинг иймон-эътиқодига боғлиқ бўлади. Агар бундай инсон шароит тақозоси билан иймон-эътиқодига зид хатти-ҳаракат қилишга мажбур бўлса, унда виждон азобига учрайди. Демак, «виждон азоби» ходисаси зоҳирий ахлоқ талаблари билан шахс иймони орасида зиддият мавжуд бўлган ҳолатларда пайдо бўлади. Материалистик (аниқроғи, даҳриёна) дунёқарашга асосланган ахлоқий таълимотларда одатан зоҳирий томонга эътибор қаратилади ва иймон ҳисобга

олинмайди. Ахлоқни ижтимоий муҳит билан ёки инсоннинг физиологик (биологик) эҳтиёжлари билан боғлаб изоҳлашга уриниш ана шундай қарашлар натижасида туғилади. Ваҳоланки, на ижтимоий муҳитнинг, на физиологик эҳтиёжларнинг ахлоққа бевосита алоқаси йўқ.

Шахс ахлоқининг зоҳирий жиҳати – жамиятдаги мавжуд ахлоқий меъёрларга бўйсунуш, риоя қилиш билан ифодаланади. Жамиятнинг ахлоқий меъёрлари эса моҳиятан маънавиятга эмас, балки сиёсат соҳасига тааллуқли бўлиб, жамиятдаги умумий оёйишталик ва барқарор вазиятни таъминлашга қаратилгандир. Аслида улар меъёрий (ёзилмаган) қонун-қоидалар шаклида бўлиб, сиёсатдаги ахлоқ қатламининг юза қисмини ташкил этади. Бизнинг минтақада мукамал ишланган шахс ахлоқининг ботиний асослари, ўз навбатида, унинг маънавияти ва табиати (хулқи) орасидаги муносабатлари заминига қурилган бўлиб, иймон-этиқод масаласи бу ўринда етакчи аҳамиятга эга.

Жаҳон ахлоқ илмининг фалсафий илдизларига назар ташлайдиган бўлсак, унда ҳам икки хил ёндашувни кузатиш мумкин. Бири – инсон фақат моддийликдан иборат, унинг ҳаёти (борлиғи) фақат туғилгандан жисман ўлгунигача давом этади, ўлгач, жасад тупроққа қоришиб кетади, «руҳ» дегани руҳият (психика) бўлиб, инсоннинг моддий вужуди тириклиги пайтидагина асаб толаларининг яшаш тарзи сифатида мавжуд бўлиб, инсон жисми ҳалок бўлгач, ўз-ўзидан йўқолиб кетади, деган материалистик эътиқод. Бу эътиқодга кўра, инсон ҳайвондан фақат моддий аъзо – бош мия яримшарлари пўстлоғининг функцияси бўлмиш ақлнинг ривожланиш даражасига кўра фарқланади, яъни инсон ва бошқа биологик мавжудотлар орасидаги фарқ аслида миқдорийдир, сифатий эмас.

Табийки, мия ўлгач, унинг функцияси ҳам йўқ бўлади. Бундан шундай хулоса чиқади: демак, инсон ўз хатти-ҳаракати учун бу дунёда, тириклик даврида, жамият, яъни ўзга инсонлар олдида жавоб беради, халос. Бунда у бошқалар кўзи тушган амали учунгина жавоб беради, унинг кўнгли, ниятлари бошқалар кўзидан яширин, нимани ўйласа, ўзи билади, ўзгага дахли йўқ, ҳатто бошқалар нигоҳидан пинҳона қилган айб ишлари ҳам агар биров билмаса, унга зарар келтирмайди (мабодо биров билиб қолса, ўша гувоҳни «со-тиб олиш» ёки «гумдон қилиш» имкони ҳам йўқ эмас), сиёсатда эса ким ғолиб чиқса, ўша ҳақ деган ёзилмаган «қонун» мавжуд. Қисқаси, руслардаги «не пойман – не вор» қоидаси асосида яшай-верасан, ҳар қанча жинойтлар қилма, кимдир уларни фош қилмаса (ёки муайян сабабларга кўра фош қила олмаса), умринг охиригача роҳат-фароғатда яшаб ўтаверасан. Қани бу ерда «виждон» деган тушунчанинг ўрни?

Бундай дунёқараш соҳибларининг ахлоқи фақат зоҳирий бўлиб, жамиятдаги мавжуд ахлоқий меъёрларга расман риоя қилиш билан чекланади. Европа ахлоқшунослигидаги гедонизм, эвдемонизм, утилитаризм, релятивизм ахлоқий принциплари айни шундай моддийчилик асосига қурилган бўлиб, бундай қарашларга кўра ахлоқнинг негизидан бахтли бўлишга интилиш (албатта, бу дунёда, чунки охирабди инсон ўз эрки билан тақдирини ўзгартира олмайди), лаззатланишга интилиш (бу лаззат хоҳ шахвоний бўлсин, хоҳ интеллектуал), манфаатдорлик, шароитга мослашиш каби соф дунёвий мақсадлар назарда тутилади.

Иккинчи ёндашув – инсон моддий мавжудот, аммо ундаги руҳ абадий, бу дунё ҳаёти инсон учун синов майдони бўлиб, унинг ҳар бир қадами ўлчовли, у ҳар бир хатти-ҳаракати, амали учун Олий

қудрат олдида жавоб беради, агар савобли иш қилса, ҳам бу дунёда, ҳам охиратда мукофотини олади, агар гуноҳ қилса, бу дунёда ёки охиратда жазосини олади, деб эътиқод қилиш. Яъни борлиқнинг асоси моддийликдангина иборат эмас, балки бу оламни яратган ва бошқариб турган азалий ва абадий Олий қудрат мавжуд, деб ишониш, шунга иймон келтириш. Иймон келтириш билан ушбу Олий қудрат олдида масъулият туйғуси пайдо бўлади. Ана шу асосда шаклланган ахлоқ ҳақиқий ахлоқ бўлади. «Ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги» деган таърифда айна шу жиҳат инобатга олинади.

Шахснинг хулқи унинг маънавияти таъсирида такомиллашиб (яъни табиий хислатлари қусурдан фазилатга айланиб) борган сари унинг ахлоқи замима ахлоқдан (инсонни худбинлик сари тортувчи тарбия кўрмаган хулқдан) ҳамида ахлоққа (маънавий камолот натижасида гўзаллашган хулққа) айланиб бораверади. Нафс тарбияси – маънавий камолот йўли бўлиб, ахлоқи ҳамиданинг шаклланиш йўли ҳамдир. Аммо маънавият фақат нафс тарбиясидан иборат эмас. Маънавият иймондан бошланади, илм билан мукаммаллашади, таҳлилий иймон орқали инсон нафс тарбияси (самовоспитание)га ўтади ва охири меҳр-маърифати орқали маънавий камолотга эришади. «Ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги» деган ҳикматнинг мазмуни шундаки, инсоннинг маънавий камолот даражаси унинг ахлоқида энг ёрқин шаклда намоён бўлади. Агар инсон фақат тақлидий иймон даражасида қолган бўлса, у Аллоҳнинг борлиги ва бирлигини тан олган бўлади, буюрилган фарзларни имкон қадар бажаришга уринади, аммо ахлоқи ҳамида соҳиби бўлмайди.

“

Маънавият иймондан бошланади,
илм билан мукаммалашади.

**ОҒРИҚЛАРИМИЗ,
ОҲЛАРИМИЗ,
ДОДЛАРИМИЗ...**

Ҳар бир инсоннинг ҳаётида ўз оғриқлари, оҳлари, додлари бўлади. Буни баъзида кимгадир айтади, баъзида эса жим, дардини ичига ютиб ўтиб кетади. Шу каби, халқнинг, жамиятнинг ҳам ўз оғриғу оҳлари, додлари бўлади.

Бугунги кунда халқимизда мавжуд оғриқларни санаб адо қилиш мушкул. Биз мазкур бўлимда энг долзарбларини келтириб, фикр билдираимиз.

Дастлабки оғриқ. Она тилимиз – ўзбек тилига бўлган муносабат йилдан-йилга сусайиб боряпти. Тўғри, телевизор ва газеталарда тилга катта эътибор қилинаётгани айтиляпти. Аммо амалда бунинг аксини кўраимиз. Аксар мажлисларда раҳбарлар рус тилида маъруза қилишмоқда. Одамларнинг кўпчилиги боласини рус мактабига берапти. Мамлакатда эса йилдан-йилга рус мактаблари сони ортиб бормоқда.

Бу борада шуни айтиш мумкинки, шу зайдда кетилса, яқин 20-30 йилларда миллат сифатида йўқолиб кетишимиз мумкин. Фақат ўзбек деган ном қолади. Авлодлар эса на ўзбекчани, на русчани яхши билмайдиган чулчит бўлиб улғаяди.

Эс-ҳушимизни таний бошлаганимиздан буён тилимизда янграган сўзлар бизга она тилимизнинг нақадар муқаддас эканлигини англатган. «Ассалому алайкум», «раҳмат», «ота», «она», «нон» каби тобора сафи кенгайиб борувчи жумлаларни меҳр билан, адашмасдан, бузмасдан айтишга қайта-қайта ўргандик. Натижада миллатимизга, она тилимизга хос бўлган сўзларга тоабод боғланиб, ҳурматимиз, муҳаббатимиз ошиб бораверди.

Бу олам чексиз имкониятлар олами экани сир эмас, шунданми, каттаю кичикни ўзига ипсиз боғлаган. Унда фойдали манбалар бисёр, ким қай томондан ёндашса, шунга яраша натижа топади. Бироқ мавзу бу ҳақда эмас. Ижтимоий тармоқлардан фойдаланувчиларнинг тили эса кишини кўпроқ ташвишга солади. Уларнинг ўзбек тилида бўлган, бироқ чет тилидаги сўзлар билан айқаш-уйқаш ёзишмалари, пунктуацион белгилардан нотўғри фойдаланиши жуда ачинарлидир. Бу эса нафақат тилимизга бўлган ҳурматсизлик, балки давлат тилини чуқур ўрганиш, асраб-авайлашга бўлган лоқайдлик белгиси ҳамдир.

Айнан раҳбарларнинг ўзлари давлат тили меъёрларига амал қилмаётганлари ачинарлидир.

Яна бир ҳолат кишини ранжитмай қўймайди. Қаерга қарамайлик, савдо дўконлари, турли-туман фирмалар, хусусий корхоналар, шохобчалар, ошхоналар, гўзаллик салонлари қаторлашиб турибди. Уларнинг номи, пештоқидаги ёзувлари турли тилларда акс эттирилган. Балки, номлар бошқа тилларда ўзгача жаранг сочар, бироқ унинг асл мазмуни нима эканини шу ташкилот мутасаддиларининг ўзлари ҳам билмайдилар.

Кейинги оғриқ – маҳаллийчилик. Бу ҳолат неча йиллардан бери мамлакатимизда давом этиб келмоқда. Энг ёмон томони, бу ишхоналарда, ўқишларда ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Қандайдир ходим олиш керак бўлса, ўзининг вилоятидан ёки шаҳридан келган номзодни оладиган раҳбарлар ҳам талайгина.

АҚШнинг қисқа вақт ичида буюк даражага етишида асосий роль ўйнаган бир муҳим нарса – бу мамлакатда миллатчилик ёки маҳаллийчилик кенг миқёсда бартараф этилгандир.

Америкада кўп ҳолларда биринчи ўринда одамнинг қаерда туғилганига эмас, балки қўлидан нима иш келишига қараб муомала қилинади.

Кўшма Штатларда ҳам ўзига яраша муаммолар кўп. Лекин айтиш масалада Америка бошқаларга ўрнатилган бўла олади.

Инсон туғилиш жойини ўзи танламайди. Бу унинг тақдири. Ўзбекистоннинг ривожига халақит бераётган иллатлардан бири – одамларнинг бир-бирига бўлган муносабати бўлса, ажабмас.

Энг катта иллат – таниш-билишчилик ва маҳаллийчилик. Интернетда қайси мавзуда баҳс бўлишидан қатъи назар, турли фикр эгалари кўп ҳолатларда мавзудан четлашиб, бир-бирларини сўкишга тушадилар. Луғатларидаги энг кўп қўлланадиган ҳақоратли сўз – «харип». Ўзини шаҳарлик билганлар тақдир тақозоси билан катта шаҳарда туғилиб қолишган, лекин қўлларидан ҳеч иш келмайди. Айтмоқчи бўлганимиз, халқ, элат ёки бир вилоят одамларининг ҳаммаси бирваракайига ёмон бўлмайди. Уларнинг бир вакили ёмон ёки оми бўлиши мумкин.

Четдан келганлар орасида ўз ҳамшаҳари қилмаган яхшиликни қиладиган инсонлар кўп.

Оғриқларимизга мисол қилиб яна қариндош-уруғчиликни, савиясизликни, маддоҳлигу тилёғламаликларни олишимиз мумкин.

Шуни айтиб ўтиш керакки, бу каби иллатлар нафақат инсоннинг шахсий ривожланишига, балки жамиятнинг, мамлакатнинг ривожланишига ҳам катта ғов бўлади.

Ярагинг ичидаги ўзаги сиқиб чиқариб ташламаса тузалмагани каби, айбларимизни тан олиб, тузатмагунимизга қадар улардан халос бўла олмаймиз.

МУНДАРИЖА

Фаросат, эҳ, фаросат.....	4
Қўрқанга қўш кўринади(ми?).....	12
Тез бой бўлиш васвасаси.....	26
Ҳам дунёвий, ҳам диний илм зарур.....	30
Нега бир-биримизни алдаяпмиз?!.....	44
Лоқайдлик касофати.....	52
Кенг қулоч ёяётган риёкорлик ва олифталиқ касофати.....	62
Одамлар нега кўп депрессияга тушмоқда?.....	78
Ота ахлоқсиз, она ҳам. Бола-чи?.....	100
«Бошқалар айбдор, мен эса йўқ...».....	114
Аввал ўзингни ўзгартир!.....	120
Миллатимиз «чипқон»лари.....	126
Тўй балоси.....	134
«Саводсиз болам, қаерга «сурмоқчисан?!».....	144
Қиммат телефони бор, аммо китоби йўқ.....	150
Биз маданиятсиз халққа айландикми?!.....	162
Оғриқларимиз, охларимиз, додларимиз.....	170

Маърифий нашр

МИЛЛАТИМИЗНИНГ ОҒРИҚЛАРИ

Муҳаррир: Абдулла ШАРОПОВ
Бадий муҳаррир: Баҳриддин БОЗОРОВ
Техник муҳаррир: Дилшод НАЗАРОВ
Саҳифаловчи: Диёра ЗАРИФОВА
Мусахҳиҳ: Мактуба МУМИНОВА

Теришга берилди: 03.06.2022 й.
Босишга рухсат этилди: 10.08.2022 й.
Офсет қоғози. Қоғоз бичими: 60x84 $\frac{1}{16}$.
Офсет босма. Ҳисоб-нашриёт т.: 6,84. Шартли б.т.: 10,2.
Адади: 1000 нусха.
Буюртма №68

«АКАДЕМНАШР» нашриётида тайёрланди ва чоп этилди.
100185, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Сўгалли ота кўчаси 5-уй.

Tel.: (+99899) 433-16-77
e-mail: info@akademnashr.uz
web: www.akademnashr.uz